

MEĐUNARODNI PROBLEMI INTERNATIONAL PROBLEMS

Vol. LXX

Beograd

No. 3/2018.

Slobodan JANKOVIĆ

*Izučavanje Bliskog istoka u časopisu Međunarodni problemi
od 1950. do 1990. godine*

Katarina ZAKIĆ, Bojan RADIŠIĆ

*Ekonomski aspekt kinesko-afričkih odnosa:
mogućnosti i izazovi*

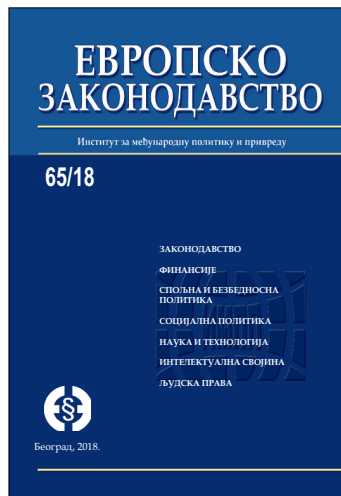
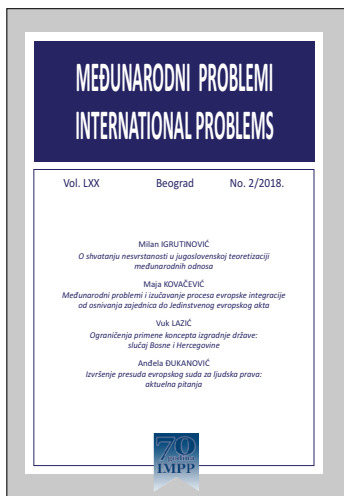
Petar STANOJEVIĆ, Gordana MIŠEV

*Novi trendovi u međunarodno-političkoj dinamici
trgovine prirodnim gasom*

Jelica GORDANIĆ

*Parlamentarna skupština kao jedan od mogućih modela
revitalizacije Generalne skupštine Ujedinjenih nacija*

Časopisi Instituta za međunarodnu politiku i privредu

Institut za međunarodnu politiku i privредu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 3373 633, fax: 3373 835, E- mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ISSN 0025-8555

UDK 327

MP, 70, (2018), br. 3, str. 259–386

Izdavač

Institut za međunarodnu politiku i privredu
Beograd, Makedonska 25

Za izdavača

Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ
direktor

Glavni i odgovorni urednik

Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ

Zamenik glavnog i odgovornog urednika

Dr Srđan KORAC

Sekretar

Dr Ivona LAĐEVAC

IZDAVAČKI SAVET

- Prof. dr Liu ZUOKUI, Institut za evropske studije Kineske akademije društvenih nauka, Peking
Prof. dr Predrag BJELIĆ, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Beograd
Prof. dr Dražen DERADO, Univerzitet u Splitu, Ekonomski fakultet, Split
Dr Robert HEJDEN, Centar za ruske i istočnoevropske studije, Pitsburg
Prof. dr Zoran JEFTIĆ, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Beograd
Prof. dr Irena KIKERKOVA, Univerzitet Sv. Ćirilo i Metodije, Ekonomski fakultet, Skoplje
Dr Sandro KNEZOVIĆ, Institut za međunarodne odnose, Zagreb
Prof. dr Jelena KOZOMARA, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Beograd
Dr Natalia VLADIMIROVNA KULIKOVA, Ruska akademija nauka, Ekonomski institut, Moskva
Dr Aleksandar LUKIN, Moskovski državni institut za međunarodne odnose, Moskva
Prof. dr Jasmina OSMANKOVIĆ, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet za ekonomiju i biznis, Sarajevo
Dr Miroslav ANTEVSKI, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Prof. dr Gordana ILIĆ POPOV, Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet, Beograd
Dr Čaran VODVA, Centar za istraživanje politike, Nju Delhi
Prof. dr Vladan JONČIĆ, Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet, Beograd

INTERNATIONAL PROBLEMS

UREĐIVAČKI ODBOR

Dr Vladimir BILANDŽIĆ, Misija OEBS u Srbiji, Beograd
Dr Miša ĐURKOVIĆ, Institut za evropske studije, Beograd
Prof. dr Demetrius ANDREAS FLOUDAS, Hjuž Hol koledž, Kembridž
Prof. dr Slobodan MILAČIĆ, Univerzitet za pravo, političke studije i ekonomiju, Bordo
Prof. dr Dragan ĐUKANOVIĆ, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
Prof. dr Biljana VANKOVSKA, Filozofski fakultet, Institut za odbranu, Skoplje
Prof. dr Vanja ROKVIĆ, Fakultet za bezbednost Univerziteta u Beogradu, Beograd
Prof. dr Radmila NAKARADA, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu
Prof. dr Kalojan METODIEV, Jugozapadni univerzitet „Neofit Rilski“, Blagoevgrad
Dr Nebojša VUKOVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Stevan RAPAIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Vladimir AJZENHAMER, Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu
Dr Zoran LUTOVAC, Institut društvenih nauka, Beograd

Kompjuterska obrada

Sanja BALOVIĆ

Lektorka za engleski jezik

Maja NIKOLIĆ

Štampa

Donat graf doo, Mike Alasa 52, Beograd

Internet prezentacija:

www.diplomacy.bg.ac.rs/mProblemi_sr.php

Pretplata

Zahteve za pretplatu za Srbiju slati na adresu:

Međunarodni problemi, Makedonska 25,
11000 Beograd, Poštanski fah 413, Uplata na račun 205-142866-36,
Komerijalna banka Beograd, Makedonska 32

Zahteve za pretplatu za inostranstvo slati na adresu:

BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel/fax +381 11 20 84 229, E-mail: bfsbooks@sezampro.rs

U izdavanju časopisa učestvuje:
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ČASOPIS INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

GODINA LXX

BEOGRAD

BROJ 3/2018.

SADRŽAJ

Slobodan JANKOVIĆ <i>Izučavanje Bliskog istoka u časopisu Međunarodni problemi od 1950. do 1990. godine</i>	263
Katarina ZAKIĆ, Bojan RADIŠIĆ <i>Ekonomski aspekt kinesko-afričkih odnosa: mogućnosti i izazovi</i>	282
Petar STANOJEVIĆ, Gordana MIŠEV <i>Novi trendovi u međunarodno-političkoj dinamici trgovine prirodnim gasom</i>	305
Jelica GORDANIĆ <i>Parlamentarna skupština kao jedan od mogućih modela revitalizacije Generalne skupštine Ujedinjenih nacija</i>	337
PRIKAZI	361

UDK: 327(5-15)
Biblid: 0025-8555, 70(2018)
Vol. LXX, br. 3, str. 263–281

Originalni naučni rad
Primljen 1. oktobra 2018.
Odobren 22. oktobra 2018.
DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP1803263J>

Izučavanje Bliskog istoka u časopisu *Međunarodni problemi* od 1950. do 1990. godine

Slobodan JANKOVIĆ¹

Apstrakt: U radu je predstavljena analiza članaka objavljenih u *Međunarodnim problemima* — naučnom časopisu Instituta za međunarodnu politiku i privredu. Autor je koristio analizu sadržaja i istoriografsku metodu u izučavanju 12 istraživačkih članaka. Obrađeni članci su hronološki poređani na period pre i period posle 1956. godine. To je bila godina u kojoj socijalistička Jugoslavija počinje sa primenjivanjem spoljne politike na osnovama nesvrstanosti, a posle kraćeg vremena postaje i jedan od članova osnivača Pokreta (nesvrstanih). Istovremeno, ta godina manje ili više korespondira sa krajem Balkanskog pakta. Autor je posebnu pažnju posvetio analizi ideoloških stavova i stila korišćenog u tekstovima poredeći ih sa politikom zvaničnog Beograda ka Moskvi i Vašingtonu. Janković zaključuje da je nakon 1950. revolucionarni žar nestao i da marksistički okvir za izučavanje stvarnosti međunarodnih odnosa na Bliskom istoku osetno splašnjava.

Ključne reči: Međunarodni problemi, Bliski istok, Sovjetski Savez, marksizam, nesvrstanost, jugoslovenska spoljna politika, Institut za međunarodnu politiku i privredu.

¹ Autor je naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-pošta: slobodan@diplomacy.bg.ac.rs

Rad predstavlja deo projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, međunarodno ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti” (br. 179029), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu u periodu 2011–2018. godine.

Pregled i ocena bavljenja Bliskim istokom u *Međunarodnim problemima*, naučnom časopisu u izdanju Instituta za međunarodnu politiku i privredu (u daljem tekstu IMPP), u periodu postojanja socijalističke Jugoslavije ima najmanje dvostruku upotrebnu i naučnu opravdanost. Prvo je mogućnost upoznavanja sa ocenama i analizama nekadašnjih jugoslovenskih stručnjaka kako bi se mogla izvršiti komparativna poređenja sa današnjim pristupima i uvidima u bliskoistočnu politiku, bilateralne i multilateralne odnose, te unutrašnju politiku sa međunarodnim posledicama. Takođe, uvid u tadašnje naučne radove može da bude koristan i kao ponovno i, možda, drugačije sagledavanje uzroka nekih od sadašnjih procesa u tom turbulentnom delu sveta.

Ovakav rad svakako zahteva metodološku jasnoću. Analiza sadržaja, uz narativnu historiografsku metodu, korišćena je kao najcelishodnije za navedenu vrstu istraživanja. U pogledu odabira tekstova bilo je potrebno odrediti kriterijum za odabir tekstova i geografski omeđiti Bliski istok.² U pogledu prostora kao kriterijuma za odabir članaka odabran je arapski svet uz izuzetak Komorskih ostrva i Somalije. Tome valja dodati Iran, Tursku i naravno Izrael kao tradicionalne zemlje Bliskog istoka, snažne i bitne države u tom delu sveta u saglasju sa najčešćim određenjem Bliskog istoka u stručnoj literaturi.

Kriterijum za odabir tekstova je takođe složen. Da li obratiti pažnju na sve tekstove koji u sebi sadrže podatke o teritorijama i zemljama navedenog regiona?³ U analizi Kolonijalne grupe IMPP (jedno od nekadašnjih odeljenja Instituta) *Kriza kolonijalnog sistema* predočavaju se spoljnotrgovinski trendovi između kolonijalnih metropola i SAD i kolonija i polukolonija, u koje se svrstavaju i formalno nezavisne države Bliskog istoka – poput tadašnjeg Kraljevstva Egipta.⁴ Međutim, taj i slični tekstovi ne bave se posebno Bliskim istokom ili nekom bliskoistočnom zemljom. Tu je i pitanje kako se odrediti spram tekstova o pojedinim zemljama regiona? U tom smislu, uzet je kriterijum oblasti interesovanja, odnosno da li se u određenoj studiji bavi problemima i procesima koji imaju međunarodne posledice ili uzroke ili ne.

Sledeća dilema je bila da li se tekstovima baviti hronološki ili po tematici. S obzirom na broj tekstova i na razlike u temama – pregled stanja u pojedinačnoj državi sa osvrtom na njenu spoljnu i bliskoistočnu politiku, studija neke krize ili rata te analiza makroregionalnih procesa, uz ideološki okvir koji je diktirao s vremena

² O problemima definisanja Bliskog istoka vidi u: Slobodan Janković, „Sukobi na Bliskom istoku – osnovna obeležja”, *Međunarodni problemi*, Vol. LIX, br. 2–3, 2007, str. 266–307.

³ Budući da su mnoge od današnjih zemalja na početku perioda kojim se bavimo bile kolonije, u ovom radu koristimo pojam teritorije.

⁴ Kolonijalna grupa instituta, „Kriza kolonijalnog sistema”, *Međunarodni problemi*, god. II, br. 2–3, april–jun 1950, str. 49–97.

na vreme pristup u analizi delovanja pojedinih država, npr. SSSR – izabran je hronološki pristup, uz izvesno odstupanje. Uz sve njegove manjkavosti, takav pristup je celishodniji i zbog evolucije spoljne politike Jugoslavije te kasnijeg pojavljivanja nesvrstanosti kao faktora u analizi međunarodnih odnosa, ali i postepenog otopljanja odnosa sa Sovjetskim Savezom. *Ergo*, hronološki pristup je izabran jer postoji ujednačenost koja se očituje u ideološkim okvirima analize i istovremeno prati razvoj političkih procesa, npr. proces dekolonizacije, razvoja arapskog socijalizma i nesvrstanosti kroz vreme. Ipak, u toku studije ukazala se potreba da se razdvoji prikazivanje sadržaja istraživanja i odabira teme u pojedinim člancima ne samo hronološki, već i da se u posebnom poglavlju ukaže na ideološke naslage (svetonazor) u tekstovima i uticaj zvanične spoljne politike na govor primenjen u studijama koje su objavljivane u *Međunarodnim problemima*. To nam pomaže da delimično uvidimo postoji li poklapanje naučnog pogleda i spoljnopolitičkog opredeljenja nekadašnje SFRJ. Analizirani radovi su podeljeni na dva nejednaka poglavlja i perioda, od osnivanja časopisa 1950. do 1956. godine, kada zvanični Beograd prilazi principima nesvrstanosti, te pet godina kasnije postaje jedan od osnivača Pokreta (1961. na samitu u Beogradu) i od 1956. sve do 1990. godine u kojem je nesvrstanost bila vodeći i konstantni element spoljne politike zemlje. Osim toga, to je period u kojem počinje ponovo otopljanje odnosa sa Sovjetskim Savezom i smanjenje obima eventualne saradnje sa NATO-om kroz Balkanski pakt.⁵ Nakon uspostavljanja navedenih kriterijuma ostaje dovoljno tekstova za analizu.

Od kolonijalizma do nesvrstanosti (1950–1956)

Prvi hronološki period odnosi se na vreme kada je Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ) u periodu od 18. marta do Vidovdana (28. juna) 1948. godine nakon kritika sovjetskog rukovodstva i izbacivanja iz Informbiroa bila pod pritiskom SSSR-a, a da se istovremeno Londonskom deklaracijom od 20. marta iste godine našla pod pritiskom Zapada da se odrekne Trsta.⁶ Partijsko vođstvo je odabralo da sačuva glave i napravi kompromis sa Londonom i Vašingtonom, zbog

⁵ Peter Vukman, "The Balkan Pact, 1953–58: An analysis of Yugoslav-Greek-Turkish Relations based on British Archival Sources", *Mediterrán Tanulmányok* [Études sur la région méditerranéenne], Szeged, Vol. 22, 2013, pp. 25–36.

⁶ Leo Mates, *Nesvrstanost: teorija i savremena praksa*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1970, str. 208–209.

čega je počelo da dobija novčanu pomoć već od avgusta 1949. godine,⁷ (kako bi nabavljalo robu široke potrošnje ali i određenu mehanizaciju za industrijske pogone), a ne samo u hrani od 1950. godine, kako tvrdi Leo Mates.⁸ Velika Britanija i SAD su nastojale da „drže Tita na površini”.⁹ Interesantno je da su na Zapadu najveći promoteri titoizma, tj. Titove vladavine bili Englezi, pa su iskoristili i prvi sastanak Saveta NATO-a 14. septembra 1949. godine da promovišu finansijsku pomoć Jugoslaviji.¹⁰

Razlaz sa SSSR-om i približavanje Zapadu podrazumevao je i kraće, posredno pridruživanje NATO-u kroz stvaranje Balkanskog pakta, koji je stupio na snagu 23. maja 1953. godine.¹¹ Međutim, period sukoba Moskva-Beograd, trajao je do 1954. godine.¹² Relaksacija u odnosima sa Moskvom smanjila je zavisnost Jugoslavije od Zapada, dok će jačanje zemalja Trećeg sveta omogućiti jugoslovenskom rukovodstvu da nastavi da bude nezavisnija, a opet mezimče Zapada – budući da Jugoslavija zadržava ulogu alternative sovjetskom socijalizmu, glavnom antagonisti Zapada. Njena uloga u Pokretu nesvrstanih omogućila je nezavisnije delovanje Beograda i uticati na ograničavanje uticaja Moskve u novosnovanim državama – bivšim kolonijama.

Prvi tekst koji, doduše samo delimično, može da se razmotri u kontekstu našeg istraživanja je članak Mirka Pauta o bivšim italijanskim kolonijama od 1950.

⁷ Videti odluku Stejt departmenta od 1. septembra 1949. za odobravanje novčane pomoći (kredita): “Department of State Policy Statement”, Secret 711.00/9–149, 1 September 1949, Yugoslavia, Foreign Relations of the United States, 1949, Eastern Europe; The Soviet Union, Volume V. Nakon višemesečnih diplomatskih pregovora, kao i uz posredovanje enigmatskog Kastiljonea kao ličnog Titovog izaslanika, američka Izvožno-uvozna (EXIM) banka odobrila je 25. avgusta prvi kredit Jugoslaviji u iznosu od 20 miliona dolara, dok su Britanci pregovarali za davanje kredita od 8 miliona britanskih funti: “Current Economic Developments”, Lot 70 D 467, Secret No. 219, 12 September 1949, Foreign Relations of the United States, 1949, Eastern Europe; The Soviet Union, Volume V, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1949v05/d572>, 25/09/2018.

⁸ Leo Mates, *Nesvrstanost: teorija i savremena praksa*, op. cit., str. 214.

⁹ The Chargé in Yugoslavia (Reams) to the Secretary of State, Belgrade, 24 June 1949, 860H.5151/6–2449: Telegram, Foreign Relations of the United States, 1949, Eastern Europe; The Soviet Union, Volume V, <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1949v05/d549>, 25/09/2018.

¹⁰ “Memorandum of Conversation, by the Secretary of State”, CFM Files, Lot M–88, Box 144, Memos Conv Formins and Sec Sep 1940, Foreign Relations of the United States, 1949, Eastern Europe; The Soviet Union, Volume V, 14 September 1949, William Z. Slany, Rogers P. Churchill (eds), United States Government Printing Office, Washington, 1975, p. 956.

¹¹ Više o tom savezu vidi: Aleksandar Životić, „Jugoslovenska spoljna politika tokom Suecke krize i stabilnost Balkanskog pakta 1956–1957”, *Arhiv*, god. VIII, br. 1–2, 2007, str. 138–149.

¹² Vidi više u: Željko Ž. Mirkov, *Spoljna politika Jugoslavije 1948–1956. i pitanje Balkanskog pakta*, doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 2018, str. 226.

godine.¹³ Mahom se radi o istorijsko-privredno-pravnom pregledu Libije (Tripolitanije, Fezana, Kirenaike), Eritreje i Somalije. Autor je prikazao efekte italijanskog prisustva, osvajanja, upravljanja i potom posleratnog angažmana u ovim afričkim teritorijama od kojih je samo Libija (tj. kolonijalne teritorije od kojih je sačinjena) predmet ove studije. Paut ukazuje na proces težnji ka nezavisnosti odnosno oslobođenju od italijanske uprave među delom Libijaca predvođenih religioznim redom i porodicom Senusi, koja će kasnije uz podršku Velike Britanije vladati Libijom sve do Gadafijeve revolucije (1951–1969).¹⁴ Autor iznosi pregršt ekonomskih pokazatelja, između ostalog i zanimljivost da je Italija jedina kolonijalna sila koja je više ulagala u kolonije nego što je iz njih uzimala, tj. „one su sa ekonomskog gledišta, prema dosadašnjim merilima, skoro beznačajne”.¹⁵ Paut se bavi predratnom i posleratnom analizom odnosa evropskih i svetskih sila oko pomenutih teritorija. Tako je zanimljiva analiza francuske, britanske, sovjetske i američke politike. Primetno je odsustvo ideoloških i negativnih gledišta spram SAD, uz ukazivanje na dvostruku igru SSSR-a, čemu autor posvećuje dve stranice (119–120) i njene predloge o podeli interesnih sfera u nekadašnjoj italijanskoj koloniji Libiji. Paut jasno razlučuje francuske motive da u Ujedinjenim nacijama glasa protiv nezavisnosti Libije, kao i motive Engleske da postupa suprotno.¹⁶ Englezi su nastojali da očuvaju vojne baze koje su stekli u Libiji tokom Drugog svetskog rata u kome su saradivali sa Idrizom Senusijem, dok je Francuska bila protiv nezavisnosti Libije zbog opasnosti od širenja političkog virusa na njene kolonije.

Prva studija koja nudi sumarnu analizu bliskoistočne politike, i to a) iz ugla velikih sila, b) unutrašnje odnose i c) međunarodne odnose na lokalnu, d) ocena značaja položaja zemalja Bliskog istoka, e) značaj nafte s posebnim osvrtom na naftno pitanje Irana – data je u studiji potpisanoj incijalima M.P., što najverovatnije upućuje na redakciju časopisa *Međunarodni problemi* ili na samog Mirka Pauta. Autor se osvrće na područje između istočnih obala Mediterana do Avganistana i Pakistana, uz opasku da se ne bavi Izraelom.¹⁷ Kao i tekst o kolonijama, tako i ovaj rad započinje kraćim istorijatom i donošenjem opštih ocena o aktuelnom stanju, gde se ukazuje na zadržan „vazalni” odnos nominalno nezavisnih država na Bliskom

¹³ Mirko Paut, „Pitanje bivših italijanskih kolonija”, *Međunarodni problemi*, god. II, br. 6, novembar–decembar 1950, str. 103–123.

¹⁴ Izvedene opet uz logističku pomoć Libije. Vidi više o tome u: Mirko Paut, „Pitanje bivših italijanskih kolonija”, op. cit. str. 105.

¹⁵ Ibid., str. 112–116.

¹⁶ Ibid., str. 118–119.

¹⁷ M.P., „Aspekti političkih zbivanja na Bliskom i Srednjem Istoku”, *Međunarodni problemi*, god. III, br. 4, jul–avgust 1951, str. 54, 57.

istoku prema velikim silama i velikim kompanijama.¹⁸ Naglašava se i prenaglašava, u skladu sa tadašnjom spoljnom politikom, negativna uloga Sovjetskog Saveza i posebno Staljina i Molotova, kao naslednike (ruske) carističke diplomatije, koji su pretendovali na teritorijalna proširenja na zemlje Bliskog istoka još od 1940. godine.¹⁹ Čitava stranica u radu se posvećuje politici Sovjeta koji se optužuju za saradnju sa Muslimanskom braćom, pripadnicima nekadašnje SS Handžar divizije, za širenje i podsticanje nemira. U sklopu toga se posebno kritikuje prosovjetska komunistička partija „Tudeh” u Iranu kao servilna Moskvi. Nasuprot tome, članak se neutralno i bez dublje analize odnosi spram odbrambeno-bezbednosne strategije proširenja zapadnih savezništava sa pretenzijama na širenje NATO-a i na Srednji istok. To se navodi i kao potreba bezbednosti. Autor primećuje da se borba „domaće buržoazije” protiv prisustva stranih trupa ili za nacionalizaciju preduzeća (u vlasništvu stranog kapitala), te za oslobođenje kolonija – ujedinjenje doline Nila – delimično vode i kao rezultat delovanja „druge zainteresovane strane sile”.²⁰ U članku se ukazuje i na novu pojavu – „ideju neutralnosti i treće sile”. Autor te 1952. godine ocenjuje pozitivna, ali kao teško izvodiva, nastojanja „koliko bi to u uslovima novog rata objektivno bilo moguće ostvariti”.²¹

Teorijski pristup se ne ističe, ali se podrazumeva da je marksistički. Članci počinju često tako što se u prvoj rečenici navede nešto aktuelno. Nema postavljanja hipoteza, što ne ometa autora ili autore da ukažu na složenost odnosa, kako unutrašnjeg privrednog i kulturnog razvoja tako i raznovrsnost interesa velikih sila i lokalnih zemalja.

Poslednji tekst iz ovog perioda posvećen je odbrambenom sistemu „Srednjeg istoka”. U njemu autor opet naglašava strateški geografski položaj tog prostora u čemu prati i ranije tekstove koji se odnose na Bliski istok.²² Ovde je opet primetan neutralan i pregledni pristup predstavljanju procesa koji navode Veliku Britaniju da 13. oktobra 1951. predloži uspostavljanje komande Srednjeg istoka u sporu sa Kairom oko trupa u Suecu i sudbine Sudana (još uvek britanske kolonije). U okviru politike Velike Britanije na Srednjem istoku, autor se osvrće i na održivost tadašnjih modela raspodele profita od eksploatacije nafte na primeru Irana. Međutim, dok

¹⁸ Ibid., str. 56.

¹⁹ Ibid., str. 55.

²⁰ Ibid., str. 59.

²¹ Ibid., str. 63.

²² H. Stojanović, „Odranbeni sistem Srednjeg istoka”, *Međunarodni problemi*, god. IV, br. 4, mart–april 1952, str. 59–62.

se sve politike predstavljaju opisno, za SSSR se čuvaju negativne ocene i optužbe za „imperijalne pretenzije SSSR-a”.²³

Tekst Alberta Vajsa, profesora Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu i delegata FNRJ na suđenju nacistima u Nirnbergu, donekle odskače, ne toliko opisnim stilom, koliko tematikom i odsustvom spoljnopolitičke analize. Reč je o odlomku iz studije o novoosnovanoj jevrejskoj državi pod nazivom „Tri godine države Izrael”, u kojem Vajs ukazuje na značaj konstantne i masovne imigracije i praktičnih problema naseljavanja Jevreja iz različitih zemalja i kultura. Autor opisno predstavlja uređenje zemlje i stavlja naglasak na organizovanje četiri vrste seoskih zajednica uz primećivanje manjkavosti u „klasnom osveščivanju trudbenika”.²⁴ Ipak, u tekstu se ukazuje i na spoljnopolitičku dimenziju odnosa Jugoslavije i Izraela i svrstavanja vodećih sila u Prvom arapsko-izraelskom ratu 1948–1949. godine.

Nesvrstanost i spoljnopolitička analiza od 1956. do 1990. godine

Nakon što je vrhovni vođa FNRJ Tito posetio Indiju i Burmu 1954. godine, postavile su se osnove za razvijanje saradnje sa rastućim brojem zemalja koje su sticale nezavisnost u procesu dekolonizacije i manjim brojem onih koje su i pre Drugog svetskog rata formalno bile suverene. Azijsko-afrička saradnja bila je oličena u Bandunškoj konferenciji, na kojoj Jugoslavija nije učestvovala, ali će uskoro uz maleni Kipar biti jedina evropska zemlja u novom svrstavanju i time postati važan diplomatski igrač.

Posle višegodišnje pauze objavljen je još jedan sistematični članak o Bliskom istoku, i to 1958. godine. Stojiljkovićev članak je prvi u periodu u kojem nastaje i razvija se nesvrstanost kao glavna odlika jugoslovenske spoljne politike. U tekstu posvećenom mogućnostima ujedinjenja arapskog sveta na Srednjem istoku, Stojiljković iznosi tezu da je „arapski politički razvitak” neumitan.²⁵ Misli se na nekoliko procesa od nacionalnog oslobođenja i nacionalizma koji se za razliku od unutrašnje jugoslovenske politike, definiše kao progresivan i drugačiji od buržoaskog, preko osamostaljivanja u odnosu na stare kolonijalne metropole i

²³ Ibid., str. 61.

²⁴ Albert Vajs, „Tri godine Države Izrael”, *Međunarodni problemi*, god. III, br. 5, septembar–oktobar 1951, str. 51–61.

²⁵ Dragan Stojiljković, „Arapski svet i faktori njegovog ujedinjavanja”, *Međunarodni problemi*, god. X, br. 4, 1958, str. 93.

procesa arapskog ujedinjenja za koji naš autor poput drugih stranih autora toga doba, smatra opštestarapskim stremljenjem.²⁶ Sintagma „politički razvitak” dovoljno je široka da uključi i arapski socijalizam koji se baš te 1958. godine dodatno afirmiše pučom u Iraku i napretkom levih snaga u Egiptu. Dok se u osnovnom tekstu obavezno pominje „mlada radnička klasa”, dotle se u fusnotama odmerenije sagledavaju osobenosti različitih arapskih zemalja u njihovoj „progresivnoj politici”. Zbog vladavine levih režima i politike ujedinjenja oličene u Ujedinjenoj Arapskoj Republici (1958–1961), Sirija i Egipat su u tekstu predstavljeni kao primeri progresivnih politika i osnove arapske nezavisnosti.²⁷ Autor primećuje da Saudijska Arabija vodi i drugačiju politiku s osloncem na „stare pozicije” i ukazuje na retrogradne elemente koji su stvorili kratkotrajnu Arapsku državu (tj. Arapsku Federaciju, Jordana i Iraka) koja je nestala vojnim pučem izvedenim u Iraku 14. jula 1958. godine.²⁸

Kada 1952. godine kritikuje neutralnost, partijski funkcioner Bulajić to čini jer je ona tih godina procenjivana kao naklonjenija SSSR-u, što se vidi, na primer, i u tekstu jednog od najvažnijih italijanskih ambasadora u 20. veku Pjetra Kvaronija (Pietro Quaroni) objavljenom u časopisu *Le Mond Diplomatic* 1957. godine na temu sovjetske spoljne politike nakon Staljinovog režima.²⁹ Međutim, već 1958. godine počinju ocene poput „pozitivne neutralnosti”.³⁰ Gostujući predsednik Savetodavne skupštine Kraljevine Maroko Ben Barka navodi da je nova spoljna politika Maroka zasnovana na principima „nevezivanja i nezavisnosti”.³¹ U istom broju časopisa od 1958. godine objavljen je i članak o ekonomskim odnosima Francuske i Magreba.³²

Nakon četiri godine u *Međunarodnim problemima* izlaze dva predavanja arapskih autora. Prvo je održao kasniji egipatski političar i generalni sekretar Ujedinjenih nacija Butros Gali – te 1962. godine profesor Kairskog univerziteta – na temu arapskog federalizma, ali je ono bilo propagandnog karaktera radi promovisanja egipatske politike ujedinjavanja arapskog sveta.³³ Drugo predavanje

²⁶ Ibid., str. 78–80, 87.

²⁷ Ibid., str. 85, 89.

²⁸ Ibid., str. 91.

²⁹ Pietro Quaroni, “La politique extérieure de l’U.R.S.S. depuis le régime stalinien”, *Le Monde diplomatique*, Mars 1957, <https://www.monde-diplomatique.fr/1957/03/QUARONI/22087>, 20/09/2018.

³⁰ Dragan Stojiljković, „Arapski svet i faktori njegovog ujedinjavanja”, op. cit., str. 88, 90.

³¹ El Mehdi Ben Barka, „Maroko i nasleđeni problemi”, *Međunarodni problemi*, god. X, br. 4, 1958, str. 97–100.

³² Vojislav Arsenijević, „Ekonomski odnosi Francuske i Severne Afrike”, *Međunarodni problemi*, god. X, br. 4, 1958, str. 114–135.

³³ Boutros Ghali, „Arapski federalizam”, *Međunarodni problemi*, god. XIV, br. 1, 1962, str. 139–146.

je o situaciji na Arabijskom poluostrvu održao irački profesor istorije Ali Al-Daud, inače zaposlen u iračkom Ministarstvu spoljnih poslova.³⁴

Prva studija koja se sistematično bavi međunarodnim odnosima na Bliskom istoku u razdoblju nakon 1958. godine je analitičko-pregledni članak Ranka Petkovića. Za razliku od Pauta i Stojilkovića, Rankovićeve analiza naglašava delovanje velikih sila uz zanemarivanje unutrašnjih političkih i ekonomskih kretanja u zemljama regiona. Autor poseban značaj pridaje razmatranju vojno-političke strategije i jačanju uloge SAD i SSSR uz uporedno opadanje uloge Velike Britanije i naročito Francuske nakon agresije na Egipat, tj. na Suecki kanal 1956. godine. U pitanju je politički neuspeh zajedničkog poduhvata vojski Izraela, Velike Britanije i Francuske nakon nacionalizacije koju je izvršio Egipat. To je bio poslednji put pre 1990. godine da su Moskva i Vašington delali u istom smeru na prostoru Bliskog istoka. Petković je posebno analizirao uticaj SSSR-a na bliskoistočne arapske partnere i kratkoročnog aranžmana kao oslonjenog na srazmeru izraelske opasnosti.³⁵

Najizdašniji istraživač na temu Bliskog istoka u posmatranom periodu jugoslovenske nauke o međunarodnim odnosima, Vatroslav Vekarić, pojavljuje se sa prvim radom na temu makroregije i naftnim koncesijama na Bliskom istoku.³⁶ Rad je usmeren na vrste ugovora i promene u načinu ugovaranja profita i ulaganja u naftnoj industriji u šire gledanom regionu, te pravnoj regulativi vezanoj za tu temu.

Najviše tekstova koji se direktno bave pitanjima Bliskog istoka objavljeno je u časopisu *Međunarodni problemi* tokom sedamdesetih godina. Posle Petkovića i Vekarića, Leo Mates, jedno vreme direktor IMPP-a i jugoslovenski diplomata, piše podužu studiju o bliskoistočnim sukobima, nastavljajući tradiciju necitiranja domaćih autora (izuzev sopstvenog teksta o Vijetnamu od 1973). To je utoliko neobičnije što je Petković, kolega iz IMPP-a, samo četiri godine ranije takođe obradio sve dotadašnje sukobe, izuzev poslednjeg iz 1973. godine koji se zbilo kasnije. Za razliku od Petkovića, Mates analizira ne samo odnose velikih sila, nego i spoljnu politiku Izraela i prvi se upušta u razmatranje evolucije palestinskog pitanja – temu kojoj će se Vekarić posvetiti u svojoj doktorskoj disertaciji.³⁷ Mates je

³⁴ Mahmoud Ali Al-Daud, „Ciljevi i sredstva borbe naroda Arabije za slobodu”, *Međunarodni problemi*, god. XIV, br. 1, 1962, str. 147–152.

³⁵ Ranko Petković, „Bliski istok i velike sile”, *Međunarodni problemi*, god. XXII, br. 2, 1970, str. 101–103, 104 (f. 11).

³⁶ Vatroslav Vekarić, „Evolucija petrolejskih koncesija u zemljama Bliskog istoka”, *Međunarodni problemi*, god. XXIV, br. 3, 1972, str. 127–136.

³⁷ Leo Mates, „Evolucija konflikata na Bliskom istoku i velike sile”, *Međunarodni problemi*, god. XXVI, br. 2, 1974, str. 13–20.

analizirao posledice diplomatskog dejstvovanja SAD, odnosno šatl diplomatije tadašnjeg predsednika Ričarda Niksona (Richard M. Nixon) i njegovog savetnika Henrija Kisindžera (Henry Kissinger) po Bliskom istoku, te učešća SSSR-a u usaglašavanju primirja i rezolucija Ujedinjenih nacija na pregovorima u Ženevi. Zaključak Matesa je bio da razmeštanje trupa UN uz garancije Moskve i Vašingtona nakon rata na Jom Kipur (1973) „omogućava dalje pregovore i razvijanje borbe oko pitanja državnosti Palestinskih Arapa”.³⁸ Autor je pokušao da objasni razloge saglasja SAD, SSSR-a i Velike Britanije da se stvore jevrejska i arapska država na tlu britanskog mandata Palestine. Ali ono što je neobično je to da je prenebregnuo proces naseljavanja Jevreja, za koji piše samo da je tekao: „I Židovi i Arapi su tu došli i osnovali svoje države u različitim razdobljima”, bez pozivanja na pismo Makmahona Huseinu, vođu Hašemita od 1915. godine.³⁹ Mates je takođe pogrešno interpretirao i Balfurovu deklaraciju, kojom nije obećana država Jevrejima već nedefinisano „nacionalno ognjište”. Važno obeležje navedenog teksta je da predstavlja prvo razmatranje „aspiracija Palestinskih Arapa” i mogućnog stvaranja „kakve-takve palestinske arapske države”.⁴⁰ Autor je naveo i kako se promenila pozicija Jugoslavije u Ujedinjenim nacijama povodom rešenja koje je predviđeno za sudbinu Palestine 1947. godine.⁴¹ Mates ukazuje kako je pitanje Palestinskih Arapa posle 1949. godine svedeno samo na pitanje arapskih izbeglica, te da je 1967. ono i dalje bilo skrajnuto, da bi nakon 1973. godine ponovo izbilo u prvi plan.⁴² Trenutak najveće polarizacije u odnosima SAD–SSSR Mates vidi upravo u 1967. godini i ratu, ali istovremeno to smatra i momentom početka pregovora.

Iste godine (1974), u sledećem broju časopisa objavljena je međunarodnopravna studija bliskoistočnih sukoba iz pera Aleksandra Magaraševića, profesora Pravnog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, sa detaljnom i visprenom analizom kako bliskoistočnog sukoba tako i ključne Rezolucije Saveta bezbednosti 242 (1967). Ono što odlikuje ovog autora naspram Matesu je jasno teorijsko određenje i pozivanje na strane i domaće autore, uključujući i samog Matesa. To ne spori saznajni domet prethodnih autora već upućuje na drugačiji naučni i metodološki pristup. Autor polazi od „prava međunarodnih kriza”, utvrđuje neobičnosti rešenja u tekstu rezolucija Saveta bezbednosti i objašnjava njihove posledice – pogotovo Rezolucije

³⁸ Ibid., str. 13.

³⁹ Pismo britanskog vojnog upravnika Egipta šerifu Meke i Medine koji je bio vođa Arapa iz zapadnog dela Arabijskog poluostrva. Taj dokument je bio polazište za posleratno preuređenje dela Bliskog istoka.

⁴⁰ Ibid., str. 13.

⁴¹ Ibid., str. 14–15.

⁴² Ibid., str. 25–26, 32.

242 koja je prvobitno bila britanski nacrt.⁴³ Magarašević se potom osvrće i na Rezoluciju Generalne skupštine UN 181 (1947) i rezolucije Saveta bezbednosti UN 95 (1951), 338, 339 i 340 (1973). Reč je o studiji višestruko značajnoj za poznavaoce međunarodnog ratnog i humanitarnog prava, pomorskog prava, međunarodnog prava uopšte, te multilateralne diplomatije i, naravno, bliskoistočne politike. Autor je analizirao posebno ulogu Saveta bezbednosti i izneo niz zaključaka. U skladu sa tadašnjom politikom i pravnom logikom, Magarašević je očekivao afirmisanje principa samoopredeljenja u slučaju Palestinaca.⁴⁴ Dakle, već ovde, za razliku od Matesa koji piše još uvek o „Palestinskim Arapima“, počinje da se piše o „Palestincima“. Takođe, autor nedvosmisleno navodi da je međunarodno pravo ovde samo korektiv i da ono „u savremenim uslovima nema prioritarnu ulogu u rešavanju takvih međunarodnih kriza“.⁴⁵

Naredne, 1975. godine uslediće dva članka na temu dešavanja u Mediteranu autora Đorđa Jerkovića i Radovana Vukadinovića. Članak Jerkovića „Beleške o prestrojavanju na Mediteranu“ je upravo to – niz beležaka i osvrti. Tekst nema uvoda ni zaključka, činjenice se iznose bez naročitog reda, a autor razmatra inicijative za evropsku bezbednost (Konferencija u Helsinkiju) u sklopu politika velikih sila, inicijativa pojedinih evropskih zemalja, kako zapadnih tako i istočnih te neutralnih i Jugoslavije, zatim stav Pokreta nesvrstanih (IV samit u Alžiru 1973) o krizama u Sredozemlju, evolucija širenja NATO-a i značaj njegovog južnog krila. Autor sumarno navodi stav „progresivnih“ i levih snaga mediteranskih zemalja, te kritikuje pojedine komunističke partije, posebno KP Francuske zbog oslanjanja na Sovjetski Savez:

Verovatno u neposrednoj vezi s tadašnjim akcijama za evropska i svetska savetovanja KP, i pod uticajem poznatih unutrašnjih dogmatsko-sektaških opterećenja, predstavnici pojedinih KP, uz isticanje KP Francuske, blokirali su rad konferencije.⁴⁶

Tu su pomešane i beleške o padu fašističkog režima u Portugalu, dolasku i odlasku vojne hunte na vlast u Grčkoj, politici NATO-a i SSSR-a, nafti i, konačno, o arapsko-izraelskim sukobima. U tonu sa opštim stilom i karakterom teksta autor iznosi politička uverenja bez ikakvog obaziranja na relevantnu ili bilo kakvu

⁴³ Aleksandar Magarašević, „Međunarodnopravna obeležja arapsko-izraelskog sukoba“, *Međunarodni problemi*, god. XXVI, br. 3, 1974, str. 43–53, 56–59, 64.

⁴⁴ Ibid., str. 47, 67.

⁴⁵ Ibid., str. 67.

⁴⁶ Đorđe Jerković, „Beleške o prestrojavanju na Mediteranu“, *Međunarodni problemi*, god. XXVII, br. 2, 1975, str. 27.

literaturu. Tako Jerković smatra da će „likvidacija ostataka kolonijalne prošlosti” doprineti pojavljivanju nekakve „regionalne svesti”, pa pesnički poetira da će se roditi osećanje zajedništva „koje proističe iz činjenice što žive na obalama jezera”.⁴⁷ Pitanje palestinskih Arapa, ratnih operacija na Sinaju 1973. i budućnosti Palestine razmatra se na više mesta.⁴⁸ Jerković čak zaključuje kako federalna jevrejsko-arapska Palestina kao celovita država „kao praktično rešenje izgleda jednako izvodljivo” i naravno „bez sumnje je više u skladu sa duhom vremena”.⁴⁹

Profesor zagrebačkog Fakulteta političkih znanosti Radovan Vukadinović iznenađuje odsustvom izvora, kao uostalom i Jerković. Ipak, Vukadinović ima metodološki sled, od iznošenja okvira analize, a to je prevashodno geopolitičko i geostrategijsko određenje značaja Sredozemlja i promena u tom delu sveta. Vukadinović ukazuje na dugoročnost konflikta na Bliskom istoku, kao delu Mediterana i zaključuje da dogledna nerešivost sukoba pojačava značaj tog dela sveta u politici „globalne ravnoteže supersila”.⁵⁰

Nakon razmatranih tekstova iz prve polovine sedamdesetih godina 20. veka ponovo u *Međunarodnim problemima* dolazi do tematske praznine o Bliskom istoku i to sve do 1989. godine, kada je ujedno objavljen i poslednji članak sa analizom bliskoistočne politike u posmatranom periodu. Vladimir Ortakovski objavio je tekst bez ikakve podele na poglavlja, ali uz korišćenje relevantne literature u daleko većoj meri od prethodnih sintetičkih radova na temu regionalne politike. Pomenuti rad je zapravo izveden iz knjige *Bliskoistočniot konflikt i palestinskoto prašanje: karakteristiki na izraelsko-arapskite vojni*, u izdanju skopskog Komunističke partije (1989).⁵¹ Pomenuti tekst pruža samo hronologiju arapsko-izraelskih ratova sa minimalnom analizom posledica i konteksta sukoba. Ortakovski je ukazao, kako su приметili domaći autori već ranije, da je od 1949. godine palestinsko pitanje izmenjeno i da je to postalo pitanje izbeglica, kao ranije recimo Magarašević i Mates, ali i da su svedeni na status manjine.⁵² Ukupno uzev, po naučnom doprinosu, odnosno hronološkom karakteru, članak Ortakovskog se može porediti sa Petkovićevom hronikom sukoba objavljenom 1970. godine.

⁴⁷ Ibid., str. 29.

⁴⁸ Na primer videti: str. 30, 36, 37.

⁴⁹ Ibid., str. 37.

⁵⁰ Radovan Vukadinović, „Mediteranska politička pomeranja”, *Međunarodni problemi*, god. XXVII, br. 3–4, 1975, str. 10.

⁵¹ Vladimir Ortakovski, „Rezultati i posledice izraelsko-arapskih ratova”, *Međunarodni problemi*, god. XLI, br. 2–3, 1989, str. 221.

⁵² Ibid., str. 223.

Svetonazor u jugoslovenskoj spoljnopoličkoj analizi

Pomenuto postojanje ideološkog okvira nije jedinstvena pojava. Takvo polazište postoji i u drugim zemljama, mada se o tome manje piše.⁵³ Teže je danas pisati o tome zbog dominacije određenog stila, s tim što je danas rizik samo u prećutkivanju za razliku od eventualne kritike ideološkog okvira u vremenima dominacije marksizma u socijalističkim zemljama, tj. nacizma u Nemačkoj i njenim vazalnim tvorevinama. Ideološke naslage u studijama i analitičkim člancima objavljenim u *Međunarodnim problemima* u skladu su i sa ostalim tekstovima u tom naučnom časopisu Instituta za međunarodnu politiku i privredu. Da bi se uvideo osnovni pravac poučan je u tom smislu članak o osnovnim smernicama spoljne politike socijalističke Jugoslavije.

Sovjetski Savez

Prvoborac Krsto Bulajić, tadašnji visokopozicionirani funkcioner Komunističke partije Jugoslavije i Makedonije, piše 1952. godine članak po obrascu politkoma u kome se jedino i isključivo napada Sovjetski Savez i „istočni susedi” tj. zemlje Varšavskog ugovora kao agresivne i hegemonističke.⁵⁴ Čak se i „imperijalistička” Italija manje kritikuje zbog Trsta.⁵⁵ Vazda „slobodoljubivo čovečanstvo” ceni našu borbu i politiku, formule su koje su koristili i drugi socijalistički i komunistički režimi u periodu Hladnog rata.⁵⁶ Interesantan je ton članka „Severno-atlantski pakt i Evropska unija” od 1952. godine u kome se Bulajić pozitivno određuje spram ujedinjavanja Evrope (a piše o kapitalističkim zemljama, Velikoj Britaniji, Francuskoj, Italiji, zemljama Beneluksa itd.) i vojnoj saradnji pod okriljem NATO-a. U zaključku autor čak kritikuje „neutralističke i kapitulantske tendencije koje su se u Zapadnoj Evropi pojavile u odnosu na agresivnu politiku i pritisak SSSR-a”.⁵⁷ Na više mesta navodi se „agresivna politika SSSR” prema Zapadnoj Evropi.

⁵³ Videti na primer: Slobodan Janković, *Anglo-američka obmana*, Catena Mundi, Beograd, 2017.

⁵⁴ Bulajić je bio otpravnik poslova u ambasadi FNR Jugoslavije u Moskvi 1950. godine i kasnije ambasador u još nekoliko zemalja. Vidi: Slobodan Selenić, „Jugoslovenska diplomatija 1945–1950: stvaranje partijske diplomatije”, *Annales for Istrian and Mediterranean Studies: Series Historia et Sociologica*, Vol. 24, No. 4, 2014, str. 559; O Krstu Bulajiću pogledati na: <https://sr.wikipedia.org>, pristup: 24/09/2018.

⁵⁵ K(rsto) Bulajić, „Nešto o osnovim principima naše spoljne politike”, *Međunarodni problemi*, god. IV, br. 4, mart–april 1952, str. 9–11.

⁵⁶ Ibid., str. 13.

⁵⁷ Ibid., str. 14.

Strah od Golog otoka i sukob sa SSSR-om imao je višestruke posledice. Jovan Cvijić i Vasilj Popović u ranom 20. veku koriste termine „Blizi istok” ili „Bliski istok”.⁵⁸ Međutim, Dragan Stojiljković očigledno pod uticajem zapadnjačke literature nakon Drugog svetskog rata koristi termin „Srednji istok”.⁵⁹ Takvi su i ostali autori u *Međunarodnim problemima*, pa na primer u istom broju 4 od 1958. godine Zdenko Rajh piše da nafta i evropske zemlje dolazi sa Srednjeg istoka.⁶⁰ Imajući u vidu skorašnji sukob sa SSSR-om, moguće je da je i to razlog zašto se u Srbiji ranije upotrebljavani termin „Bliski istok”, isto kao i kod Rusa, *Ближний восток* izbegava i u drugoj polovini pedesetih godina. Povratak terminu „Bliski istok” sreće se u objavljenom predavanju u broju 4 od 1968. godine, mada se prepliće sa „Srednjim istokom”.⁶¹

Pri kraju studije o nekadašnjim italijanskim kolonijama, Mirko Paut u skladu sa tadašnjim stilom pisanja, koristi fraze poput: „(k)lasna borba je opšti zakon koji važi ne samo za kolonizatorske sile već i za kolonizovane zemlje”. Nakon razlaza Beograda i Moskve, autori posebno kritikuju Sovjetski Savez, pa tako i Paut ističe da su interesi Sovjetskog Saveza „strani (...) stalnim interesima radničke klase”.⁶²

Ranković 1970. i Vekarić 1972. godine analitički pristupaju ulozi SSSR-a, iako je 1968. godine usledio drugi period napetosti između Beograda i Moskve, ovoga puta u daleko blažoj formi i kao posledica dešavanja u Čehoslovačkoj (Praško proleće), a ne bilateralnih odnosa sovjetskog i jugoslovenskog rukovodstva. Sovjeti će biti meta kritika i u beleškama Đorđa Jerkovića kao prepreka „regionalnoj svesti”, miru i harmoniji na jedinstvenom Mediteranu.⁶³

Borba za nacionalno oslobođenje i klasno osvešćenje

Ideološke fraze, kao nužni dekor teksta – poput donedavno gotovo sveprisutnih opštih mesta o slobodnoj trgovini, demokratizaciji i ljudskim pravima – nastavljaju se. U tekstu od 1951. godine autor ili grupa autora konstatuje da se borba za

⁵⁸ Jovan Cvijić, *L'Annexion de la Bosnie et la question serbe*, Hachette et Cie, Paris, 1909, p. 70; Vasilj Popović, *Istočno pitanje: istorijski pregled borbe oko opstanka Osmanlijske carevine u Levantu i na Balkanu*, Beograd, 1928.

⁵⁹ Dragan Stojiljković, „Arapski svet i faktori njegovog ujedinjavanja”, op. cit.

⁶⁰ Zdenko Rajh, „Rezultati i perspektive zapadnoevropske saradnje”, *Međunarodni problemi*, god. X, br. 4, 1958, str. 14.

⁶¹ Dennis Walters, „Situacija u Evropi posle događaja u ČSSR i situacija na Bliskom istoku”, *Međunarodni problemi*, god. XX, br. 4, 1968, str. 147–148.

⁶² Mirko Paut, „Pitanje bivših italijanskih kolonija”, op. cit., str. 122.

⁶³ Đorđe Jerković, „Beleške o prestrojavanju na Mediteranu”, op. cit.

nacionalnu nezavisnost i pravedniji društveni poredak predvođena domaćom buržoazijom koju slede mase odigrava na neočekivan način. To jest, ona se

(...) ispoljava u za nas čudnim oblicima, odgovarajući društvenim slojevima koji u toj borni učestvuju, te se, na primer, još blede težnje ka socijalizmu ogrću u religiozno ruho i povezuju sa preživelim verskim predrasudama.⁶⁴

Na tragu Frankfurtske kritičke škole pojavljuje se 1968. godine članak diplomate i jedno vreme istraživača IMPP-a Staneta Južniča, koji kritikuje upotrebljivost pojma političke nacije za zemlje u razvoju kao evropski kontekst koji podržava više elemenata koji se nužno ne moraju naći drugde, osobito u crnoj Africi.⁶⁵

Sedamdesetih godina vidno slabi upotreba klasičnih marksističkih termina u člancima autora na temu Bliskog istoka u *Međunarodnim problemima*. U slučaju Petkovića koji zatvara šestu deceniju 20. veka tekstom o ulozi velikih sila, to bi se donekle moglo i shvatiti. Ipak, članak Vatroslava Vekarića o naftnim koncesijama ostavljao je u tim vremenima prostora da se ukaže na društveno-politički progres, uspehe osvešćenih klasa i slično. Međutim toga uopšte nema u članku koji ukazuje na istorijat i pravne posledice politike koncesija nafte i ukazivanja da u narednom periodu preovlađuje princip *rebus sic stantibus* (rešenje u skladu sa okolnostima).⁶⁶ U narednim člancima posvećenim Bliskom istoku, s izuzetkom Jerkovićevih beleški (Jerković, 1975), primetno je manje oslanjanje na marksizam, što nije karakteristika svih članaka u *Međunarodnim problemima*, jer u analizi uopštenih društvenih kretanja, to ostaje teorijski okvir. Magarašević se tako u pravnoj analizi sukoba na Bliskom istoku poziva na progres i na klasnu borbu:

Problem je, uistinu, opšti i univerzalan danas: posredi je opredeljenje klasne suštine i konkretne istorijske uloge određenih načela i pravila međunarodnog prava (...). U pitanju su norme međunarodnog prava, koje u stvarnosti treba da uređuju društvene odnose koji su i ostatak prošlosti, a koje nužno nailaze na suprotstavljanje i otpor različito usmerenih društvenih snaga.⁶⁷

Ipak, to je sporedni deo teksta i ne određuje ukupni ton i analizu.

Posle Jerkovića koji je sav u progresivnim snagama, regionalnoj saradnji i miru na Sredozemlju, Vukadinović prelazi preko toga. Pa navodi da „(b)ez obzira na

⁶⁴ M.P., „Aspekti političkih zbivanja na Bliskom i Srednjem Istoku”, op. cit., str. 54–68.

⁶⁵ Stane Južnič, „Razmatranja o formiranju nacija u nerazvijenim zemljama – uloga istorijskog faktora”, *Međunarodni problemi*, god. XX, br. 4, 1968, str. 23–37.

⁶⁶ Vatroslav Vekarić, „Evolucija petrolejskih koncesija u zemljama Bliskog istoka”, *Međunarodni problemi*, god. XXII, br. 3, 1972, str. 127–136.

⁶⁷ Aleksandar Magarašević, „Međunarodnopravna obeležja arapsko-izraelskog sukoba”, op. cit., str. 67.

različitosti društveno-političkih transformacija” u zemljama Sredozemlja on zapaža afirmaciju težnje za nacionalnoj suverenosti i nacionalnim integritetom.⁶⁸ Ortakovski će 1989. godine kroz posmatranje kvaliteta društvenih procesa zadržati pojedine elemente marksističkog pristupa, kada ih ocenjuje pozitivno ili negativno gledano iz te perspektive.⁶⁹

Zaključna razmatranja

Način izučavanja bliskoistočne politike i arapsko-izraelskih sukoba kao glavne osobnosti tog dela sveta bio je u časopisu *Međunarodni problemi* raznolikog kvaliteta i dometa – od beleški i hronike do sintetičkog promišljanja dijalektike unutrašnjih i spoljnih činilaca na politike pojedinih zemalja Bliskog istoka i njihove bilateralne i multilateralne odnose. U ukupno 41 posmatranoj godini objavljeno je 12 tekstova domaćih autora koji se uklapaju sa uvodnim kriterijuma i četiri predavanja stranih gostiju na temu Bliskog istoka. Jedan ili dva teksta su plod grupe autora, a skrenuta je pažnja i na još dva teksta koja nemaju za temu analizu bliskoistočne politike, iako pominju neke teritorije ili zemlje šireg Bliskog istoka.

Naučni aparat je ponekad odsutan ili prisutan u tragovima. Ipak, složena ekonomska, unutrašnja i spoljnopolitička analiza je izuzetno korisna i savremenim istraživačima istorije i međunarodnih odnosa tog dela sveta. Metodološka neujednačenost ili nepostojanje metoda uopšte u pojedinim člancima govori i o njihovoj slaboj upotrebnoj vrednosti – npr. obična hronika ili prepričavanje, kao kod Jerkovića, Ortakovskog i donekle Petkovića. Međutim, iako je bio prevashodno analitički, jugoslovenski pristup proučavanju međunarodnih odnosa na prostoru Bliskog istoka je u smislu saznavnih dometa validan, iako se ne upušta u teorijska razmatranja.

Domaći tekstovi se u prvom periodu koji prethodi eposi razvoja ideje nesvrstanosti (1950–1956) odlikuju naglašenije marksističkom analizom ili korišćenjem parola poput klasne i progresivne borbe, osveščivanja radničke klase i masa. U narednom ciklusu, vremenu nesvrstanosti od ideje do delovanja pokreta (1956–1990), koji odlikuje najveći deo perioda kojim smo se bavili, primetnije je težište na analizi bilateralnih i multilateralnih odnosa regionalnih i vanregionalnih zemalja, te procesa međunarodnog karaktera. Unutrašnje politički procesi se manje istražuju, što je analogno opadanju ideološkog žara.

⁶⁸ Radovan Vukadinović, „Mediteranska politička pomeranja”, op. cit., str. 11.

⁶⁹ Vladimir Ortakovski, „Rezultati i posledice izraelsko-arapskih ratova”, op. cit., str. 228.

Najviši domet u naučnom smislu ostvaren je u članku Aleksandra Magareševića, koji je izneo i nova gledišta o međunarodnopravnim i političkim posledicama delovanja Saveta bezbenosti u smirivanju i eventualnom rešavanju arapsko-izraelskih i izraelsko-palestinskog sukoba. Na saznajnom planu, iako bez formalnog naučnog aparata, podjednako su važne analize Lea Matesa, visoko rangiranog diplomate i generalnog sekretara komunističkog vođe Jugoslavije, i Dragana Stojiljkovića. Radovan Vukadinović analizira mediteranske, te time delimično bliskoistočne odnose kroz prizmu geopolitike i delimično klasične realističke škole međunarodnih odnosa, mada to nije eksplicitno naveo. Pravna i ekonomska analiza borbe za kontrolu energenata je predstavljena u Vekarićevom članku.

Vremenom opada upotreba marksističke frazeologije, koja kod pojedinih autora manjka ili je u tragovima (Vekarić, Vukadinović, Mates, Petković). Analiza odnosa prema SSSR-u i SAD oslikava tadašnju spoljnopolitičku orijentaciju Jugoslavije i dvaju dominantnih svetskih sila. U prvom periodu nema kritičkih ocena delovanja SAD, dok je SSSR stalno osuđivan. Kasnije je kritika SSSR-a manje prisutna, i u paru sa negativnijim ocenama delovanja SAD. Istini za volju, nijedan autor nije kritikovao delovanje Vašingtona u meri u kojoj je to činjeno sa postupanjem zvanične Moskve kada je reč o politici dveju supersila prema regionu Bliskog istoka. Osim toga, indikativno je da se ublažavanje socijalističkih stavova u analizi umekšava uporedo sa razvojem Pokreta nesvrstanih, koji je kao jedno od osnovnih načela imao politiku nemešanja u unutrašnju politiku jer je okupljao (i okuplja) raznolike političke sisteme – od apsolutnih monarhija i diktatura do narodnih demokratija i ustavnih liberalnih demokratija.

Literatura

- Al-Daud, Mahmoud Ali, „Ciljevi i sredstva borbe naroda Arabije za slobodu”, *Međunarodni problemi*, god. XIV, br. 1, 1962, str. 147–152.
- Arsenijević, Vojislav, „Ekonomske odnose Francuske i Severne Afrike”, *Međunarodni problemi*, god. X, br. 4, 1958, str. 114–135.
- Ben Barka El Mehdi, „Maroko i nasleđeni problemi”, *Međunarodni problemi*, god. X, br. 4, 1958, str. 97–100.
- Bulajić K(rsto), „Nešto o osnovnim principima naše spoljne politike”, *Međunarodni problemi*, god. IV, br. 4, mart–april 1952, str. 8–15.
- Cvijić, Jovan, *L'Annexion de la Bosnie et la question serbe*, Hachette et Cie, Paris, 1909.
- Ghali, Boutros, „Arapski federalizam”, *Međunarodni problemi*, god. XIV, br. 1, 1962, str. 139–146.

- Janković, Slobodan, „Sukobi na Bliskom istoku – osnovna obeležja”, *Međunarodni problemi*, god. LIX, br. 2–3, 2007, str. 266–307.
- Janković, Slobodan, *Anglo-američka obmana*, Catena Mundi, Beograd, 2017.
- Jerković, Đorđe, „Beleške o prestrojavanju na Mediteranu”, *Međunarodni problemi*, god. XXVII, br. 2, 1975, str. 24–39.
- Južnič, Stane, „Razmatranja o formiranju nacija u nerazvijenim zemljama – uloga istorijskog faktora”, *Međunarodni problemi*, god. XX, br. 4, 1968, str. 23–37.
- Kolonijalna grupa instituta, „Križa kolonijalnog sistema”, *Međunarodni problemi*, god. II, br. 2–3, april–jun 1950, str. 49–97.
- M.P., „Aspekti političkih zbivanja na Bliskom i Srednjem Istoku”, *Međunarodni problemi*, god. III, br. 4, jul–avgust 1951.
- Magarašević, Aleksandar, „Međunarodnopravna obeležja arapsko-izraelskog sukoba”, *Međunarodni problemi*, god. XXVI, br. 3, 1974, str. 43–68.
- Mates Leo, „Evolucija konflikata na Bliskom istoku i velike sile”, *Međunarodni problemi*, god. XXVI, br. 2, 1974, str. 9–37.
- Mates Leo, *Nesvrstanost: teorija i savremena praksa*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1970.
- Mirkov, Željko Ž., *Spoljna politika Jugoslavije 1948–1956. i pitanje Balkanskog pakta*, doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 2018.
- Ortakovski, Vladimir, „Rezultati i posledice izraelsko-arapskih ratova”, *Međunarodni problemi*, god. XLI, br. 2–3, 1989, str. 221–234.
- Paut, Mirko, „Pitanje bivših italijanskih kolonija”, *Međunarodni problemi*, god. II, br. 6, novembar–decembar 1950, str. 103–123.
- Petković, Ranko, „Bliski istok i velike sile”, *Međunarodni problemi*, god. XXII, br. 2, 1970, str. 95–104.
- Popović, Vasilj, *Istočno pitanje: istorijski pregled borbe oko opstanka Osmanlijske carevine u Levantu i na Balkanu*, Beograd, 1928.
- Quaroni, Pietro, „La politique extérieure de l’U.R.S.S. depuis le régime stalinien”, *Le Monde Diplomatique*, Mars 1957, <https://www.monde-diplomatique.fr/1957/03/QUARONI/22087, 20/09/2018>.
- Rajh, Zdenko, „Rezultati i perspektive zapadnoevropske saradnje”, *Međunarodni problemi*, god. X, br. 4, 1958, str. 3–26.
- Selenić, Slobodan, „Jugoslovenska diplomatija 1945–1950: stvaranje partijske diplomatije”, *Annales for Istrian and Mediterranean Studies: Series Historia et Sociologica*, Vol. 24, No. 4, 2014, pp. 553–562.

- Stojanović H., „Odranbeni sistem Srednjeg istoka”, *Međunarodni problemi*, god. IV, br. 4, mart–april 1952, str. 59–62.
- Stojilković, Dragan, „Arapski svet i faktori njegovog ujedinjavanja”, *Međunarodni problemi*, god. X, br. 4, 1958, str. 77–96.
- Vajs, Albert, „Tri godine Države Izrael”, *Međunarodni problemi*, god. III, br. 5, septembar–oktobar 1951, str. 51–61.
- Vekarić, Vatroslav, „Evolucija petrolejskih koncesija u zemljama Bliskog istoka”, *Međunarodni problemi*, god. XXII, br. 3, 1972, str. 127–136.
- Vukadinović, Radovan, „Meditranska politička pomeranja”, *Međunarodni problemi*, god. XXVII, br. 3–4, 1975, str. 9–18.
- Vukman, Peter, “The Balkan Pact, 1953–58: An analysis of Yugoslav-Greek-Turkish Relations based on British Archival Sources”, *Mediterrán Tanulmányok Études sur la région méditerranéenne*, Szeged, Vol. 22, 2013, pp. 25–36.
- Walters, Dennis, „Situacija u Evropi posle događaja u ČSSR i situacija na Bliskom istoku”, *Međunarodni problemi*, god. XX, br. 4, 1968, str. 147–148.
- Životić, Aleksandar, „Jugoslovenska spoljna politika tokom suecke krize i stabilnost Balkanskog pakta 1956–1957”, *Arhiv*, god. VIII, br. 1–2, 2007, str. 138–149.

Slobodan JANKOVIĆ

THE STUDY OF THE MIDDLE EAST IN THE JOURNAL *INTERNATIONAL PROBLEMS* BETWEEN 1950 AND 1990

Abstract: The paper analyses articles which deal with the Middle East politics, published in *International Problems* – a scientific journal of the Institute of International Politics and Economics, Belgrade. The author employs the method of content analysis to examine 12 research articles. The analysed articles are classified chronologically, by periods before and after 1956 when socialist Yugoslavia started the implementation of foreign policy based on the Non-Alignment principles (and eventually became one of the founding members of the Movement). That year also coincides more or less with the end of the Balkan Pact. The author particularly analyses ideological stances and tones used in texts, comparing them with the foreign policy of official Belgrade *vis-à-vis* Moscow and Washington. The author concludes that after the 1950s the revolutionary fervour was lost and the use of the Marxist framework in the analysis of the reality of international relations in the Middle East declined significantly.

Key words: International Problems, Middle East, Soviet Union, Marxism, Non-Alignment, Yugoslav Foreign Policy, Institute of International Politics and Economics.

UDK: 339.9.012(510:6)
Bibliid: 0025-8555, 70(2018)
Vol. LXX, br. 3, str. 282–304

Originalni naučni rad
Primljen 1. oktobra 2018.
Odobren 22. oktobra 2018.
DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP1803282Z>

Ekonomski aspekt kinesko-afričkih odnosa: mogućnosti i izazovi

Katarina ZAKIĆ¹
Bojan RADIŠIĆ

Apstrakt: Rad analizira kinesko-afričke ekonomske odnose od sedamdesetih godina 20. veka do danas sa osvrtom na moguće buduće trendove u njihovom razvoju. Autori polaze od stava da je kinesko-afrička saradnja bila utemeljena pre svega na političkom nivou, a potom se na to nadovezala ekonomska saradnja. Cilj rada je da pokaže kako su se razvijali kinesko-afrički odnosi, prelomne momente u saradnji, uz istovremenu analizu mogućnosti i potencijalnih sadašnjih i budućih problema. Uzimajući u obzir obimnu dokumentaciju ekonomske i političke prirode, autori analiziraju fazni razvoj ovih odnosa sagledavajući pri tome stepen povezanosti ekonomije i politike, te obim trgovinske razmene i investicija u oba smera. Poseban akcenat je dat kineskim investicijama u Africi sa analizom vrednosti i tipom investicija, te delatnošću u koju su investicije uložene. Autori zaključuju da su Kina i Afrika uzajamne političke i ekonomske odnose podigli na najviši nivo i da se kroz nove inicijative, poput Foruma kinesko-afričke saradnje, njihova saradnja još više unapređuje. Autori naglašavaju i ozbiljne izazove u budućoj saradnji u vidu velikog dugovanja afričkih zemalja, disbalansu u trgovinskom saldu, te ekspanzivnom korišćenju prirodnih resursa na afričkom kontinentu.

Ključne reči: Kina, Afrika, ekonomija, saradnja, trgovina, investicije, mogućnosti, izazovi.

¹ Katarina Zakić je vanredni profesor u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-pošta: katarina@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je rezultat naučnog projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanje položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbedonosni aspekti” (br. 179029) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu u periodu 2011–2018. godine.

Bojan Radišić je doktorant na Univerzitetu Lum Žan Mone, Bari, Italija.

Istorijski razvoj ekonomskih i političkih odnosa Kine i Afrike

Početak 21. veka je period u kojem su se ekonomski i politički putevi Kine i Afrike ukrstili i preklapili na najbolji mogući način. U kineskom duhu, ovo je bila *win-win* pozicija, koja je omogućila da njihova saradnja bude uspešna, ali se postavlja pitanje zašto je baš ova dekada bila toliko važna u međusobnim odnosima. Kinesko-afrički odnosi datiraju još od vremena dinastije Tang iz VII veka nove ere, ali su se intenzivirali od vremena dinastije Ming (1368–1644), kada su prvi kineski moreplovci putovali duž obala afričkog kontinenta i trgovali robom.² Put svile nije u prethodnim vekovima zaobilazio Afriku, već je aktivno uključivao njeno stanovništvo u razmenu i trgovinu dobara. Odnosi su bili prijateljski bez većih oscilacija tokom niza decenija, koliko je i Put svile trajao. Nakon toga, dolazilo je do sporadične trgovine, bez većih oblika saradnje. Razlozi se svakako delimično nalaze i u kolonizaciji afričkog kontinenta, čiji su resursi tada usmeravani ka imperijalnim centrima. Time je Afrika, kao i ostale zemlje koje su bile pod patronatom Velike Britanije, Francuske, Španije ili Portugala, ostala bez ogromnih prirodnih resursa, a njene teritorije su korišćene samo kao tle iz kojeg se crpe bogatstva a ne razvija privreda. Trgovina afričkim stanovništvom, koje je brutalno seljeno sa matičnih teritorija, dodatno je iscrplila ovaj kontinent.

Zbog toga nije čudno što je borba za nezavisnost i slobodu afričkih zemalja dugo trajala i što je svaki vid međunarodne pomoći, a time i kineske pomoći prvo u političkom a kasnije i u ekonomskom smislu, uvek dobro došao. Upravo je zato kraj sedamdesetih godina prošlog veka bio važan jer je Kina aktivno podržavala afričke zemlje u sticanju nezavisnosti.³ Afrika je zauzvrat podržala Kinu u vraćanju njenog mesta u Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija 1971. godine, kada je zauzela nekadašnju poziciju Tajvana. Kao jedan od razloga za ovako snažnu opredeljenost Kine ka Africi može su uzeti i stav nekadašnjeg predsednika Mao Ce Tung (Mao Zedong), koji je Kinu i Afriku video kao „Treće zemlje”, koje niti su supersile niti su poslušnici velikih sila.⁴ Time je svakako oblikovao i putanju njihove buduće saradnje. Kako je Kina tokom te decenije imala tešku unutrašnju situaciju, Kina i Afrika su

² Ratko M. Vukanić, “Sino-African Cooperation in the XXI Century and the FOCAC as Its Main Framework”, *The Review of International Affairs*, Vol. LX, No. 1136, 2009, p. 63. Nathanaël T. Niambi, “Bilateral Cooperation between China and Congo-Brazzaville: The Other Side of the Ledger”, *Open Journal of Political Science*, Vol. 8, No. 3, 2018, pp. 227–238.

³ Tokom sedamdesetih godina Kina je uspostavila diplomatske odnose sa 25 afričkih zemalja.

⁴ Pored Kine i Afrike, u ove zemlje je ubrajao i zemlje u razvoju u Latinskoj Americi i Aziji. Dato prema: Wenping He, “Review and Reflection on China’s African Policy in the past 60 Years”, in: Zhang Hongming (ed.), *China-Africa Relations: Review and Analysis*, Vol. 1, Social Science Academic Press, China and Paths International, 2014, pp. 1–2.

priliku da bolje razvijaju pre svega ekonomske odnose dobile nakon uvođenja tzv. Politike otvorenih vrata u Kini, koja je označila potpuni zaokret u ekonomskom razvoju Kine.⁵ Novi oblik razvoja nazvan tržišni socijalizam ili socijalizam sa kineskim karakteristikama, uveo je Kinu u globalnu svetsku utakmicu, koja je posledično promenila i ekonomske odnose Kine sa svetom, pa i Afrikom.

Osamdesete godine 20. veka su protekle u daljem osnaživanju međusobnih odnosa, što se može potkrepiti i sledećim podacima koje navodi Je Venping (He Wenping):

Usled toga je od kraja 1982. godine pa do početka 1983. godine kineski premijer Džao Cijang (Zhao Ziyang) posetio 11 afričkih zemalja i razmenio sa njihovim liderima mišljenja o novim formama i kanalima bilateralne ekonomske i tehnološke saradnje pod novim uslovima (...) Do kraja 1980-tih, Kina je potpisala preko 2000 građevinskih projekata i ugovora sa preko 40 afričkih zemalja, u kojima je bilo angažovano preko 8000 radnika; 55 afričkih zemalja i regiona je uspostavilo poslovne relacije sa Kinom, pokrivajući pri tome skoro celu teritoriju Afrike. U 1989. godini kinesko-afrička trgovina je dostigla 1,16 milijarde američkih dolara, što je za 42% više u odnosu na 1979. godinu.

Sa završetkom Hladnog rata, odnosi moći u svetu su se dramatično promenili, te je i dinamika odnosa između Kine i Afrike promenjena. U ovom periodu, više se radilo na razvoju političkih, a manje ekonomskih odnosa. Razlog je pre svega ležao u liderima afričkih zemalja, koji su se nakon raspada SSSR-a više okrenuli ka SAD, a to je privremeno značilo udaljavanje od Kine.

Situacija se menja krajem devedesetih godina, kada su se ponovo stekli uslovi za bolju saradnju, koja je ozvaničena institucionalno 2000. godine osnivanjem Foruma kinesko-afričke saradnje (*Forum on China-Africa Relations* – FOCAC). FOCAC je zamišljen kao multilateralna platforma između Kine i afričkih zemalja u okviru koje će se voditi dijalog i uspostavljati saradnja u različitim oblastima.⁶ Samiti u okviru Foruma se održavaju svake treće godine, naizmenično u Africi i Kini, a do sada je organizovano njih sedam.⁷ Tokom ovih samita, uobičajeno se razgovara o

⁵ Potrebno je naglasiti da je Kina i pored unutrašnjih problema imala velike infrastrukturne projekte u Kini poput TAZARA železnice u Tanzaniji i Zambiji, Kinkon and Tinkisso hidroelektrana u Gvineji i još jedna Bounenza u Kongu. Navedeno prema: Wenping He, "Review and Reflection on China's African Policy in the past 60 Years", op. cit., str. 4; Deborah Brautigam and Jyhjong Hwang, "Great Walls over African Rivers: Chinese engagement in African hydropower projects", *Development Policy Review*, 9 November 2017, doi:10.1111/dpr.12350, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/dpr.12350>, pp. 1–26.

⁶ Wenping He, "Review and Reflection on China's African Policy in the past 60 Years", op. cit., p. 9.

⁷ Peking (2000), Adis Abeba (2003), Peking (2006), Šarm El Šeik (2009), Peking (2012), Johanesburg (2015) i Peking (2018).

dosadašnjoj saradnji i kako se ona može unaprediti u budućnosti. Na poslednjem, nedavno održanom samitu u septembru 2018. godine, kineski predsednik Si Đinping (Xi Jinping) je najavio da će Kina investirati u Afriku 60 milijardi američkih dolara u različitim oblastima – od infrastrukture, tehnologije, ekologije, pa do zdravstva i obrazovanja – što je posledično izazvalo veliku pažnju javnosti. Čini se da je u medijskim izveštajima pored napomenutog iznosa, posebno u zapadnim medijima, provejavala bojazan gde će sve te finansije biti uložene, koliko će se afričke zemlje zadužiti, kao i pitanje zašto Kina ne insistira na rešavanju problema ljudskih prava u pojedinim afričkim zemljama. Predmet članaka su bila poređenja dosadašnjih kineskih ulaganja u Afriku spram ulaganja zapadnih zemalja, te su se dodatno bavili i spoljnotrgovinskom razmenom Kine i Afrike, ukazujući na izrazito nepovoljan položaj afričkih zemalja. U kojoj meri su ove konstatacije tačne ili ne daće odgovor naredna tri poglavlja ovog rada koja analiziraju dva veoma važna ekonomska aspekta saradnje Kine i Afrike, a to su obim razmene i način i vrste investiranja, pre svega Kine u Afriku, a nakon toga i Afrike u Kinu.

Obim trgovinske razmene između Kine i Afrike

U protekloj deceniji Kina je postala glavni ekonomski partner afričkih zemalja, a naročito zemalja u podsaharskom delu kontinenta. Snažan ekonomski rast kineske privrede i činjenica da je Kina trenutno druga ekonomija sveta, samo potkrepljuju novonastale okolnosti i pravdaju konstantan rast trgovinske razmene koji je uvećan više desetina puta, gledano od početka novog milenijuma pa do danas.⁸

Međutim, situacija nije uvek bila takva. Iako je Kina od svog osnivanja uspostavljala dobre diplomatske odnose sa zemljama Afrike, sve do početka devedesetih godina 20. veka nije bilo značajnijih pomaka u trgovinskoj razmeni dveju strana. Tokom sedamdesetih i osamdesetih godina robna razmena nije prelazila nekoliko stotina miliona američkih dolara, prvenstveno zbog činjenice da je u tom trenutku Kina tek krenula sa procesom otvaranja prema svetu i njen primarni fokus bio je usmeren ka ostatku Azije, dok je Afrika i dalje bila pod jakim kolonijalnim uticajem i svoju trgovinsku razmenu u najvećoj meri obavljala je sa Velikom Britanijom, SAD, Francuskom i Španijom.⁹

⁸ Anja Lahtinen, *China's Diplomacy and Economic Activities in Africa*, Palgrave Macmillan, London, 2017, p. 6.

⁹ Esteban Ortiz-Ospina and Max Roser, "International Trade", 2018, *OurWorldInData.org*, <https://ourworldindata.org/international-trade>, 29/09/2018.

Početak poslednje decenije 20. veka donosi i prve promene u trgovinskoj razmeni. Zemlje poput Zimbabvea, Angole i Gabona postaju države sa najvećim izvozom robe u Kinu, dok u istom momentu i sama Kina beleži konstantan rast izvoza prema afričkom kontinentu. Godina 1992. ostaće upamćena kao godina u kojoj je trgovinska razmena prema podacima iz baze *UN Comtrade* po prvi put prešla jednu milijardu američkih dolara (prikazano u Tabeli 1).

Tabela 1: Obim trgovinske razmene između Kine i afričkih zemalja od 1992. do 2002. (mlrd. američkih dolara)¹⁰

Godina	Izvoz Kine ka afričkim zemljama	Izvoz afričkih zemalja ka Kini	Država sa najvećim izvozom
1992.	1,23	0,49	Zimbabve 0,097
1993.	1,21	0,58	Angola 0,181
1994.	1,31	0,33	Gabon 0,086
1995.	1,75	0,73	Angola 0,136
1996.	1,76	0,79	Angola 0,243
1997.	2,30	1,66	Angola 0,603
1998.	3,02	0,77	Angola 0,153
1999.	3,09	1,51	Angola 0,355
2000.	4,90	5,54	Angola 1,842
2001.	5,81	4,76	J.Afrika 1,173
2002.	6,74	5,40	J.Afrika 1,268

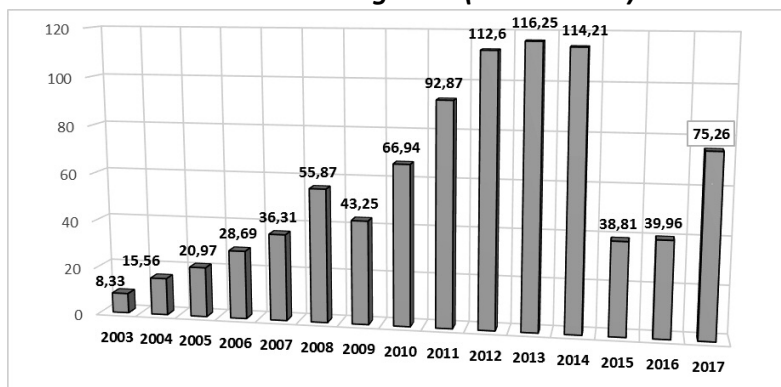
U prvoj polovini devedesetih godina više od 70% od ukupnog izvoza prema Kini činile su Angola, Gabon i Nigerija, pretežno izvozeći rude bakra, nikla i naftne prerađevine. Sve do 1997. godine kada izvoz afričkih zemalja prema Kini prvi put prelazi obim od jedne milijarde američkih dolara u jednom fiskalnom ciklusu nije bilo značajnijih promena. U trgovinsku razmenu tada se uključuju oporavljene afričke zemlje poput Južne Afrike i Konga, izvozeći drago i poludrago kamenje koje u tom trenutku prema podacima Opservatorije za ekonomsku složenost

¹⁰ Tabela je napravljena na osnovu podataka iz *UN Comtrade Database*

(*Observatory of Economic Complexity – OEC*) čine oko 20% kompletnog izvoza. Južna Afrika pored Angole postaje glavni partner Kine na tlu Afrike.¹¹

Početak novog milenijuma donosi i prve značajne promene jer se sve više zemalja uključuje u trgovinsku razmenu sa Kinom, raste novčani obim razmene koji je od 1992. godine uvećan za čak šest puta, ali širi se i proizvodni asortiman koji dve strane u svojoj trgovinskoj razmeni nude. Naftni derivati, rude i drago kamenje i dalje ostaju u primarnom fokusu kada je reč o izvozu u Kinu, sa dodatkom duvanskih prerađevina, dok Kina najviše izvozi tekstil, elektroniku, građevinsku i poljoprivrednu mehanizaciju. Uključuju se zemlje poput Alžira, Ekvitorijalne Gvineje, Libije i Maroka koje do tada nisu imale značajan udeo u izvozu i na taj način pospešuju afričku ekonomiju, koja doživljava po prvi put važniji rast početkom prve decenije 21. veka. SAD i Evropa nisu više dominantne destinacije za izvoz, već Kina polako preuzima primat. U prvoj deceniji ovog veka prema podacima kineskog Ministarstva trgovine (*Ministry of Commerce of People's Republic of China – MOFCOM*) robna razmena između Kine i Afrike dostigla je neverovatnih 440 milijardi dolara (dijagrami 1 i 2) i na taj način je pozicionirala Afriku odmah iza SAD, kao jednog od vodećih ekonomskih partnera Kine.¹²

Dijagram 1: Ukupan obim izvoza afričkih zemalja prema Kini od 2003. do 2017. godine (mlrd. dolara)¹³

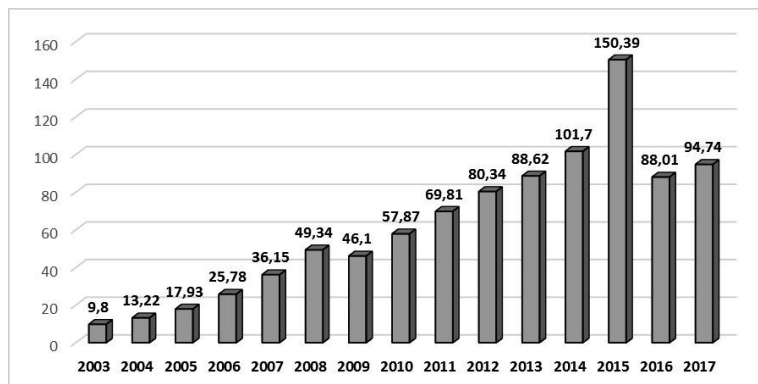

¹¹ Samostalno istraživanje autora prema podacima: “Republic of the Congo”, The Observatory of Economic Complexity, <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/cog/>, 03/10/2018; “Angola”, The Observatory of Economic Complexity, <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/ago/>, 03/10/2018; “South Africa”, The Observatory of Economic Complexity, <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/zaf/>, 03/10/2018.

¹² “China”, The Observatory of Economic Complexity, <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/chn/>, 28/09/2018.

¹³ Tabela je napravljena na osnovu podataka: *UN Comtrade Database* i MOFCOM

Dijagram 2: Izvoz Kine prema afričkim zemljama od 2003. do 2017. godine (mlrd. dolara)¹⁴

Jačanje kineske ekonomije i sve veće prisustvo kineskih kompanija na tlu Afrike usloveli su i stalan rast u trgovinskoj razmeni. Za Afriku, Kina postaje kako u političkom, tako i u ekonomskom smislu partner broj jedan pre svega zahvaljujući ogromnoj podršci i finansijskoj pomoći kineske vlade ruralnim i nerazvijenim oblastima. Južna Afrika i Angola i dalje ostaju zemlje sa najvećim izvozom u Kinu, ali je obim pojedinih zemalja u međuvremenu toliko porastao da se sada meri desetinama milijardi američkih dolara.¹⁵ Sve čvršće diplomatske veze i postojana ulaganja kineskih kompanija u godinama koje dolaze nesumnjivo će doneti dobro kako kineskoj tako i afričkoj ekonomiji.

Kineske investicije u Afriku

Kina je otvaranje prema svetu započela 1979. godine pod vođstvom tadašnjeg lidera Deng Sjaopinga (Deng Xiaoping), kada počinje i proces internacionalizacije njenih kompanija. Kina je tada kao primarna tržišta za inostrana ulaganja odredila zemlje u neposrednom okruženju (Tajvan, Hong Kong i Mijanmar) kako zbog blizine tako i zbog dobrih političkih odnosa. Sredinom osamdesetih godina 20. veka prelazi

¹⁴ Tabela je napravljena na osnovu podataka: *UN Comtrade Database* i MOFCOM

¹⁵ Prema podacima baze *UN Comtrade* izvoz Južne Afrike u Kinu iznosio je 191 milijardu dolara od 2010. do 2016. godine, dok je izvoz Angole u Kinu u istom periodu iznosio 173 milijarde dolara. Izvor: "World Exports of goods in 2017", http://data.trendeconomy.com/dataviewer/trade/statistics/commodity_h2, 28/09/2018.

se i na ostatak azijskog kontinenta, a sektori poput energetike i transporta primarni su izbor za kineske investicije na internacionalnom tržištu.¹⁶

Kineske kompanije su prve krupnije korake na međunarodnom poslovnom tržištu zabeležile početkom devedesetih godina 20. veka i to baš na afričkom tlu, zahvaljujući velikim infrastrukturnim projektima koje su u to vreme izvodile kineske državne kompanije, uz ogromnu diplomatsku i finansijsku pomoć kineske vlade. Visina investicija se u prvoj polovini poslednje dekade 20. veka kretala od 100 do 400 miliona dolara, najčešće kroz infrastrukturne kredite (izgradnja puteva i železnica), a kao primarne zemlje za investiranje izdvajale su se Gana, Angola, Nigerija i Mali.¹⁷ Trend se nastavio i u drugoj polovini dekade uz postepen rast investicionog obima, kada neke od pojedinačnih investicija prvi put prelaze granicu od jedne milijarde dolara. Kineski uticaj polako raste, afričko tržište se širi, a dobri diplomatski odnosi omogućuju kineskim kompanijama ulazak i u zemlje Severne Afrike – poput Maroka, Sudana, Alžira i Egipta.¹⁸

Početak novog milenijuma doneo je i prve promene. Iako se i dalje najviše novca ulaže u energetski i sektor transporta, kineske kompanije sve više prebacuju investiciono težište na logistiku, poljoprivredu i građevinsku industriju. Ulazak Kine u Svetsku trgovinsku organizaciju 2001. godine u mnogome je ubrzao povećanje investicija kineskih kompanija u Africi. Širenjem tržišta u glavni fokus dolaze zemlje poput Zambije, Etiopije i Južne Afrike, a podsaharski deo kontinenta postaje posle Istočne Azije ključno tržište u međunarodnom razvoju kineskih kompanija.¹⁹ Odlukom vlade u Peking u 2003. godine da privatnom sektoru omogući plasman kapitala u inostranstvo, dodatno je povećan ukupan obim kineskih investicija na afričko tlo i on, prema podacima *China Global Investment Tracker-a*, prvi put 2005. godine premašuje vrednost od 2,5 milijardi dolara (Dijagram 3).

Mada su investicije kineskih kompanija u Africi beležile postojan rast u periodu od 2000. do 2005. godine, svetska javnost nije tome pridavala mnogo pažnje. Međutim, jedna investicija iz novembra 2006. godine promenila je sve. Kineska vlada je odobrila Nigeriji kredit u iznosu od 7,45 milijardi dolara za strateški infrastrukturni projekat, tj. izgradnju železnice koja povezuje grad Lagos na

¹⁶ Lukas K. Danner, *China's Grand Strategy*, Palgrave Macmillan, London, 2017, p. 41.

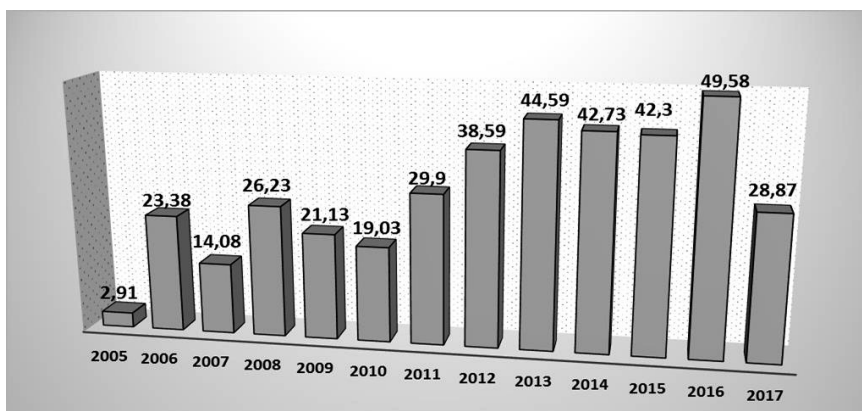
¹⁷ Deborah Brautigam, *Dragon's Gift: The Real Story of China in Africa*, Oxford University Press, New York, 2009, p. 29.

¹⁸ Chris Alden, "China in Africa", *Survival: Global Politics and Strategy*, 19 July 2006, <https://doi.org/10.1080/00396330500248086>, 01/10/2018, pp. 147–164.

¹⁹ David Dollar and Astrid Hass, "Chinese investment in Africa: Beijing's testing ground", *The Financial Times*, 4 April 2017, <https://www.ft.com/content/0f534aa4-4549-11e7-8519-9f94ee97d996>, 02/10/2018.

jugozapadu i Kano na severu zemlje – uz uslov da kineska državna kompanija *China Railway Construction* bude glavni izvođač radova.²⁰ Kina je tako postala investitor na koga može da se računati i koji je u stanju da se takmiči sa do tada neprikosnovanim SAD i zemljama Zapadne Evrope, poput Francuske i Velike Britanije, koje su i dalje imale snažan postkolonijalni uticaj.

Dijagram 3: Ukupan investicioni obim kineskih kompanija u Africi od 2005. do 2017. godine (mlrd. dolara)

Izvor: dijagram je sačinjen na osnovu podataka *China Global Investment Tracker*.

Kina nastavlja da širi uticaj u Africi u prvoj dekadi 21. veka i to tako što se ređaju investicije u sektor energetike, transporta, metalurgije i u sektore poput finansija i poljoprivrede. Prema podacima *Knoema Corporation* u periodu od 2006. do 2009. godine investirano je preko 80 milijardi dolara, a od investicija se izdvajaju: kupovina 20% Standard banke u Južnoj Africi za 5,6 milijardi dolara (kupovinu obavila kineska investiciona banka ICBC);²¹ izgradnja deonice autoputa u Alžiru koju je 2006. iz kredita finansirala *The Export-Import Bank of China (EXIM Bank)* u vrednosti od 6,25 milijardi dolara (glavni izvođač radova kineska kompanija CITIC);²² investicija od 4,99

²⁰ "Nigeria awards \$7 bln rail project to Chinese state rail firm – Xinhua", *Reuters*, 16 May 2018, <https://af.reuters.com/article/investingNews/idAFKCN1IH0JF-OZABS>, 30/09/2018.

²¹ "China buys into Standard Bank", *Brand South Africa*, 26 October 2007, <https://www.brandsouthafrica.com/investments-immigration/business/investing/stanbank-261007>, 29/09/2018.

²² Chris Alden et al., "Chinese Investments and Employment Creation in Algeria and Egypt", African Development Bank, 2012, <https://ecdpm.org/wp-content/uploads/2013/10/Chinese-Investments-Employment-Creation-Algeria-Egypt-2012.pdf>, 01/10/2018.

milijardi dolara u obnovu i istraživačke projekte na naftnim poljima u Nigeru, takođe realizovana kreditom *Exim Bank*, dok je nosilac posla bila kineska državna kompanija CNPC (jun 2008).²³ Ono što je još karakteristično za ovaj period je činjenica da su neke od najvećih pojedinačnih investicija kineskih kompanija realizovane baš u intervalu od 2006. do 2009. godine (Tabela 2) i da Podsaharska Afrika uzima primat u visini pojedinačnih investicija. Dominiraju zemlje poput Nigerije, Južne Afrike i Nigera pre svega zahvaljujući dobrim diplomatskim odnosima sa Kinom i političkom stabilnošću u podsaharskom delu, što u tim godinama nije bio slučaj sa zemljama Severne Afrike koje su pratila duboka unutrašnja previranja.

Tabela 2: Najveće pojedinačne investicije kineskih kompanija u Africi od 2005. do 2017. godine (mlrd dolara)

Godina	Naziv kompanije	Iznos u mlrd. US\$	Investicioni izbor	Sektor	Region	Zemlja
2006.	China Railway Construction	7,45	SDI	Transport/ Izgradnja železnice	PSA ²⁴	Nigerija
2006.	CITIC	6,25	SDI	Transport/ Izgradnja autoputa	SA ²⁵	Alžir
2007.	ICBC	5,6	Akvizicija 20% Standard Bank	Finansije/ Bankarstvo	PSA	Južna Afrika
2008.	CNPC	4,99	SDI	Energetika/ Naftna industrija	PSA	Niger
2013.	CNPC	4,21	Akvizicija 29% ENH	Energetika/ Naftna industrija	PSA	Mozambik

Izvor: tabela je sačinjena na osnovu podataka *China Global Investment Tracker* i *RHG Group*

Navedeni trend se nastavio u drugoj dekadi 21. veka, pa su se investicije u Podsaharskoj Africi uvećale više puta u odnosu na investicije u zemlje Severne Afrike. U periodu od 2010. do 2013. godine prema podacima *Rhodium* grupacije

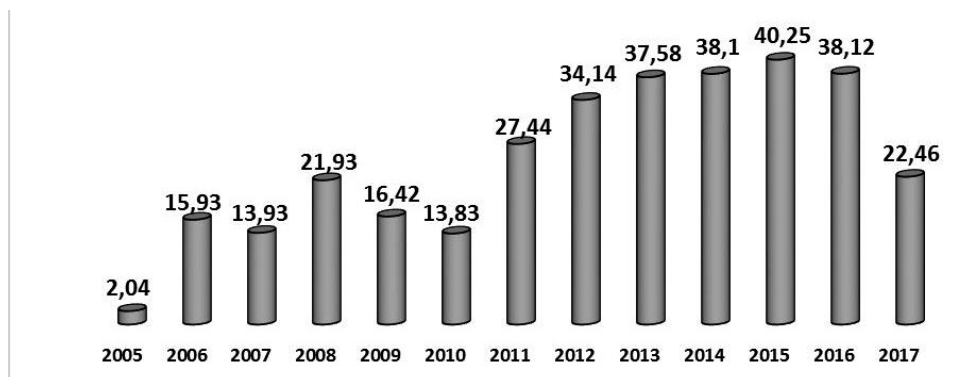
²³ Erica S. Downs, "Who's Afraid of China's Oil Companies?", in: Pascual Carlos and Elkind Jonathan (eds), *Energy Security: Economics, Politics, Strategy, and Implications*, The Brookings Institution, Washington D.C., 2010, pp. 73–102.

²⁴ PSA – Podsaharska Afrika

²⁵ SA – Severna Afrika

investicije kineskih kompanija na teritoriji Afrike iznosile su nešto više od 132 milijarde dolara. U podsaharske zemlje je investirano 113 milijardi dolara, dok je u zemlje Severne Afrike uloženo tek nešto više od 19 milijardi (dijagrami 4 i 5).²⁶ Na ovaj nesrazmeran odnos uloženog kapitala uticali su pre svega unutrašnji oružani sukobi u Sudanu i Tunisu, te velike krize u Libiji i Egiptu koji su do 2010. godine bili verni ekonomsko-politički partneri Kine. Kineske državne kompanije su u pomenutim zemljama imale od sredine devedesetih godina 20. veka primat u izvođenju radova na krupnim infrastrukturnim projektima, i to pre svega u oblastima građevine, energetike i transporta.²⁷

Dijagram 4: Investicije kineskih kompanija u podsaharsku Afriku od 2005. do 2017. godine (mlrd. dolara)

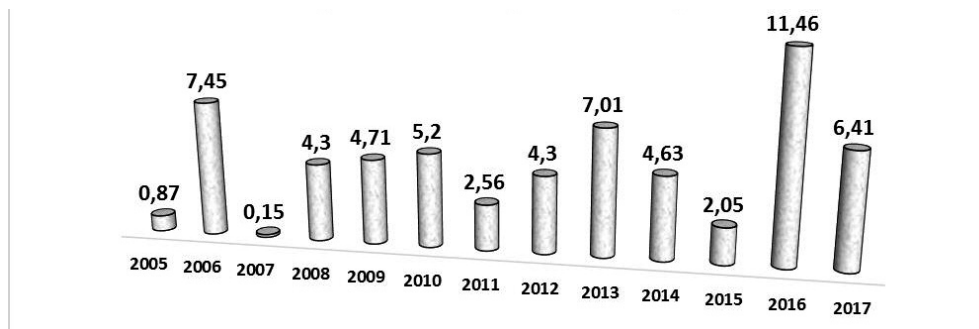

Izvor: Samostalno istraživanje autora bazirano na podacima *China Global Investment Tracker*

²⁶ "China Investment Monitor: Capturing Chinese Foreign Investment Data in Real Time", *Rhodium Group*, <https://rhg.com/impact/china-investment-monitor/>, 03/10/2018.

²⁷ Gartenstein-Ross Daveed et al., "The Crisis in North Africa: Implications for Europe and Options for EU Policy Makers", *Clingendael Report*, Netherlands Institute of International Relations, The Hague, April 2015, <https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/The%20crisis%20in%20North%20Africa%20report%202015.pdf>, 29/09/2018.

Dijagram 5: Investicije kineskih kompanija u Severnoj Africi od 2005. do 2017. godine (mlrd. dolara)

Izvor: Samostalno istraživanje autora bazirano na podacima *China Global Investment Tracker*

Za to vreme kineski investitori u podsaharskom delu doživljavaju pravi „procvat“ i iz godine u godinu beleže stalan porast obima i broja investicija. Kina, polako ali sigurno, postaje najvažniji trgovinski partner i investitor u Africi od koga zavise brojni infrastrukturni projekti u nerazvijenim ruralnim područjima. Nigerija i Angola su zemlje u koje se najviše investira, dok je primetan i porast investicija u Keniji, Zambiji i Južnoj Africi (Dijagram 6).

Investicioni obrazac se nije mnogo promenio i dalje se najviše novca ulaže (pretežno kroz SDI putem kredita u preko 80% slučajeva)²⁸ u energetiku i transport, međutim od 2014. godine primetan je sve veći broj investicija u građevinski sektor, metalurgiju, finansijski i sektor turizma.²⁹ Od investicija u periodu od 2014. do 2017. godine izdvajaju se: izgradnja autoputa Yaounde–Douala u Kamerunu dužine 80km (vrednosti 3,5 milijardi dolara) čija je realizacija krenula u septembru 2015. godine, dok su sredstva obezbeđena iz kredita *Exim Bank*.³⁰ Kineski konzorcijum na čelu sa *China Energy Engineering* sklopio je juna 2015. godine ugovor o izgradnji

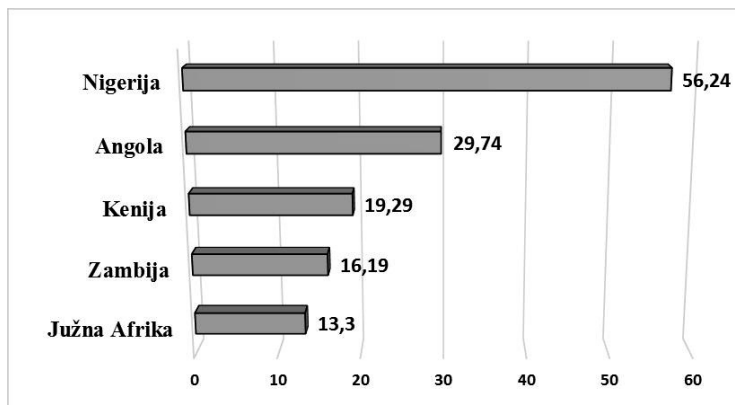
²⁸ Prema podacima *American Enterprise Institute*, od januara 2014. do decembra 2017. realizovano je 249 investicija kineskih kompanija u Podsaharskoj Africi u ukupnom obimu od 138,9 milijardi dolara, najčešće kroz strane direktne investicije (SDI) putem kredita kineske *Exim Bank* u oko 83% slučajeva, dok ostalih 17% odlazi na akvizicije najčešće kineskih privatnih investicionih fondova pretežno u oblastima metalurgije i sektoru nekretnina. *American Enterprise Institute*, www.aei.org/china-global-investment-tracker/, 04/10/2018.

²⁹ Jeanna Smialek, Jeff Kearns, “Investing in Africa”, *Bloomberg*, 22 September 2016, <https://www.bloomberg.com/quicktake/into-africa>, 03/10/2018.

³⁰ “Construction starts on Yaoundé-Douala and Yaoundé-Nsimalen”, *Business in Cameroon*, No. 24, 2015, <https://www.businessincameroon.com/pdf/BC24.pdf>, 03/10/2018, p. 16.

hidroelektrane u Luandi (Angola) vredan 4,5 milijardi dolara, dok je sredstva obezbedila kineska vlada kreditom *Bank of China*.³¹ *China Molybdenum* grupacija kupila je u maju 2016. godine udeo od 56% u jednom od najvećih nalazišta bakra i kobalta na tlu Afrike – u rudniku Tenke u DR Kongo. Vrednost ove akvizicije iznosila je 2,65 milijardi dolara.³²

Dijagram 6: Primarne destinacije za investiranje kineskih kompanija u Podсахarskoj Africi od 2005. do 2017. godine (mlrd. dolara)

Izvor: samostalno istraživanje autora bazirano na podacima *China Global Investment Tracker*

Kineske investicije u Istočnoj Africi u periodu od 2010. do 2017. godine ne beleže značajnije promene, niti u obimu ni u destinacijama za ulaganje. Od 2005. do 2017. godine skoro 80% kineskih investicija plasirano je u Egipat i Alžir. Ovome ide u prilog i činjenica da je Egipat jedna od prvih zemalja u Africi sa kojom je Kina uspostavila diplomatske odnose 1956. godine, dok je Alžir od osamostaljenja 1962. godine veliki prijatelj Kine i neko ko glasno podržava kinesku spoljnu politiku.³³ Od

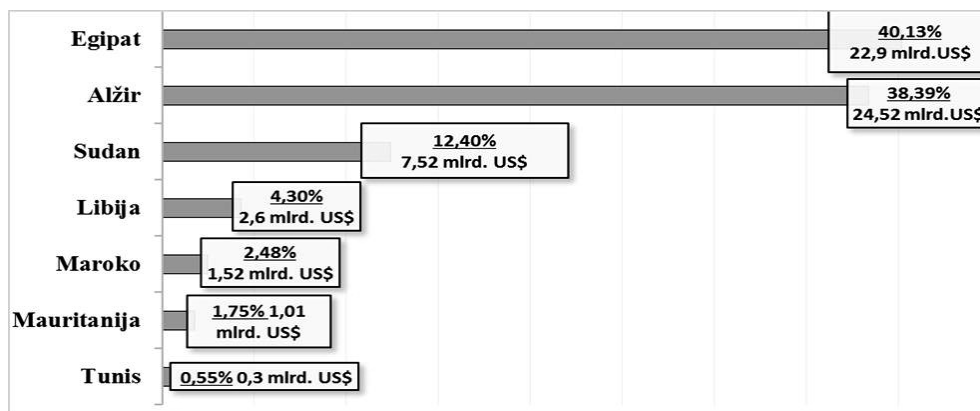
³¹ Chang Lyu, "Chinese consortium signs \$4.5 billion power plant deal in Angola", *China Daily*, 9 June 2015, www.chinadaily.com.cn/world/2015-06/09/content_20952750.htm, 04/10/2018.

³² "Freeport, China Moly agree to end talks on cobalt assets", *Reuters*, 14 June 2017, <https://www.reuters.com/article/us-freeport-mcmoran-cmoc/freeport-china-moly-agree-to-end-talks-on-cobalt-assets-idUSKBN1952V5>, 02/10/2018.

³³ John Calabrese, "Sino-Algerian Relations: On a path to Realizing Their Full Potential", Middle East Institute, 31 October 2017, www.mei.edu/content/map/sino-algerian-relations-path-realizing-their-full-potential, 01/10/2018; "China-Egypt Relations", Chinese Foreign Ministry, 18 January 2004, China Internet Information Center, www.china.org.cn/english/features/phfnt/85089.htm, 03/10/2018.

ostalnih zemalja na tlu Istočne Afrike treba izdvojiti Libiju, Maroko, Mauritaniju i Tunis, ali je njihov udeo u investicionom obimu kineskih kompanija znatno manji u odnosu na Egipat i Alžir (Dijagram 7).

Dijagram 7: Pojedinačni udeli zemalja u investicionom obimu kineskih kompanija u Severnoj Africi od 2005. do 2017. godine (mlrd. dolara)³⁴

Izvor: samostalno istraživanje autora bazirano na podacima *China Global Investment Tracker*

Od najvažnijih investicija u ovaj deo Afrike treba izdvojiti kupovinu 33% udela u najvećoj Egipatskoj naftnoj kompaniji *Apache*, a kupovinu je izvršila kineska državna kompanija *Sinopec* u avgustu 2013. godine za iznos od 3,1 milijardu dolara;³⁵ izgradnja termoelektrane u Egiptu, gde je glavni izvođač radova kineska kompanija *Shanghai Electric*, uz vrednost projekta 2,6 milijardi dolara. Radovi na izgradnji počeli su u januaru 2016. godine sa rokom završetka od pet godina, a sredstva su obezbeđena putem *Exim Bank*.³⁶ U januaru 2016. godine kineska kompanija *State Construction Engineering* kupila je udeo od 49% alžirske luke Cherrhell za 1,72 milijarde dolara. Ova investicija je deo strateškog plana kineske

³⁴ Tokom obrade podataka koje je prikupio *China Global Investment Tracker* primećeno je sedam investicija u maju 2011. godine u ukupnoj vrednosti od 12,2 milijarde dolara za koje autori nisu uspeali da nađu odgovarajuće dokaze o njihovoj realizaciji, pa zbog toga nisu ušle u konačan obračun.

³⁵ "Sinopec to buy 33% of Apache's Egypt operations for \$3.1 billion", *Oil and Gas Journal*, 30 August 2013, <https://www.ogj.com/articles/2013/08/sinopec-to-buy-33-of-apache-s-egypt-operations-for-3-1-billion.html>, 04/10/2018.

³⁶ "Chinese consortium wins contract for Hamrawein coal-fired plant", *Energy Egypt*, 26 June 2018, <https://energyegypt.net/chinese-consortium-wins-contract-for-egypts-hamrawein-coal-fired-power-plant/>, 04/10/2018.

vlade, koja nakon inicijative „Pojas i put”, primetno ulaže sve više novca u modernizaciju i kupovinu vlasničkog udela u lukama širom sveta kako bi, pre svega u budućnosti, olakšala neometan protok svoje robe.³⁷

Ukoliko sagledamo glavne razlike u investijama kineskih kompanija na tlu Afrike u periodu od januara 2005. do decembra 2017. godine, primetićemo da podsaharski deo ima primat, naročito nakon 2010. godine i nestabilnosti koje su zahvatile istočni afrički region (Tabela 3). Prema prikazanim podacima iz Tabele 3 uviđamo da su glavne razlike nastupile u periodu od 2010. do 2017. godine, kada je broj investicija u podsaharski region veći za skoro sedam puta u odnosu na broj kineskih investicija u Severnoj Africi. Shodno tome, primetna je i ogromna razlika u ukupnom investicionom obimu; samo su investicije u Nigeriju i Angolu skoro dvostruko veće, nego investicije u istočno-afrički region. Premda su primarni investicioni sektori praktično isti (transport i energetika), u podsaharskom delu kontinenta, naročito nakon „Inicijative Pojas i Put”, primećen je porast u sektorima poput telekomunikacija, metalske industrije i sektora finansijskih usluga, u kome prednjači Južna Afrika. U oba afrička regiona strane direktne investicije putem kredita su svakako primarni izbor kineske strane, s tim da je u periodu od 2012. do 2017. godine na podsaharskom tlu primetan porast akvizicija, naročito u sektorima nekretnina, finansija, poljoprivrede i logistike. Njihov udeo u pomenutom periodu varira prema podacima koje je izneo Bloomberg od 15% do 20%. Poređenja radi na globalnom nivou, a naročito na tlu Evropske unije i Severne i Južne Amerike strategija akvizicije prisutna je u preko 80% slučajeva pri ulasku kineskih kompanija na ta tržišta, a ovde je to znatno manje.³⁸

³⁷ “China, Algeria to build mega sea port”, *Xinhua*, 1 August 2016, www.xinhuanet.com/english/2016-01/18/c_135018002.htm, 05/10/2018.

³⁸ “Bloomberg China Deal Watch”, *Bloomberg*, <https://www.bloomberg.com/graphics/2016-china-deals/>, 05/10/2018.

Tabela 3: Komparativni prikaz kineskih investicija u Severnoj i Podсахarskoj Africi od 2005. do 2017. godine

Period	Severna Afrika				Podсахarska Afrika			
	Broj investicija	Investicioni izbor	Sektor	Prosečna visina investicije	Broj investicija	Investicioni izbor	Sektor	Prosečna visina investicije
2005–2009	28	SDI-putem kredita, ACQ	Transport, Logistika, Poljo-privreda	655 mil. US\$	77	SDI-putem kredita, SDI (greenfield, brownfield), ACQ	Transport, Energetika, Metalska industrija	721 mil. US\$
2010–2013	38	SDI-putem kredita, ACQ	Energetika Transport, Građevinska industrija	487 mil. US\$	204	SDI-putem kredita, SDI (greenfield, brownfield), ACQ	Transport, Energetika, Građevinska, Metalska industrija, Poljo-privreda	540 mil. US\$
2014–2017	28	SDI-putem kredita, ACQ	Energetika Građevinska industrija,	809 mil. US\$	249	SDI-putem kredita, SDI (greenfield, brownfield), ACQ	Transport, Energetika, Logistika, Telekomunikacije, Građevinska industrija	554 mil. US\$

Izvor: samostalno istraživanje autora bazirano na podacima *China Global Investment Tracker*

Afrika svakako u budućnosti ostaje jedna od vodećih destinacija za ulaganje kineskih kompanija, a veze Afrike i Kine samo su još više produbljene nakon Svetskog ekonomskog foruma o Kinesko-afričkoj saradnji, održanog u Pekingu 3. i 4. septembra 2018. godine. Najavljeni su novi projekti, čija je vrednost preko 60 milijardi dolara i za koje je kineska vlada već odobrila sredstva, te pomoć nerazvijenim područjima Afrike pre svega u izgradnji i obnovi već postojeće infrastrukture.³⁹

³⁹ “3 myths about China’s investment in Africa and why they need to be dispelled”, World Economic Forum, 4 September 2018, <https://www.weforum.org/agenda/2018/09/three-myths-about-chinas-investment-in-africa-and-why-they-need-to-be-dispelled>, 05/10/2018.

Afričke investicije u Kinu

Osnovni problem u analiziranju afričkih investicija u Kinu je nedostupnost podataka. Za pojedine investicije postoje vrlo egzaktni podaci, a za druge postoje samo nagađanja. Prema dostupnim izvorima može se reći da je stepen afričkih investicija u Kinu na niskom nivou, što je i bilo za očekivati, ali i pored toga, s obzirom na to da posmatramo jednu zemlju u odnosu na 55 drugih, moglo se očekivati da rezultati budu i bolji. Prema podacima kineske vlade objavljenim 2012. godine, strane direktne investicije iz Afrike u Kinu iznosile su u istoj godini 1,4 milijarde dolara, pri čemu je kumulativno povećan iznos investicija u odnosu na 2009. godinu sa 9,9 milijardi na 14,2 milijarde dolara.⁴⁰

Najsvetliji primer afričkih investicija je kompanija *SABMiller* (originalno *SAB*, a nakon akvizicije *Miller*-a dobija sadašnji naziv) koja je najveći proizvođač piva u Kini zahvaljujući njenom *joint venture* ulaganju sa *China Resources Enterprise Limited* kompanijom. U pitanju je originalno kompanija iz Južnoafričke Republike koja je proteklih trideset godina radila na kupovini malih i srednjih pivara u Kini, tako da sada dominira kineskim tržištem sa 23% tržišnog učešća.⁴¹ Osnovna strategija ove kompanije bila je da kupuje pivare, ali da ih ostavlja samostalne, bez uplitanja u njihovo dnevno poslovanje.

Poznata medijska južnoafrička kompanija *Naspers* poseduje 31% udela⁴² u jednoj od najvećih informatičkih kompanija u Kini, a u pitanju je kompanija *Tencent* (ulaganje od 2011),⁴³ što je u apsolutnom iznosu danas vredno oko 175 milijardi dolara.⁴⁴

Još jedna zajednička investicija tri kompanije je veoma značajna. U pitanju je *joint venture* investicija iz 1985. godine u kojoj su učestvovali *Groupe Chimique Tunisian* (GCT), *China National Chemical Construction Corporation* (CNCCC) i

⁴⁰ Li Bo, "Africans also investing in China", *Africa Renewal online*, August 2015, <https://www.un.org/africarenewal/magazine/august-2015/africans-also-investing-china>, 27/09/2018.

⁴¹ Ibid.

⁴² Iris Deng, Celia Chen, "Nasper's stake in Tencent ballooned 5,600 times in 17 years. Now it's time to take a little profit", *South China Morning Post*, 23 March 2018, <https://www.scmp.com/tech/china-tech/article/2138683/naspers-stake-tencent-ballooned-5600-times-17-years-now-its-time>, 03/10/2018.

⁴³ Lily Kuo, "Africa is changing China as much as China is changing Africa", *Quartz Africa*, 8 January 2018, <https://qz.com/africa/1168130/africa-is-changing-china-as-much-as-china-is-changing-africa/>, 27/09/2018.

⁴⁴ Carien du Plessis, "Government has trumpeted China's pledge of R193 billion – but South Africa has invested much more than that in China", *Business Insider South Africa*, 26 July 2018, <https://www.businessinsider.co.za/south-africa-invests-much-more-in-china-2018-7>, 27/09/2018.

Kuwait's Petrochemical Industries Company (PIC) radi osnivanja korporacije koja se bavi proizvodnjom đubriva. Reč je o najvećoj afričkoj investiciji u Kinu tokom osamdesetih godina minulog veka, a sama kompanija je postala jedan od najvećih proizvođača đubriva u Kini.⁴⁵

U afričke investicije u Kinu se ubrajaju i ulaganja iz takozvanih *off-shore* rajeva, koji su u Africi pozicionirani na Mauricijusu i Sejšelimu. No, s obzirom na to da ne postoje zvanični podaci i da je do bilo kakvih preciznijih podataka nemoguće doći (zbog tajnosti), ovakve investicije (transakcije) nisu u ovom radu uzete u razmatranje, ali se moraju pomenuti.

Afričke kompanije i biznismeni su tokom vremena ulagali u različite delatnosti u Kini, poput proizvodnje, komercijalnih i uslužnih delatnosti, i to uglavnom u istočnim priobalnim gradovima Kine poput Guandongu, Šangaju, Džedijangu, Điangsua, Tjendina i Šandongu. Pored toga, podaci od 2009. godine govore da je od ukupnog broja od 685 investicija u Kini, 569 bilo direktno ulaganje Afrikanaca, a 166 je bilo ili u obliku kupovine objekata ili *joint venture* ulaganja. Takođe, podaci govore da je najveći broj pojedinačnih investicija imao vrednost oko milion dolara.⁴⁶

Mogućnosti i izazovi u saradnji Kine i Afrike

Na osnovu analiziranih rezultata ekonomske saradnje između Kine i Afrike može se zaključiti da je poslednjih deset godina značajno intenzivirana trgovina u oba smera, a što se tiče investicija prednjače kineske u Afriku. Afrika u Kinu izvozi najviše naftu, drago kamenje i različite rude, a Kina izvozi u Afriku tekstil, elektronske uređaje i mašine. Disbalans u razmeni je veliki i to u korist Kine, jer uvozi rudu, a izvozi proizvode sa većim stepenom dodate vrednosti. Afričke zemlje moraju da poboljšaju izvozni program ka Kini, jer im je Kina omogućila da njihovi proizvodi imaju carinske olakšice za prodaju na njihovoj teritoriji. Carinski rat između SAD i Kine može biti i šansa za Afriku, jer se Kina recimo u kupovini nafte može okrenuti više ka Africi.

⁴⁵ "China-Africa Trade and Economic Relationship Annual Report 2010", Ministry of Foreign Affairs, People's Republic of China, <https://www.mfa.gov.cn/zflt/eng/zfgx/t832788.htm>, 27/09/2018.

⁴⁶ Svi podaci u ovom pasusu su dati prema: "China-Africa Trade and Economic Relationship Annual Report 2010", Ministry of Foreign Affairs, People's Republic of China, 22 June 2011, <https://www.mfa.gov.cn/zflt/eng/zfgx/t832788.htm>, 27/09/2018. U sledećem zvaničnom izveštaju kineske vlade na temu kinesko-afričkih odnosa nema afričkih investicija u Kinu kao u prethodnom izveštaju.

Što se tiče investicija, Kina je ipak više ulagala u Podsaharsku Afriku nego u Severnu Afriku. To se pre svega može objasniti političkom i bezbednosnom nestabilnošću zemalja Severne Afrike, te je Kina bez obzira na odlične političke odnose, ipak odlučila da prednost da manje rizičnim poslovima u drugim delovima Afrike. Te investicije su najvećim delom zajmovi, te se u tom smislu može reći da je za pojedine zemlje Afrike upitno videti kolika je njihova zaduženost prema Kini. Nažalost, takva vrsta analize je često onemogućena usled netransparentnih podataka, te nije moguće dati do kraja preciznu analizu. Svakako je za sve afričke zemlje, pitanje infrastrukture od suštinske važnosti, ali takvi oblici zaduživanja ne bi smeli da ugroze opstanak nacionalne ekonomije. Za afričke zemlje je svakako važno da Kina poveća broj *greenfield* ili *brownfield* investicija, a da se smanji njihovo kreditno zaduženje.

Afrika ima samo tri velika ulaganja u Kinu, koja su u prethodnom poglavlju objašnjena. Iako je bilo za očekivati ovakvu situaciju, ona govori u prilog tome da Afrika još uvek nije stala na svoje noge i da jedino Južnoafrička Republika, koje je ujedno i članica BRICS, ima u ovom smislu nešto i da ponudi Kini.

U saradnji sa svim spoljnoekonomskim partnerima Kina insistira na samostalnosti svojih partnera pre svega u političkom smislu i na poštovanju istih principa kada je ona u pitanju. Kina se vrlo retko, ako se i uopšte ikada, meša u unutrašnju politiku drugih zemalja, te nije za očekivati da će u slučaju Afrike napraviti izuzetak. Usled toga je pitanje ljudskih prava u zemljama Afrike, afričko unutrašnje pitanje, koje Peking neće uzimati u obzir prilikom donošenja ekonomskih odluka.

Izazovi u međusobnoj saradnji su u podjednako meri političke i ekonomske prirode. Najveći broj zemalja Afrike ima odlične odnose sa Kinom, ali te iste odnose ne prate uvek dobri ekonomski odnosi. Usled toga je FOCAC platforma izuzetno značajna kao mesto na kome afričke zemlje mogu ispoljiti svoje mišljenje. U prilog boljoj saradnji Kine i Afrike ide i činjenica da će u narednim godinama Kina svoje slobodne finansije usmeriti pre svega na jačanje inicijative *Pojas i put*. Afrika se nalazi na tom putu, pogotovo Istočna Afrika. Ta strategija bi trebalo da posluži afričkim zemljama da nađu ne samo boljeg partnera u Kini, već i da iskoriste ovu inicijativu da se one same bolje uvežu i da poboljšaju komunikaciju sa ostalim zemljama učesnicama ove inicijative.

Bibliografija

Alden Chris et al, "Chinese Investments and Employment Creation in Algeria and Egypt", African Development Bank, 2012, <https://ecdpm.org/wp-content/>

- uploads/2013/10/Chinese-Investments-Employment-Creation-Algeria-Egypt-2012.pdf, 01/10/2018.
- Alden Chris, “China in Africa”, *Survival: Global Politics and Strategy*, 19 Jul 2006, pp. 147-164, <https://doi.org/10.1080/00396330500248086>, 01/10/2018.
- Brautigam Deborah, Hwang Jyhjong, “Great Walls over African Rivers: Chinese engagement in African hydropower projects”, *Development Policy Review*, 9 November 2017
- Brautigam Deborah, *Dragon’s Gift, The Real Story of China in Africa*, Oxford University Press, New York, 2009
- Calabrese John, “Sino-Algerian Relations: On a path to Realizing Their Full Potential”, Middle East Institute, 31 October 2017, <http://www.mei.edu/content/map/sino-algerian-relations-path-realizing-their-full-potential>, 01/10/2018.
- Danner K. Lukas, *China’s Grand Strategy*, Palgrave Macmillan, London, 2017.
- Deng Iris, Chen Celia, “Nasper’s stake in Tencent ballooned 5,600 times in 17 years. Now it’s time to take a little profit”, *South China Morning Post*, 23 March 2018, <https://www.scmp.com/tech/china-tech/article/2138683/naspers-stake-tencent-ballooned-5600-times-17-years-now-its-time>, 03/10/2018.
- Dollar David, Hass Astrid “Chinese investment in Africa: *Beijing’s testing ground*”, *Financial Times*, 4 April, 2017, <https://www.ft.com/content/0f534aa4-4549-11e7-8519-9f94ee97d996>, 02/10/2018.
- Downs S. Erica, “Who’s Afraid of China’s Oil Companies?”, in: Pascual Carlos and Elkind Jonathan, (eds), “Energy Security: Economics, Politics, Strategy, and Implications”, pp. 73–102, https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/07_china_oil_downs.pdf, 02/10/2018.
- Du Plessis Carien, “Government has trumpeted China’s pledge of R193 billion – but South Africa has invested much more than that in China”, *Business Insider South Africa*, 26 July, 2018, <https://www.businessinsider.co.za/south-africa-invests-much-more-in-china-2018-7>, 27/09/2018.
- Gartenstein-Ross Daveed et al, “The Crisis in North Africa – Implications for Europe and Options for EU Policy Makers”, Clingendael Report, Netherlands Institute of International Relations, The Hague, April 2015, <https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/The%20crisis%20in%20North%20Africa%20report%202015.pdf>, 29/09/2018.
- He Wenping, “Review and Reflection on China’s African Policy in the past 60 Years”, in: Zhang Hongming (ed.), “China – Africa Relations: Review and Analysis”, Volume 1, Social Science Academic Press, China and Paths International Ltd., pp. 1-19, 2014

- Kuo Lily, "Africa is changing China as much as China is changing Africa", *Quartz Africa*, 8 January 2018, <https://qz.com/africa/1168130/africa-is-changing-china-as-much-as-china-is-changing-africa/>, 27/09/2018.
- Lahtinen Anja, *China's Diplomacy and Economic Activities in Africa*, Palgrave Macmillan, London, 2018
- Li Bo, Africans also investing in China, *Africa Renewal online*, August 2015, <https://www.un.org/africarenewal/magazine/august-2015/africans-also-investing-china>, 27/09/2018.
- Lyu Chang, "Chinese consortium signs \$4.5 billion power plant deal in Angola", *China Daily*, 9 June 2015, http://www.chinadaily.com.cn/world/2015-06/09/content_20952750.htm, 04/10/2018.
- Niambi T. Nathanaël, "Bilateral Cooperation between China and Congo-Brazzaville: The Other Side of the Ledger", *Open Journal of Political Science*, Vol. 8, No. 3, 2018, pp. 227-238, <https://www.scirp.org/journal/PaperInformation.aspx?PaperID=85161>, 28/09/2018.
- Ortiz-Ospina Esteban and Roser Max, "International Trade", 2018, *Our World In Data.org*, <https://ourworldindata.org/international-trade>, 29/09/2018.
- Smialek Jeanna, Kearns Jeff, "Investing in Africa", Bloomberg, 22 September 2016, <https://www.bloomberg.com/quicktake/into-africa>, 03/10/2018.
- Vukanić M. Ratko, "Sino-African Cooperation in the XXI Century and the FOCAC as Its Main Framework", *The Review of International Affairs*, LX, No. 1136, pp. 62-93.

Internet izvori

- "3 myths about China's investment in Africa and why they need to be dispelled", World Economic Forum, 4 September 2018, <https://www.weforum.org/agenda/2018/09/three-myths-about-chinas-investment-in-africa-and-why-they-need-to-be-dispelled>, 05/10/2018.
- "Bloomberg China Deal Watch", Bloomberg, <https://www.bloomberg.com/graphics/2016-china-deals/>, 05/10/2018.
- "China - Africa Trade and Economic Relationship Annual Report 2010", Ministry of Foreign Affairs, People's Republic of China, 22 June 2011, <https://www.mfa.gov.cn/zflt/eng/zfgx/t832788.htm>, 27/09/2018.
- "China buys into Standard Bank", Brand South Africa, 26 October 2007, <https://www.brandsouthafrica.com/investments-immigration/business/investing/stanbank-261007>, 29/09/2018.

- “China Investment Monitor: Capturing Chinese Foreign Investment Data in Real Time”, Rhodium Group, <https://rhg.com/impact/china-investment-monitor/>, 03/10/2018.
- “China, Algeria to build mega sea port”, Xinhua, 1 August 2016, http://www.xinhuanet.com/english/2016-01/18/c_135018002.htm, 05/10/2018.
- “China-Egypt Relations”, Chinese Foreign Ministry, 18 January 2004, China Internet Information Center, <http://www.china.org.cn/english/features/phfnt/85089.htm>, 03/10/2018.
- “Chinese consortium wins contract for Hamrawein coal-fired plant”, Energy Egypt, 26 June 2018, <https://energyegypt.net/chinese-consortium-wins-contract-for-egypts-hamrawein-coal-fired-power-plant/>, 04/10/2018.
- “Construction starts on Yaoundé-Douala and Yaoundé-Nsimalen”, Business in Cameroon, No. 24, 2015, <https://www.businessincameroon.com/pdf/BC24.pdf>, p.16, 03/10/2018.
- “Freeport, China Moly agree to end talks on cobalt assets”, Reuters, 14 June 2017, <https://www.reuters.com/article/us-freeport-mcmoran-cmoc/freeport-china-moly-agree-to-end-talks-on-cobalt-assets-idUSKBN1952V5>, 02/10/2018.
- “Nigeria awards \$7 bln rail project to Chinese state rail firm – Xinhua”, Reuters, 16 May 2018, <https://af.reuters.com/article/investingNews/idAFKCN1IH0JF-OZABS>, 30/09/2018.
- “Sinopec to buy 33% of Apache’s Egypt operations for \$3.1 billion”, *Oil and Gas Journal*, 30 August 2013, <https://www.ogj.com/articles/2013/08/sinopec-to-buy-33-of-apache-s-egypt-operations-for-3-1-billion.html>, 04/10/2018.

Katarina ZAKIĆ and Bojan RADIŠIĆ

**THE ECONOMIC ASPECT OF CHINESE-AFRICAN RELATIONS:
POSSIBILITIES AND CHALLENGES**

Abstract: The paper analyses Chinese-African economic relations, starting from the 1970s until today, with a view on possible trends in their future development. This cooperation was first founded on a political level and then followed economic cooperation. The goal of this paper is to present the development of Chinese–African relations, to point out the crucial moments and possibilities of these relations and to analyse the present and future problems. Considering extensive economic and political documentation, the authors analyze the phase development of these relations, looking upon the correlation between the economy and politics. Besides that, the level of trade and investments in both directions is examined. Special attention is paid to Chinese investments in Africa, with an analysis of the value and type of investments, as well as the field of industry in which they are engaged. The authors conclude that China and Africa have attained political and economic relations on the highest level so far and that through new initiatives, such as the Forum on China African Cooperation, this cooperation is developing even further. Nevertheless, there are also serious challenges for future cooperation such as a huge debt of African countries, disbalance in trade and extensive use of natural resources in Africa.

Key words: China, Africa, economy, cooperation, trade, investments, possibilities, challenges.

UDK: 347.71:665.72
Biblid: 0025-8555, 70(2018)
Vol. LXX, br. 3, str. 305–336

Pregledni rad
Primljen 19. septembra 2018.
Odobren 8. oktobra 2018.
DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP1803305S>

Novi trendovi u međunarodno-političkoj dinamici trgovine prirodnim gasom

Petar STANOJEVIĆ
Gordana MIŠEV¹

Apstrakt: Rad analizira svetsko tržište prirodnog gasa u kontekstu indentifikacije uticajnih međunarodnih faktora ili pojava koji će opredeliti kretanja u narednom, sagledivom periodu. Prirodni gas je energent koji pored obnovljivih izvora energije pokazuje visok i neprekidan trend rasta. Gotovo sve zemlje mogu na neki način da proizvode električnu energiju (uključujući tu i obnovljive izvore energije) ili da je dobiju iz neposrednog okruženja, dok su gas i nafta energenti koje sve zemlje koriste ali ne raspolažu njima. Trendovi vezani za ova dva energenta i faktori koji utiču na kreiranje njihovog tržišta su brojni i kompleksni. Autori predstavljaju pojedine važne aspekte i pristupe pitanjima energetske bezbednosti u vezi sa globalnim izazovima u oblasti energije, kao i rizicima i pretnjama kojima je svet izložen danas i ubuduće. Autori zaključuju da prirodni gas kao energent budućnosti beleži sve veću potrošnju, što zahteva ozbiljnu analizu trendova u ovoj oblasti.

Ključne reči: prirodni gas, energenti, trendovi, gasovodi, sigurnost snabdevanja.

Potražnja za globalnom energijom prema podacima *BP Statistical Review of World Energy* porasla je sa 1,2% u 2016. godini na 2,2% u 2017. godini, što je iznad desetogodišnjeg proseka (1,7%).² Uprkos neobično snažnom rastu potrošnje u zemljama članicama Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (*Organization for*

¹ Petar Stanojević je vanredni profesor Fakulteta bezbednosti Univerziteta u Beogradu. Msr Gordana Mišev je koordinatorka procesa evrointegracija u Ministarstvu rudarstva i energetike Republike Srbije. E-pošta: petstano45@gmail.com

Svi stavovi izneti u ovom radu predstavljaju lični stav ili plod istraživanja autora a ne zvanične stavove ustanova iz kojih autori dolaze.

² "BP Statistical Review of World Energy", 67th edition, June 2018, <https://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/pdf/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-full-report.pdf>, 15/09/2018.

Economic Cooperation and Development – OECD), čak 80% povećanja globalne potrošnje energije u poslednjih deset godina došlo je iz manje razvijenih zemalja. Sama Kina je doprinela preko trećine ovog rasta, pri čemu je njena potrošnja energije porasla za 3,1% u 2017. godini – gotovo tri puta više od stope zabeležene tokom proteklih nekoliko godina. Prirodni gas dao je najveći doprinos porastu potrošnje energije, nakon čega slede obnovljivi izvori energije, a zatim nafta. U oblasti korišćenja hidroenergije nema velikih promena, dok ostali vidovi, pre svega energija vetra i sunca, beleže sve veći rast. Ugalj je posle desetogodišnjeg pada 2017. godine zabeležio rast, ali samo zbog manje razvijenih zemalja koje su u ekspanziji, pre svega Kina i Indija.

S obzirom na trend korišćenja obnovljive energije, može se pretpostaviti da je ovaj rast trenutni i da neće imati tendenciju povećanja u narednim decenijama. Od ukupne potrošnje, oko 60% povećanja primarne energije obezbedili su prirodni gas i obnovljivi izvori energije. Prirodni gas (3%, 83 Mten³) obezbedio je najveći doprinos rastu primarne energije. Taj trend je pratila obnovljiva energija, uključujući biogoriva (14,8%, 72 Mten), što je praćeno snažnim rastom energije vetra i sunca. Globalna proizvodnja električne energije u 2017. godini porasla je za 2,8% u odnosu na decenijski prosek. Gotovo sav rast dolazi iz manje razvijenih zemalja. Povećanje globalne proizvodnje električne energije uslovljeno je snažnom ekspanzijom obnovljivih izvora energije (OIE), pre svega vetra (17%, 163 TWh) i solarne energije (35%, 114 TWh), što predstavlja skoro polovinu ukupnog rasta proizvodnje električne energije.

Istovremeno pomeranje sadržaja bezbednosti ka širem području društvene stvarnosti, pri čemu nevojni faktori ugrožavanja (uključujući i pitanje energetske sigurnosti zemlje) zauzimaju sve značajnije mesto, doprinosi prevazilaženju tradicionalističkog poimanja izvora moći države zasnovanoj na vojnoj sili. Novo poimanje kapaciteta državne moći sve značajnije uključuje ostale potencijale države i uslovljava pojavu alternativnih pojmova bezbednosti.⁴

Trendovi vezani za prirodni gas kao energent

Prirodni gas je u 2017. godini zabeležio rast, kako u potrošnji (3%, 96 mcm), tako i proizvodnji (4%, 131 mcm).⁵ I 2015. na 2016. godinu prirodni gas je imao

³ Miliona ten Mten ili Mtoe (milion tona ekvivalentne nafte) – jedinstvena jedinica mere energenata (ukupna toplotna moć energenta/energetska vrednost).

⁴ Zoran Jeftić i Stanislav Stojanović, „Različiti tretman bezbednosti”, u: Vladimir Cvetković (ur.), *Rizik, moć, zaštita*, Službeni glasnik i Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2010, str. 623–653.

⁵ Mcm je oznaka za milijarde kubnih metara.

veliki skok u potrošnji od 83 mcm ili oko 2,3%. U rastu potrošnje vodila je Azija, sa naročito snažnim rastom u Kini (15,1%, 31 mcm), zatim Bliskom Istoku (Iran 6,8%, 13 mcm) i Evropi (25 mcm) u 2017. godini.

Rast se kretao u granicama od 80 do 100 mcm godišnje. Povećanju proizvodnje od 2015. godine najviše su doprineli Rusija i bivši SSSR (61 mcm), Bliski Istok (40 mcm), Australija (35 mcm) i SAD (20 mcm).⁶ Rast potrošnje je veći u poređenju sa povećanjem proizvodnje, naročito u Rusiji (8,2%, 46 mcm), zatim Iranu (10,5%, 21 mcm), Australiji (18%, 17 mcm) i Kini (8,5%, 11 mcm). Bliskoistočne zemlje povećale su sopstvenu potrošnju gasa do mere da Saudijska Arabija sve proizvedeno troši na svom tržištu, Ujedinjeni Arapski Emirati i Egipat uvoze, a Iran izvozi svega nešto više od 9 mcm ili manje od 5% sopstvene proizvodnje (200 mcm).⁷

Prvi faktor koji je ozbiljno uticao na globalnu potrošnju gasa prošle godine bio je povećanje potražnje za gasom u Kini, što predstavlja oko trećinu globalnog povećanja potrošnje gasa. To je posledica novih podsticaja kineske vlade da se zameni potrošnja uglja čistijim energentima. Da bi se shvatili trendovi, koji mogu imati eksponencijalni karakter, treba navesti da je Kina oko 2000. godine trošila svega oko 50 mcm, a danas oko 250 mcm ili pet puta više. Kineski rast predstavlja oko 50% dalekoistočnog rasta potrošnje.

Drugi faktor koji je uticao na tržište gasa u 2017. godini bio je trgovina tečnim (utečnjem) prirodnim gasom (*liquified natural gas* – LNG), koja je porasla za više od deset odsto u 2017. godini, što je najveći rast od 2010. godine. Uzrok ovom rastu treba tražiti u početku rada novih LNG postrojenja u Australiji i SAD.

Trendovi kod najvećih proizvođača i potrošača energije

Kina, Indija, SAD i Rusija troše više od polovine primarne energije u svetu (Tabela 1). Ovde su posebno važne Kina i SAD koje troše 40% svetske energije, što otprilike odgovara njihovom učešću u svetskoj ekonomiji.⁸ Kina je najveće tržište rasta energije 17 godina uzastopno i ovaj rast je podstaknut skokom proizvodnje pojedinih energetski intenzivnih sektora u Kini, naročito gvožđa, sirovog čelika i obojenih metala. Prema *BP Statistical Review of World Energy* potrošnja energije

⁶ "Natural gas domestic consumption", u: *Global Energy Statistical Yearbook 2018*, <https://yearbook.enerdata.net/natural-gas/gas-consumption-data.html>, 15/07/2018.

⁷ Ibid.

⁸ "Prospects and challenges until 2050", The Institute of Energy Economics, 2017, <https://enen.iej.or.jp/en/>, 05/07/2018.

u Kini je za deset godina (2007–2017) skočila sa 2150,3 na 3132,2 Mten, čime je pretekla i SAD (2234,9 Mten). Pored Kine i Indija je zabeležila rast sa 450,4 Mten na 753,7 Mten. Kada se posmatra po regionima, najveći rast pored azijsko-pacifičkog regiona zabeležili su Bliski Istok i Afrika, dok je potrošnja primarne energije u padu u Evropi, Severnoj Americi i Srednjoj Aziji. Kao što se može videti iz Tabele 1, osim u slučaju Kine i Indije, gde dominira ugalj, nafta i gas daju više od polovine potrebne energije u svih deset zemalja najvećih potrošača, uz ekstremni slučaj Saudijske Arabije. Gas kao energent, uzevši u obzir njegov udeo u potrošnji u energetsom miksu, posebno je važan za SAD, Japan, Rusiju, Nemačku, Italiju, Iran, Saudijsku Arabiju i Ujedinjeni Arapski Emirati.

Tabela 1: Deset najvećih potrošača primarne energije (2017)

Primarna energija: potrošnja u milionima tona ekvivalentne nafte 13511.2

2017	Nafta	Prirodni gas	Ugalj	Nuklearna energija	Hidro energija	OIE	Ukupno	
1	Kina	608.4	206.7	1892.6	56.2	261.5	106.7	3132.2
2	SAD	913.3	635.8	332.1	191.7	67.1	94.8	2234.9
3	Indija	222.1	46.6	424.0	8.5	30.7	21.8	753.7
4	RF	153.0	365.2	92.3	46.0	41.5	0.3	698.3
5	Japan	188.3	100.7	120.5	6.6	17.9	22.4	456.4
6	Nemačka	119.8	77.5	71.3	17.2	4.5	44.8	335.1
7	Južna Koreja	129.3	42.4	86.3	33.6	0.7	3.6	295.9
8	Brazil	135.6	33.0	16.5	3.6	83.6	22.2	294.4
9	Iran	84.6	184.4	0.9	1.6	3.7	0.1	275.4
10	S. Arabija	172.4	95.8	0.1	/	/	/	268.3

Kada je reč o nafti (Tabela 2), Kina je primorana da uvozi dvostruko više nego što proizvodi. Slična situacija je i sa Indijom (četiri puta više) i SAD, koje uvoze nešto manje od 40% svojih potreba za naftom, dok su Rusija, Iran, Saudijska Arabija i Venecuela u značajnom suficitu.

Tabela 2: Najveći proizvođači i potrošači nafte (2017)

Proizvodnja i potrošnja nafte (u milionima tona godišnje)

NAFTA	DRŽAVA	PROIZVODNJA	POTROŠNJA	BILANS
	SVET	4387.1	4621.9	
1	SAD	571.0	913.3	negativan
2	S. Arabija	561.7	172.4	pozitivan
3	Rusija	554.4	153.0	pozitivan
4	Iran	234.2	84.6	pozitivan
5	Irak	221.5	38.5	pozitivan
6	Kina	191.5	608.4	negativan
7	UAE	176.3	45.0	pozitivan
8	Kuvajt	146.0	20.0	pozitivan
9	Brazil	142.7	135.6	/
10	Venecuela	108.3	24.2	pozitivan

Slična situacija je i sa gasom (Tabela 3). Kina mora da uvozi duplo više nego što proizvede, a Japan 100% zavisi od uvoza prirodnog gasa. Nemačka, Italija, Francuska, Španija i mnoge druge evropske zemlje uvoze 90% svojih potreba za gasom.

Tabela 3: Najveći proizvođači i potrošači prirodnog gasa

Proizvodnja i potrošnja prirodnog gasa

		Proizvodnja			Potrošnja		
		mlrd m3	mten	Učešće u svetskoj proizvodnji	mlrd m3	mten	Učešće u svetskoj potrošnji
1	SAD	734.5	631.6	20.0%	739.5	635.8	20.1%
2	RF	635.6	546.5	17.3%	424.8	365.2	11.6%
3	Iran	223.9	192.5	6.1%	214.4	184.4	5.8%
4	Katar	175.7	151.1	4.8%	47.4	40.8	1.3%
5	Kanada	176.3	151.6	4.8%	115.7	99.5	3.2%
6	Kina	149.2	128.3	4.1%	240.4	206.7	6.6%
7	Norveška	123.2	106.0	3.3%	4.5	3.9	0.1%
8	Australija	113.5	97.6	3.1%	41.9	36.0	1.1%
9	Japan	0	0	0	117.1	100.7	3.2%
10	S. Arabija	111.4	95.8	3%	111.4	95.8	3%

Tržište prirodnog gasa

Ukupna trgovina gasom (1134,1 mcm) u toku 2017. godine gasovodima iznosila je 740,7 mcm i 393,4 mcm brodom (LNG), što je u odnosu na 2016. povećanje za 3,7% (714,4 mcm), odnosno 10,3% (356,7 mcm).⁹ Najveći izvoz gasovodima ostvarila

⁹ "BP Statistical Review of World Energy", op. cit.

je Rusija (RF) 215,4 mcm, od čega u Evropu 189,3 mcm i 26,2 mcm u zemlje bivšeg SSSR, zatim Norveška 109,2 mcm, kompletno u Evropu. Približno slične količine izvozili su Alžir 36,4 mcm, uglavnom u Evropu i Turkmenistan 33,6 mcm, od čega najviše u Kinu 31,7 mm³. Mnogo manje količine Kina uvozi iz Kazahstana (1,1 mcm), Uzbekstana (3,4 mcm) i Mijanmara (3,3 mcm). Značajan izvoz u Evropu ima i Holandija 43,3 mcm. SAD uvoze 80,7 mcm iz Kanade, ali i izvoze 66,1 mcm u Kanadu i Meksiko. Katar gasovodima izvozi 18,4 mcm u UAE, dok je u trgovini morskim putevima najveći izvoznik, sa oko 103,4 mcm i to najviše u Azijsko pacifički region 66,9 mcm (od čega Japan 13,8 mcm i Indija 13,2 mcm) i Evropu 23,7 mcm. Posle Katara, najveći izvoz ima Australija 75,9 mcm, od čega u Japan 35 mcm i Kinu 23,7 mcm. Malezija izvozi 36,1 mcm, takođe najviše u Japan 20,2 mcm i Nigerija 27,8 mcm, od čega najviše u Evropu 12,2 mcm i Azijsko pacifički region 8,7 mcm. Rusija izvozi 15,5 mcm LNG, a SAD 17,4 mcm.

Najveći bruto izvoznici gasa su Rusija 230,9 mcm (20%), što čini trećinu njene proizvodnje (635,6 mcm), Katar 121,8 mcm (11%), što čini dve trećine njegove proizvodnje (175,7 mcm) i Norveška 109,3 mcm (9,5%), što čini skoro 90% njene proizvodnje (123,2 mcm), a sledi ih Australija sa oko 99 mcm. Pojedinačno, najveći izvoznici LNG su Katar, Australija, Malezija i Nigerija (ukupno 243,2 mcm ili 62%), a najveći uvoznik LNG su Japan sa 113,9 mcm, Kina sa 52,6 mcm i Južna Koreja sa 51,3 mcm (ukupno 217,8 mcm ili 55% svetskog uvoza). Najveći izvoznici prirodnog gasa cevovodima su Rusija, Norveška, Alžir i Turkmenistan (ukupno 394,6 mcm ili 53,3%), a najveći uvoznici prirodnog gasa cevovodima su Nemačka 94,8 mcm, SAD 80,7 mcm, Italija 53,8 mcm, Turska 42,8 mcm, Velika Britanija 39,4 mcm i Kina 39,4 mcm.

Proizvodnja gasa i novi izvori

Ukoliko se nastavi eksploatacija gasa dosadašnjim tempom, po nekim procenama, svetske rezerve mogu da zadovolje potrebu za ovim energentom duži vremenski period, a neki predviđaju čak još 200 do 250 godina.¹⁰ Kao što se vidi u Tabeli 4, Rusija, Iran i Katar poseduju 48,2% ili skoro polovinu svetskih rezervi prirodnog gasa, a važan je i Turkmenistan sa 10,1% svetskih rezervi gasa. Sve ostale zemlje poseduju daleko manje rezerve.

¹⁰ Denis Bonhomme et al., "Competition: Pipeline Gas and LNG in Europe", Gas Technology Institute, 2012, www.gastechnology.org/Training/Documents/LNG17-proceedings/6-3-Denis_Bonhomme.pdf, 05/08/2018.

Tabela 4: Svetske rezerve prirodnog gasa

Rezerve prirodnog gasa

	DRŽAVA	Trilioni kubnih metara	Trilioni kubnih stopa	Učešće u svetskim rezervama
	SVET	193.5	6831.7	100.0%
1	RF	35.0	1234.9	18.1%
2	Iran	33.2	1173.0	17.2%
3	Katar	24.9	879.9	12.9%
4	Turkmenistan	19.5	688.1	10.1%
5	SAD	8.7	308.5	4.5%
6	S. Arabija	8.0	283.8	4.2%
7	Venecuela	6.4	225.0	3.3%
8	UAE	5.9	209.7	3.1%
9	Kina	5.5	193.5	2.8%
10	Nigerija	5.2	183.7	2.7%

U Aziji i Latinskoj Americi takođe postoje znatne rezerve nekonvencionalnog gasa, dok u SAD dominira gas iz škrljaca. Kina ima povoljne uslove za proizvodnju gasa iz škrljaca i već je započela uvoz relevantnih tehnologija.¹¹ Odsustvo gasne infrastrukture i strogo ograničeni vodni resursi neće dozvoliti Kini da kratkoročno postigne niske troškove proizvodnje gasa i rast kao u slučaju SAD. Manjak kvalifikovanog osoblja i kapaciteta za injektiranje vode koja je potrebna za hidraulično frakturiranje, takođe ograničavaju nekonvencionalnu proizvodnju gasa u drugim delovima sveta.

Pored napretka u razvoju nekonvencionalnih resursa, nove velike konvencionalne rezerve gasa su otkrivene u još nekim regijama sveta. Uskoro će jugoistočna Afrika i istočni deo Sredozemlja da postanu globalni izvori snabdevanja gasom. Do kraja tekuće decenije značajni kapaciteti LNG (oko 20 mcm) biće isporučivani iz Mozambika i Tanzanije. Ukupno, godišnje izvozne mogućnosti tog regiona procenjuju se oko 70 mcm, stavljajući izvozni potencijal regiona na isti nivo kao SAD. Za Evropu, istočni Mediteran može postati novi izvor LNG do početka naredne decenije. Prema različitim procenama, rezerve Izraela, Kipra, Libana i Egipta iznose nekoliko tcm gasa.¹² S obzirom na složene međudržavne odnose u regionu, kao i nisku domaću potrošnju, verovatno će ove zemlje izabrati LNG kao način izvoza viška gasa, a prvi kapaciteti za LNG trebaju biti u uporebi do 2020. godine. Ovome treba dodati nedavno otkrivena nalazišta gasa u Norveškoj,

¹¹ "Lukoil presents major trends in global oil & gas markets to 2025", Lukoil, 2013, www.lukoil.com/PressCenter/Pressreleases/Pressrelease?rid=50014, 25/07/2018.

¹² Tcm je oznaka za trilione kubnih metara.

Azerbejdžanu, Australiji, Brazilu i, naravno poznato a tek manje od 30% razrađeno, gasno megapolje „Južni Pars” koje dele Katar i Iran u Persijskom zalivu.

Osnovna karakteristika većine ruskih naftnih i gasnih polja je prirodni pad u proizvodnji zbog smanjenja rezervi i proizvodnih karakteristika bušotina. Veći deo proizvodnje u Rusiji se odvija na poljima u zapadnom Sibiru, gde su prva velika otkrića napravljena šezdesetih godina 20. veka. Tokom poslednje dve decenije, proizvodne stope su bile u padu da bi danas dostigle godišnji nivo od 11%. Poboljšanja proizvodnje započeta 2009. godine pomogla su da se stabilizuju stope pada, ali su one ostale visoke i predstavljaju stvarni izazov za rusku naftnu i gasnu industriju.

Prognoze dešavanja na svetskom tržištu gasa

Prema prognozi Japanskog instituta za ekonomiku energetike (*Institute of Energy Economics*) tražnja za prirodnim gasom do 2050. godine će se povećati za oko 75%, odnosno za oko 800–850 mcm prema bazičnom scenariju prema kojem svi trendovi ostaju kao u bliskoj prošlosti, i za 25–30% odnosno 300–350 mcm u scenariju globalne primene naprednih energetske tehnologije svuda u svetu bez razlike.¹³ Prema navedenoj prognozi očekuje se rast svetske potrošnje gasa za prosečno 15–40 mcm godišnje. Primetno je da je prognozirani prosečni rast više nego dvostruko manji nego što je bio nekoliko poslednjih godina, ali da mu trend ima oblik „S krive”, što znači da je na početku većeg intenziteta, a da zatim pada i stabilizuje se.

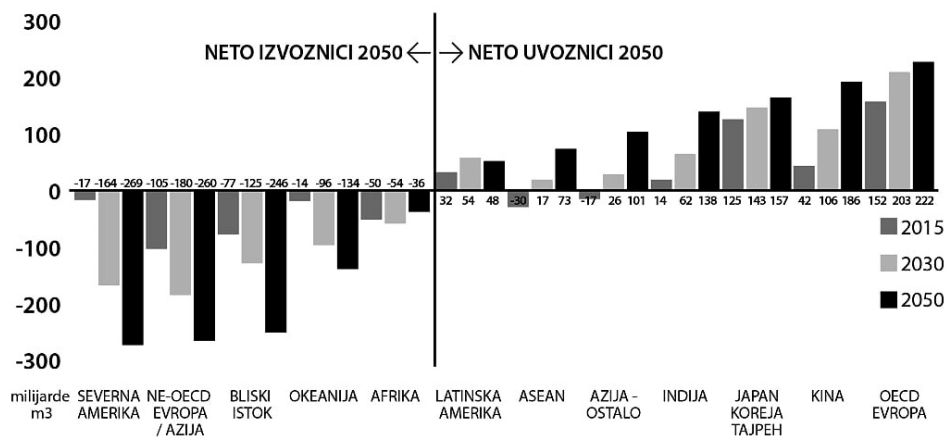
Ukupne svetske potrebe za primarnom energijom bi do 2050. godine trebalo da porastu 50% u odnosu na sadašnje stanje. Azija će biti odgovorna za dve trećine novih potreba za energijom, i to prvenstveno Indija, Kina i zemlje ASEAN-a. Aziji će do 2050. godine trebati dodatnih 1200 mcm gasa godišnje. Trećinu ukupnog prirodnog gasa u Aziji (oko 600 mcm) trebalo bi da 2050. godine troši Kina. Iako je i ranije bilo predviđano, novost na tržištu gasa dogodila se 2017. godine, kada su SAD postale neto izvoznik gasa i to u obimu od 3,2 mcm.¹⁴ Trend po kome će SAD izvoziti sve više gasa može se očekivati i ubuduće. Problem je samo u kom obimu će se to realno dešavati. Prognoza do 2050. godine od Japanskog instituta za ekonomiku energetike je data na Dijagramu 1.¹⁵

¹³ “Prospects and challenges until 2050”, op. cit.

¹⁴ “Natural gas domestic consumption”, op. cit.

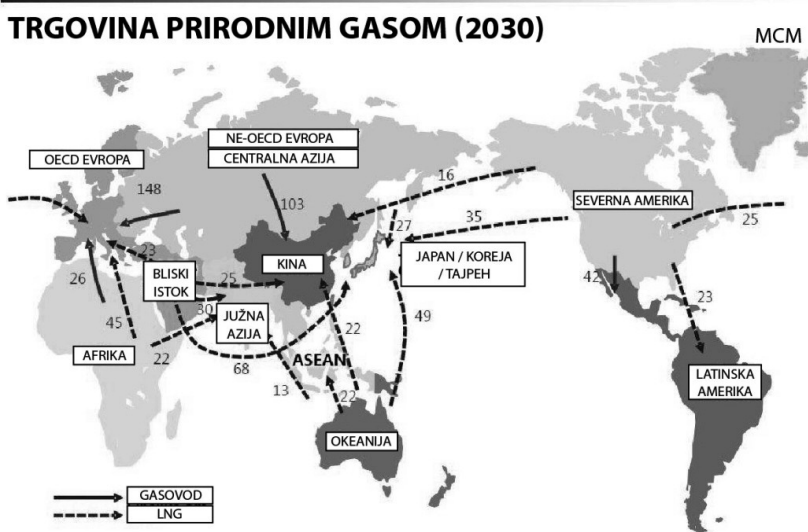
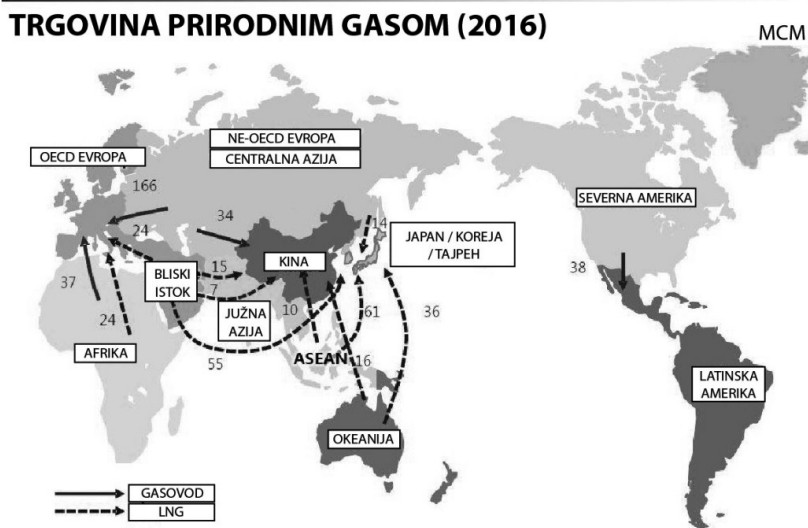
¹⁵ Slika izrađena na osnovu “Prospects and challenges until 2050”, op. cit.

Dijagram 1: Najveći uvoznici i izvoznici gasa sa preseccima 2015., 2030. i 2050. godina

Dijagram pruža predviđanje izvoza gasa iz SAD koji će biti veći od današnjeg ruskog izvoza, dok će istovremeno Kina, Indija i ostatak Azije drastično povećati uvoz gasa. Evropa će, takođe, do 2050. godine za oko 25% povećati sopstveni uvoz. Uporedni prikaz navedenih trendova dat je na Mapi 1. Na donjem delu mape se jasno vide novi pravci snabdevanja koji kreću od SAD ka Aziji, Južnoj Americi i Evropi. Mapa prikazuje povećane isporuke u Aziju iz regiona Afrike, Bliskog istoka i Australije, ali i iz Rusije prema Kini, što je takođe novost u odnosu na dosadašnju realnost.

Mapa 1: Uporedni prikaz tokova na svetskom tržištu prirodnog gasa 2016. (gore) i 2030. godine (donji deo slike)

Logističko-infrastrukturni projekti sa potencijalnim uticajem na globalno tržište prirodnog gasa

U nastavku rada prikazaćemo samo projekte sa visokom verovatnoćom završetka ili sa gotovo izvesnim uvođenjem u eksploataciju. Rusija i Kina su potpisale gasni sporazum sa rokom od 30 godina kojim je predviđena izgradnja gasovoda „Snaga Sibira” u dužini od oko 3000 kilometara. Gazprom i CNPC potpisali su ugovor o isporuci gasa tzv. istočnom trasom (2014) od 38 mcm godišnje, a zatim i tzv. zapadnom trasom (2015) od 30 mcm godišnje iz gasnih polja zapadnog Sibira (Mapa 2).¹⁶ Prva faza gasovoda „Snaga Sibira” završena je 90,5% i snabdevanje gasom počinje decembra 2019. godine.¹⁷ Pojava novih 38 mcm, a zatim dodatnih 30 mcm, za Kinu koja danas uvozi oko 82 mcm (oko 53 mcm LNG) značiće ozbiljnu pozitivnu promenu. Gas iz ovog gasovoda bi trebalo da donekle bude jeftiniji od dosadašnjih izvora LNG na koje se Kina oslanjala. Međutim, rast kineske potrošnje od oko 20–30 mcm godišnje će ovaj efekat na cenu verovatno anulirati za do tri godine, ukoliko potrošnja bude rasla dosadašnjim tempom. Manjak mogućnosti da se prodaje LNG na kineskom tržištu za nekoliko godina će sigurno uticati na opšti pad cena, posebno LNG u svetu, zbog povećane ponude. Ovim promenama najviše mogu biti pogođeni snabdevači LNG-om iz Katara, istočne Afrike i SAD zbog najveće fizičke udaljenosti i srazmerno najvećih troškova transporta.

Mapa 2: Projekat „Snaga Sibira”

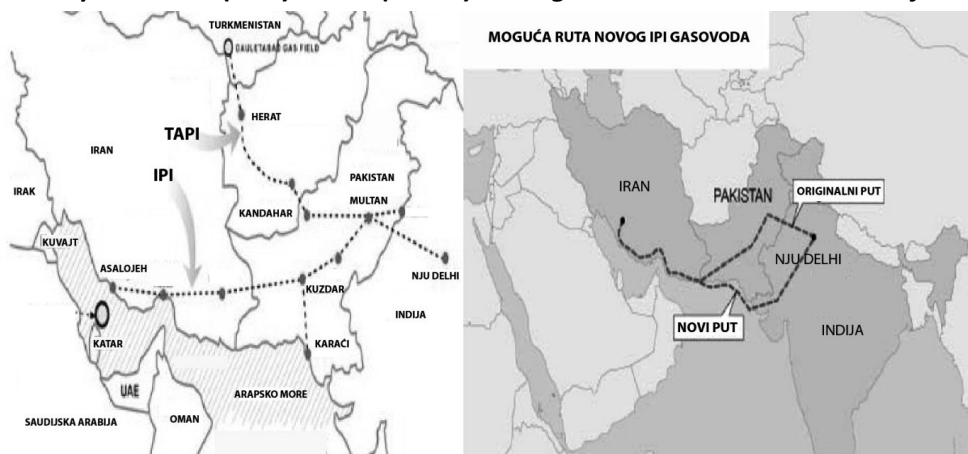

¹⁶ Slika izrađena na osnovu “Power of Siberia”, Certificate of State Registration No. 022.726, Gazprom, 2018, www.gazprom.com/f/posts/11/958510/map_develop_e2016-07-08.png, 20/07/2018.

¹⁷ “Power of Siberia gas pipeline completed by 90.5 per cent, 1,954 kilometers built”, Certificate of State Registration No. 022.726, Gazprom, 2018, www.gazprom.com/press/news/2018/july/article446731/, 20/07/2018.

Gasprom i NIOC (iranska naftna kompanija) su potpisali Memorandum o razumevanju za saradnju u okviru projekta izgradnje gasovoda Iran - Pakistan – Indija (IPI), dužine oko 1200km i Memorandum o razumevanju za zajedničke projekte utečnjavanja gasa, kao i projekte napredne prerade gasa i petrohemije na teritoriji Irana. Prva faza projekta LNG-a u Iranu predviđa izgradnju dva postrojenja za utečnjavanje sa godišnjim kapacitetom od po 5,25 miliona tona. Tokom druge faze, proizvodnja će biti povećana na 21 miliona tona.¹⁸ Istovremeno planirao se izvoz gasovodom IPI od 22 do 55 mcm godišnje i to po trasi prikazanoj na levom delu Mape 3. Gasovod počinje na iranskoj strani od gasnog megaležišta Južni Pars. Deo trase gasovoda na Iranskoj strani je izgrađen, ali postoje bezbednosno-politički problemi na Pakistanskoj (zbog eventualnih terorističkih akata u Baludžistanu i neslaganja SAD sa izgradnjom) i Indijskoj strani (ne žele da gasovod pređe preko potencijalno neprijateljskog Pakistana). Trenutno se pregovara da se gasovod razdvoji u dve rute (Mapa 3, desno). Ako se gasovod kompletira u narednih 3-5 godina isporuke koje njime poteku, takođe, će izvršiti pritisak na snižavanje cena LNG, naročito onog iz Katara, ali i smanjiti mogućnosti za snabdevanje Evrope iz pravca Irana.

Mapa 3: Stara (levo) i nova (desno) trasa gasovoda Iran–Pakistan–Indija

Trenutno ruski gas se isporučuje Turskoj preko gasovoda „Plavi tok” i Transbalkanskog koridora. Novi projekat je Turski tok (Mapa 4) koji se proteže preko Crnog mora od Rusije do Turske i dalje do granice Turske sa susednim zemljama (prema

¹⁸ “Gazprom inks documents for cooperation in Iran”, Certificate of State Registration No. 022.726, Gazprom, 2017, www.gazprom.com/press/news/2017/december/article386279/, 20/7/2018.

izvorima Gasproma položeno je više od 80% cevi na obe linije do aprila 2018. godine.¹⁹ Odatle bi trebalo kroz Bugarsku, Srbiju i Mađarsku da stigne u Austriju (Mapa 4). Prva linija gasovoda namenjena je turskim potrošačima (očekuje se da bude operativna do kraja 2019. godine), dok je druga linija namenjena jugoistočnoj i srednjoj Evropi. Svaka linija će imati propusni kapacitet od 15,75 milijardi kubnih metara gasa godišnje.²⁰

Južnokavkaski gasovod (SCP) ima kapacitet od 20 mcm i ide od Bakua do Ezeruma i operativan je od 2007. godine. Paralelno sa njim ide Transanadoljski gasovod (TANAP) do mesta Esikşehir odakle se povezuje na postojeći turski gasovodni sistem. Predviđeno je da ovaj gasovod dalje nastavi prema evropskom delu Turske gde će se spojiti sa Transjadranskom gasovodom (TAP) kojim će gas stići do Grčke, Italije, Bugarske i zemalja uz Jadransko more (Mapa 4).²¹ TANAP je pušten u rad 2018. godine i predviđeno je da njim poteče prvo 10, pa u kasnijim fazama i do 31 mcm ili 60 mcm. Trenutno ovim gasovodima se pokrivaju samo potrebe Turske za gasom. Gasovod TAP je oko 76% završen na celoj trasi od turske granice do Jadranskog mora.²²

Mapa 4: Trase SCP–TANAP–TAP i „Turski tok“

¹⁹ "Pioneering Spirit vessel resumes pipelaying for TurkStream", Certificate of State Registration No. 022.726, Gazprom, 2018, www.gazprom.com/about/subsidiaries/news/2018/june/article438474/, 22/07/2018.

²⁰ Ibid.

²¹ Opširnije u: Tijana Milanović i Gordana Mišev, "Aspects of energy security in the natural gas sector of the Republic of Serbia", International conference EKOB 2018, Centar za bezbednost, menadžment i međunarodnu politiku (CeSMIP), Beograd, 2018, str. 107–112.

²² "Construction progress", Trans Adriatic Pipelin AG, 2018, www.tap-ag.com/pipeline-construction/construction-progress, 17/07/2018.

Postoji i više mogućih projekata koji će uticati na snabdevanje, posebno južnog dela Evrope. Tako Iran planira da sa 30 do 35 mcm godišnje snabdeva Evropu i Tursku nakon 2020. godine, dok će gasovod sa kapacitetom od 20 mcm godišnje povezati severni irački region Kurdistana sa Turskom i Evropom u isto vreme.²³ Ruski naftni gigant Rosneft je zaključio ugovor o izgradnji gasovoda sa iračkim Kurdistanom kako bi pomogao tom regionu da postane ozbiljan izvoznik gasa u Tursku i Evropu. Izgradnja gasovoda planirana je za 2019. godinu, a izvoz 2020. godinu, Gasovod će imati kapacitet snabdevanja do 10 mcm gasa za Tursku i skoro 10 mcm u Evropu.²⁴ Preko kompanija poput Rosnefta i Gasproma, Moskva bi trebalo da bude najveći investitor na Bliskom istoku i izgleda da će nastaviti da povećava tržišni udeo u čitavom regionu. I pored potencijala, zbog političkih i ekonomskih ograničenja malo je verovatno da će neki od ovih planova zaživeti pre 2025. godine.²⁵

EU kapaciteti za uvoz 2014. godine bili su 490 mcm od čega 197 mcm LNG. Do 2021. godine bi trebalo da kapaciteti LNG budu oko 221 mcm. „Severni tok 2” doneće povećanje kapaciteta za još 55 mcm godišnje, što bi hipotetički bilo dovoljno da pokrije potrebe Evropske unije do 2040. godine.²⁶ Iskorišćenje LNG kapaciteta je 2014. godine bilo oko 24%, a slično je i danas, dok je iskorišćenje kapaciteta gasovoda bilo oko 60%. Interesantno je da je tek ove godine gasovodom „Severni tok 1” u Evropu isporučeno više gasa nego ukrajinskim pravcem.²⁷ Najviše kapaciteta za regasifikaciju LNG imaju Španija, Portugalija, Francuska i Velika Britanija koje zajedno poseduju preko 70% kapaciteta Evropske unije. Mreža EU nije dobro povezana pravcima istok-zapad i sever-jug, pa i dalje ne mogu svi da dobiju LNG (istočna i južna Evropa posebno) ili gas iz gasovoda (Španija i Portugalija). Najavljeni projekti LNG povećaću kapacitete EU za dodatnih nešto više od četvrtine. Trenutno, polovinu svojih potreba za LNG-om zadovoljavaju Španija i Portugalija, koje čine svojevrsno gasno „ostrvo” u Uniji do koga ne dopiru ruski gasovodi.

²³ Stuart Elliott and Fabio Reale, “Natural Gas Special Report”, S&P Global Platts, April 2017, <https://www.platts.com/IM.Platts.Content/InsightAnalysis/IndustrySolutionPapers/SR-us-lng-pipeline-gas-european-market-share.pdf>, 18/07/2018.

²⁴ “Rosneft and National Iranian Oil Company sign oil and gas strategic cooperation agreement”, Rosneft, November 2017, <https://www.rosneft.com/press/releases/item/188381/>, 28/07/2018.

²⁵ Luca Franza, “Bone of contention or instrument of peace? The role of gas in the EU’s relations with suppliers”, *Clingendael Spectator*, Vol. 72, No. 2, 2018, <https://spectator.clingendael.org/pub/2018/2/the-role-of-gas/>, 18/07/2018.

²⁶ “Consultation on an EU strategy for liquefied natural gas and gas storage”, European Commission, 2018, <https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/LNG%20consultation%20-%20publication.pdf>, 18/07/2018.

²⁷ Ibid.

U nastojanju da stvori integrisano i sigurno zajedničko energetska tržište, Evropska komisija je izradila spisak od 248 projekata od zajedničkog interesa (PCI) za energetska sektor. Ovi projekti uključuju 12 mogućih terminala za uvoz LNG koji se nalaze u Hrvatskoj, Estoniji, Grčkoj, Francuskoj, Irskoj, Letoniji, Poljskoj i Švedskoj. Izgradnja LNG terminala se smatra posebno značajnim za zemlje koje su do sada zavisile od jednog snabdevača – kao Finska, Estonija, Letonija, Slovačka, Rumunija, Mađarska, Bugarska, Srbija, Makedonija, Moldavija, Ukrajina i Bosna i Hercegovina – jer se u današnje vreme samo na taj način može izgraditi tržište gasa i ukinuti praktični monopol. Za nas je od posebnog značaja da se u prioritetima EU za naredni period nalazi izgradnja LNG terminala na Krku, u Konstanci i u Aleksandropolisu, mada se spominje i LNG terminal u Albaniji.

Kao posledica ulaganja oko 200 milijardi američkih dolara u deset projekata proizvodnje gasa, očekivao se rast proizvodnje LNG u Australiji sa oko 20 mcm (2010) na oko 98 mcm.²⁸ Te cifre su dostignute i prebačene (99 milijardi m³ u 2017).²⁹ Sve ove količine su namenjene azijskom tržištu kao logistički najbližem. U SAD se do 2020. godine očekuje povećanje eksportnih kapaciteta LNG za do 60 mcm, ili ukupno na oko 90 ili 96 mcm.³⁰ Od ovih količina oko 40 mcm je već ugovoreno za azijska tržišta. Treba imati u vidu da su troškovi transporta gasa od SAD do azijskih tržišta dva do tri puta veći od australijskih. Takođe, treba imati u vidu da su američke cene gasa znatno ispod australijskih, a način ugovaranja omogućava fleksibilnost u nabavkama. Analize pokazuju da gas iz SAD može biti konkurentan na azijskom tržištu, uključujući i Pakistan i Indiju.³¹

Kina bi do kraja 2018. godine trebalo da ima 20 terminala za uvoz (regasifikaciju).³² Ovi kapaciteti bi trebali da budu u stanju da prime 60 mcm i u potpunosti da pokriju potrebe tog tržišta, tako da se zagušenja u prijemu gasa ne očekuju.³³ Ne treba ispustiti iz vida da gasovodi iz Srednje Azije mogu da se dograde da povećaju isporuku do 98 mcm za Kinu. Novi kapaciteti za utečnjavanje se

²⁸ Natasha Cassidy and Mitch Kosev, "Australia and the Global LNG Market", *Reserve Bank of Australia Bulletin*, March 2015, www.rba.gov.au/publications/bulletin/2015/mar/pdf/bu-0315-4.pdf, 05/07/2018.

²⁹ "Natural gas domestic consumption", op. cit.

³⁰ Anne-Sophie Corbeau et al., "The Asian Quest for LNG in a Globalising Market", International Energy Agency, 2014, <https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/PartnerCountrySeriesTheAsianQuestforLNGinaGlobalisingMarket.pdf>, 20/09/2018.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

³³ "Lukoil presents major trends in global oil & gas markets to 2025", Lukoil, 24 June 2013, www.lukoil.com/PressCenter/Pressreleases/Pressrelease?rid=50014, 25/07/2018.

očekuju u Kamerunu, Angoli, Mozambiku i Tanzaniji.³⁴ Imajući u vidu povoljan geografski položaj Istočne Afrike, odnosno niske troškove transporta gasa odatle do glavnih azijskih tržišta za očekivati je rast ponude LNG. Međutim, postoje i upozorenja da će se već u narednoj deceniji osetiti manjak kapaciteta za utečnjavanje gasa imajući u vidu veći rast potrošnje od predviđenog.³⁵ Reč je o nedostatku od oko 150 mcm na godišnjem nivou do 2030. godine.

Promene u formiranju cena prirodnog gasa

Već duže vreme, cene prirodnog gasa se bitno razlikuju na tri referentna tržišta: azijskom, evropskom i u SAD. Tako su cene gasa tri do pet puta više u Japanu i Južnoj Koreji nego u SAD, dok su u Evropi dva do tri puta više nego u SAD. Istovremeno, cene gasa iz gasovoda na kineskoj i nemačkoj granici su se izjednačile.³⁶ Prethodno opisane razlike u cenama utiču na to da gotovo svi proizvođači prirodnog gasa žele da prodaju svoje količine na azijskom tržištu kako bi ostvarili veće premije. Uzrok ovolikim razlikama je u manjku resursa koje imaju azijske zemlje, posebno Japan, Koreja i Tajvan, kao i u grandioznom razvoju ekonomije tog područja u prethodnim decenijama. SAD su uporedo zahvaljujući nekonvencionalnim izvorima gasa zadovoljile sopstvene potrebe (eliminirani su time transportni i drugi troškovi uvoza) i stvorile količine za izvoz, a Evropa je i pored smanjenja sopstvene proizvodnje merama na polju energetske efikasnosti i razvoja obnovljivih izvora energije usporila rast sopstvenog uvoza. Evropa je razvojem gasnog tržišta i jačanjem konkurencije uspela da dodatno obori cene.

Posle 2000. godine nije bilo velike razlike u cenama prirodnog gasa između tržišta Dalekog Istoka, Evrope i SAD i orijentaciono su se te razlike kretale oko 25%. U periodu od početka svetske ekonomske krize 2008. godine razlike se povećavaju, što je dovelo do toga da su premije na Dalekom Istoku bile mnogo veće nego u Evropi. Danas taj odnos iznosi 9:6:3, kao što se vidi u Tabeli 5.

³⁴ Jonathan Demierre et al., "Potential for regional use of East Africa's natural gas", *Briefing paper*, The Earth Institute, Columbia University, New York, May 2014, http://unsdsn.org/wp-content/uploads/2014/05/140528_East_Africa_report_WEB.pdf, 20/07/2018.

³⁵ Tom DiCristopher, "Shell warns of liquefied natural gas shortage as LNG demand blows past expectations", CNBC LLC, 26 February 2018, <https://www.cnbc.com/2018/02/26/shell-warns-of-lng-shortage-as-demand-for-liquefied-natural-gas-booms.html>, 20/07/2018.

³⁶ "Quarterly Report on European Gas Market", Market Observatory on Energy, Vol. 11, Issue 1, 2018, DG Energy, European Commission, https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/quarterly_report_on_european_gas_markets_q1_2018.pdf, 15/07/2018.

Tabela 5: Odnos cena prirodnog gasa (2008–2018)

godina \ region	Daleki Istok	Evropa	SAD
2008.	5	3	1
2011–2014.	16,17	10	3
2018.	9	6	3

Cene gasa se tradicionalno vezuju za cenu nafte, a to ima praktičan uzrok u činjenici da se nekada prvenstveno bušilo i tragalo za naftom, a gas je bio nuspojava. Koristila se i koristi ista ili slična tehnologija. U Evropi je cena gasa u prekograničnoj trgovini vezivana za cene derivata na tržištu (tzv. naftna formula), kao konkurentnih supstituta gasu u potrošnji – prvo iz Holandije, „Groningen formula”, koju su prvo Rusi preuzeli, a kasnije i ostali uz modifikacije. Postepeno sa sve većim ponderom u računicu umesto derivata nafte ulazi gas sa berzanskom cenom (naročito za centralnu Evropu), ali su za naš region ostali samo derivati nafte u formuli. Posledično su nastali i drugi instrumenti poput „uzmi ili plati” (kada se moraju platiti ili povući sve ugovorene količine), dugoročni ugovori o snabdevanju i slično. Nedostatak ovakvog načina trgovanja je u tome što se stvara vrsta monopola, gde cene mogu biti više nego na slobodnom tržištu.

Ruski Gasprom tradicionalno zaključuje dugoročne ugovore vezane za „naftnu formulu”. I na azijskom tržištu dominiraju ugovori koji su tradicionalno vezani za cenu nafte sa trajanjem od 15 do 20 godina, s tim što se od devedesetih godina minulog veka ovde u ugovore unose novi faktori koji uzimaju u obzir druge faktore rizika.³⁷ Od 2015. godine promena je započela i u Aziji, lansiranjem apeksa i svapa na Singapurskoj berzi.³⁸

Za izvesne količine pojedine zemlje nisu zaključivale dugoročne ugovore – npr. SAD (oko 20 mcm), Katar (oko 30 mcm), Angola (oko 6 mcm) i delimično Australija (oko 10 mcm) – pa su one sada glavni izvor „slobodnih” kapaciteta i igrači na slobodnom tržištu. Ostale zemlje jesu to učinile i njihove količine su na neki način obezbeđene ugovorima „uzmi ili plati”. Ovome treba dodati da oko 60 mcm ugovora o snabdevanju ističe oko 2020. godine (npr. poljski 2022. godine). Dakle, izvesne količine gasa će biti raspoložive na slobodnom tržištu u obimu od oko 100 mcm (optimisti prognoziraju i do 150 mcm). Pojedine procene govore i da je danas

³⁷ Natasha Cassidy and Mitch Kosev, “Australia and the Global LNG Market”, op. cit.

³⁸ Paul Cochrane, “Qatar hits the gas to ride out economic”, *Middle East Eye*, 20 February 2016, www.middleeasteye.net/news/qatars-gaseous-issues-2060064508, 10/07/2018.

na slobodnom tržištu oko 30% LNG (onaj koji nije vezan dugoročnim ugovorima), a druge da je tek 42% ugovora u Evropi bilo vezano za naftnu formulu 2013.³⁹ Ukoliko bi se količine „razvezale” od dugoročnih ugovora i prešlo se na cene na spotu (slobodno tržište), cene bi trebalo da se snize.

Trendovi na tržištu nafte

Iz razloga što je najveći deo trgovine gasom vezan za „naftnu formulu” nepohodno je razmotriti najvažnije trendove na tržištu nafte kako bi se shvatile moguće posledice po gas u budućnosti. Rast tražnje za naftom je oko 1,7 miliona barela dnevno u poslednje dve godine i to je više od desetogodišnjeg proseka. Energetska informativna agencija iz SAD predviđa da će već 2018. godine svetska potražnja za naftom premašiti 100 miliona barela na dan.⁴⁰ Drugi izvori uzimaju u obzir dogovor Bečke grupe o smanjenju proizvodnje, koji je doveo do globalnog smanjenja od oko 3,7% i njihovi podaci govore o tome da se prošle godine trošilo nešto manje, odnosno približno 95 miliona barela na dan.⁴¹

Na tržištu nafte operiše se sa dva scenarija u budućnosti: 1) scenario po kojem će se nastaviti dosadašnji trendovi u potrošnji fosilnih goriva; i 2) scenario „vršne potrošnje” nafte.⁴² Scenario „vršne potrošnje” podrazumeva da će potražnja za naftom u jednom trenutku dostići vrhunac posle koga će samo padati. Procenjuje se da se scenario „vršne potrošnje” za naftom može desiti u trenutku kada broj električnih vozila dostigne 30% od ukupnog broja prodatih vozila na godišnjem nivou. Smatra se da bi se moglo desiti da čak 50% putničkih vozila 2050. godine bude na električni pogon. Holandija i Norveška planiraju zabranu prodaje konvencionalnih vozila do 2030. godine, a Francuska i Velika Britanija su najavile istu za 2040. godinu. Slične najave imaju Nemačka i Kina. Gotovo svi značajni proizvođači automobila već proizvode električne i hibridne modele i planiraju njihov dalji razvoj i povećanje prodaje. Istovremeno svi proizvođači motora rade na povećanju njihove efikasnosti, što će takođe umanjiti potrošnju naftnih derivata u

³⁹ Pasquale De Micco, “Could US oil and gas exports be a game changer for EU energy security?”, Directorate-General for External Policies, European Parliament, 2016, www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016, 01/07/2018.

⁴⁰ “Global Liquid Fuels”, US Energy Information Administration, September 2018, https://www.eia.gov/outlooks/steo/report/global_oil.php, 08/09/2018.

⁴¹ “Natural gas domestic consumption”, op. cit.

⁴² “Prospects and challenges until 2050”, op. cit.

budućnosti. Lukoil predviđa da će smanjenje potrošnje novih automobila biti i do 30% do 2025. godine.⁴³ Pored prethodnog, ne treba izgubiti iz vida da neke zemlje ubrzano uvode biogoriva, kao na primer Indonezija, koja planira da do kraja ove godine uvede 20% biodizela kao dela smeše sa dizel gorivom. Moglo bi se pretpostaviti da scenario „vršne potrošnje” neće nastupiti pre 2030. godine, naročito ne kada se u vidu ima sadašnji trend rasta postrošnje nafte.⁴⁴ Kada nastupi, svakako će dovesti do smanjenja cena nafte, a time i gasa. Ukoliko ovaj slučaj ne nastupi, potrošnja će rasti, a cene nafte će imati, uglavnom, konstantni rast. Ne treba ispustiti iz vida da pored svih napora da se potrošnja smanji na drugoj strani niska cena nafte deluje kao kontrateg i utiče na povećanje potražnje.

U današnje vreme, rast proizvodnje nafte iz škriljaca u SAD utiče na povećanje ponude. Trenutno, Bečka grupa reguliše cene uglavnom smanjenjem dnevne proizvodnje, odnosno akcijom koja ima za cilj nivelaciju ponude. Američke kompanije koje proizvode naftu iz škriljaca mogu se prilagoditi globalnim cenama u rasponu od 45 do 65 američkih dolara za barel. Ispod 45 dolara, proizvodnja pada, a iznad 60 dolara naglo raste. Za većinu projekata izvoza LNG-a potrebna bi bila globalna cena nafte od 60 dolara za barel kako bi donosila profit ili najmanje 50 dolara za barel za pokrivanje troškova.⁴⁵ Sa cenom nafte koja je već skoro dve godine iznad 50 dolara za barel, a poslednjih meseci i preko 60 dolara, za očekivati je priliv novih proizvodnih kapaciteta i nastavak trendova povećanja proizvodnje.⁴⁶

Ukoliko cene gasa budu niske, usled pogodnosti koje daje američka regulativa o emisiji CO₂ (*EPA CO₂ regulations*) većina proizvođača električne energije u SAD će preći na gas i napustiti ugalj. Ovo se može dogoditi ukoliko, na primer, LNG iz SAD ne bude konkurentan na svetskom tržištu i bude primoran da traži potrošače unutar sopstvenog tržišta. Predviđa se da bi čak 63% kapaciteta za proizvodnju električne energije u SAD moglo da bude na gas do 2040. godine, a da bi industrijska potražnja mogla da dosegne do 38% ukupnih proizvedenih količina.⁴⁷ Na ovaj način donekle bi se povećala proizvodnja i konkurentnost privrede SAD imajući u vidu podsticaj kroz jeftine energente. U slučaju pada cena gasa na tržištu SAD i očekivanim višim taksama na CO₂, viškovi jeftinog uglja bi krenuli ka Evropi i Aziji

⁴³ “Lukoil presents major trends in global oil & gas markets to 2025”, op. cit.

⁴⁴ “Natural gas domestic consumption”, op. cit.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ “Crude Oil Brent”, The Nasdaq Stock Market, <https://www.nasdaq.com/markets/crude-oil-brent.aspx?timeframe=3y,05/08/2018>.

⁴⁷ “Annual Energy Outlook 2018”, US Energy Information Administration, 6 February 2018, <https://www.eia.gov/outlooks/aeo/>, 20/07/2018.

prouzrokujući smanjenje potražnje za gasom namenjenog za proizvodnju struje i time opet opšti pad cena gasa.

Budući rast proizvodnje nafte i gasa prvenstveno će zavisiti od razvoja nekonvencionalnih rezervi. Preko 70% povećanja proizvodnje ugljovodonika će doći iz upotrebe visokotehnoških proizvodnih metoda i alternativnih goriva. Najveći porast proizvodnje doći će iz podmorskih ležišta, posebno onih dubokih, škrljaca u SAD i od teške nafte iz Kanade i Venecuele. Biće značajno, takođe, povećanje obima pretvaranja prirodnog gasa u derivate, prvenstveno na Bliskom istoku, Kini i SAD.⁴⁸ Ostatak nafte doći će iz postojećih polja na kojima će se morati primeniti neke od mera za povećanje (stimulaciju) proizvodnje. Može se zaključiti da će troškovi istraživanja i eksploatacije nafte i gasa neupitno rasti sa vremenom, tako da će neki minimum vrednosti barela morati da se održava.

SAD su već barem 30 godina neto izvoznik naftnih derivata, posebno dizela. Interesantno je da su SAD prošle godine uvezle oko 570 miliona tona nafte, ali su izvezle oko 120 miliona tona naftnih derivata (prerađevina). Takođe, moguće je da u periodu od 2030. do 2040. godine SAD prestanu da budu uvoznik nafte i time izvrše dodatni pritisak na pad cena na svetskom tržištu.⁴⁹

Imajući u vidu da trendovi u nafti i gasu, u budućnosti, ne moraju da se poklapaju, logično će biti da se zaključi da će tendencija biti u napuštanju „naftne formule” za određivanje cene gasa i priklanjanju drugim mehanizmima formiranja cena.

Trendovi u konkurenciji na tržištu prirodnog gasa

Bez obzira na to odakle gas potiče i kakve su čije političke preferencije, moraju se ispuniti dva komercijalna uslova ukoliko se želi napraviti transakcija: 1) cene moraju biti konkurentne; i 2) cene moraju biti atraktivne. Što se atraktivnosti tiče, da bi neko usmerio gas prema npr. Evropi, cene koje se dobijaju za prodaju gasa moraju biti dovoljno visoke i uporedive sa azijskim cenama koje su trenutno veće. Da li je cena LNG niža od cene gasa iz gasovoda ili je obratno, teško je zaključiti na generalnom nivou. U nekim zemljama Evropske unije cena LNG je niža kao npr. u Velikoj Britaniji, Francuskoj, Belgiji i Italiji. Cena gasa u Portugaliji koja se isključivo snabdeva iz LNG izvora je najniža u Evropi – oko 30% niža od proseka EU.⁵⁰ Cene

⁴⁸ “Lukoil presents major trends in global oil & gas markets to 2025”, op. cit.

⁴⁹ “Annual Energy Outlook 2018”, op. cit.

⁵⁰ “Quarterly Report on European Gas Market”, op. cit.

LNG su više od cena gasa iz gasovoda u Grčkoj, Švedskoj, Finskoj, Litvaniji i Španiji. Na ovakvo stanje najviše utiču lokalne prilike na gasnim tržištima i sezonalnost (zima/leto), količine kojima se trguje, istorije međusobnih odnosa i slično.

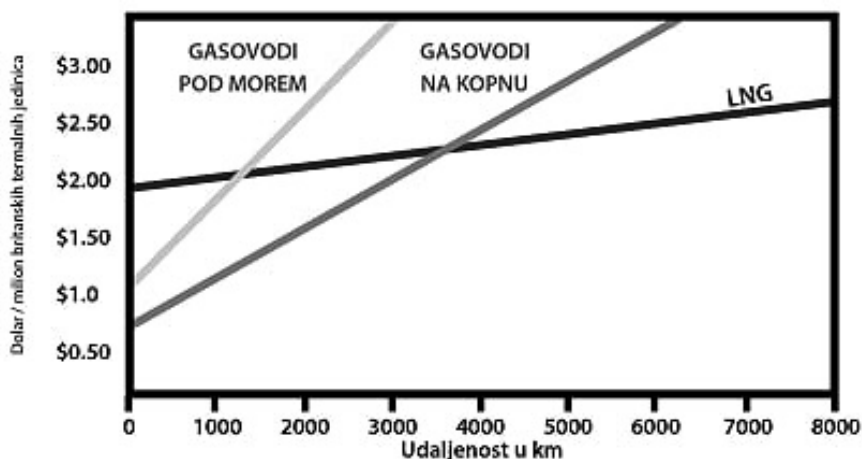
Generalno pravilo je da posle neke udaljenosti cena LNG niža od cene gasa iz gasovoda. Ovo je ilustrovano na Dijagramu 2.⁵¹ U cenu LNG treba uračunati troškove izgradnje postrojenja za prečišćavanje gasa, gasovod do postrojenja za utečnjavanje, postrojenje za utečnjavanje i lučka postrojenja, kao i cenu transporta brodom ili broda i na kraju postrojenje za regasifikaciju. Cena gasovoda podrazumeva troškove za eksproprijaciju zemljišta, gasovod i više kompresorskih i merno-regulacionih stanica. Kao što je ilustrovano na Dijagramu 2, posle određene udaljenosti (4000 km, u slučaju sa dijagrama) cene LNG i kopnene gasovodne „infrastrukture” se izjednačavaju. Ukoliko deo gasovoda ide pod morem cene gasovoda drastično brzo rastu sa kilometrom dužine i izjednačavaju se već na oko 1000 km dužine podmorskog gasovoda. Brojke date na dijagramu treba shvatiti kao ilustrativne za fenomen i orijentirane, jer se cene čelika menjaju, brodovi postaju efikasniji i veći, postrojenja za utečnjavanje i regasifikaciju jeftinija, kamate na kredite variraju, itd. Uvode se i nove tehnologije kao što su postrojenja za utečnjavanje i regasifikaciju na brodovima i sl.⁵² Trenutno je verovatnije da se presečna tačka pomera više ulevo nego u desno, odnosno da bi se moglo tvrditi da se posle 4000 km više isplati snabdevati se sa LNG, nego iz gasovoda.

Preko Dijagrama 2 može se razumeti i dilema koju imaju Izrael, Egipat i Kipar oko toga da li graditi podmorski gasovod ili LNG terminale za snabdevanje Evrope gasom, jer je rastojanje od gasnih polja na Levantu do npr. Atine upravo oko 1200 km, odnosno oko granice neisplativosti. Kada se tome doda da se radi o dubinama vode i od preko 3000 m, gasovod, očito, postaje skup. U tome treba tražiti i odgovor na spekulacije da je i Izrael hteo da gradi gasovod do Evrope preko Sirije i Turske.

⁵¹ Dagobert Brito and Eytan Sheshinski, “Pipelines and the Exploitation of Gas Reserves in the Middle East”, 1 April 1997, Baker Institute of Public Policy, Rice University, https://www.bakerinstitute.org/media/files/Research/d644dcc2/TrendsInMiddleEast_PipelinesExploitationGasReserves.pdf, 10/07/2018.

⁵² Nicholas Newman, “The magic of LNG”, *Eniday*, 2016, https://www.eniday.com/en/sparks_en/Ing-technology-markets/, 05/07/2018.

Dijagram 2: Odnos cene LNG i gasa iz gasovoda (uključujući podmorske)

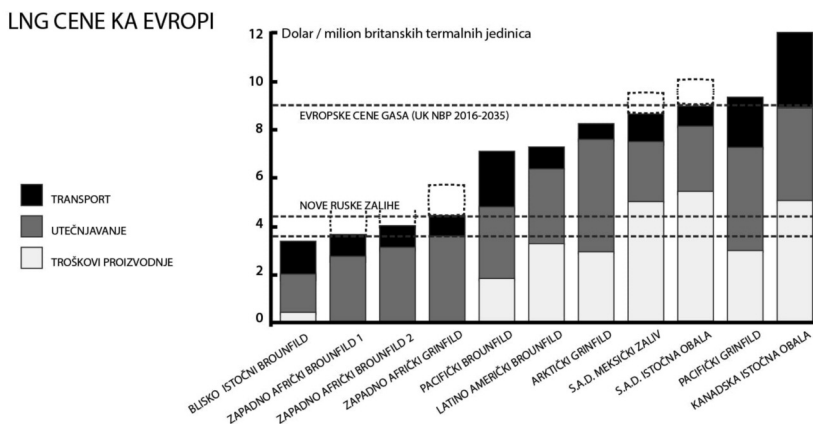

Opšte pravilo je da gas sa razrađenih polja (tzv. *brown fields*) mora biti jeftiniji nego gas sa novih polja (tzv. *green fields*), jer nije više opterećen delom fiksnih troškova u smislu otplate investicionih kredita i sl. Imajući u vidu da sve kompanije (zemlje) imaju u portfoliju polja različite „zrelosti” to onda krajnja cena odražava miks troškova (ili usrednjene troškove) na koje se onda nadograđuje premija. Činjenica je da Rusija i Katar imaju daleko najviše već razrađenih polja od ostalih pa su njihove cene manje opterećene troškovima, odnosno da mogu da budu fleksibilniji. Ovo je ilustrovano na Dijagramu 3 koji daje odnos cena po kojima se gas (LNG) može isporučivati na evropsko tržište iz različitih, mogućih izvora, a slično je procenio i Lukoil.^{53, 54}

⁵³ Luca Franza, “Outlook for LNG imports into the EU to 2025”, Clingendael International Energy Programme (CIEP), 2016, www.clingendaelenergy.com/inc/upload/files/CIEP_paper_2016_2D_LNG_web.pdf, 18/07/2018.

⁵⁴ “Lukoil presents major trends in global oil & gas markets to 2025”, op. cit.

Dijagram 3: Odnos cena po kojima se LNG (gas) može isporučivati na evropsko tržište sa različitih, mogućih izvora

Tako se, prema ažuriranim podacima, smatra da Rusija može da snabde tržište Evropske unije po ceni od 3–3,5\$/MMBTU, a SAD po najmanje 4\$/MMBTU.⁵⁵ Katar može da prodaje i po 1–2 \$/MMBTU.⁵⁶ Moglo bi se iz toga zaključiti da na evropskom tržištu ruskom gasu mogu da konkurišu gas iz Katara i Zapadne Afrike. Ovo je naravno zaključak koji je izveden samo na osnovu sabiranja realnih troškova, bez razmatranja premija, odnosno ovaj bi zaključak bio relevantan samo u slučaju „trgovinskog rata“ među isporučiocima gasa.⁵⁷ Visina premije na koju mogu računati snabdevači gasom zavisi od mnogo faktora: odnos ponude i tražnje, sezonalnost, količine, međudržavni odnosi, trenutna percepcija rizika i sl.

Zbog promena na tržištu, Gazprom je već predviđao 40% pad cena gasa u Evropi u 2015. godini.⁵⁸ Da Gasprom može značajno umanjiti cenu govori njegova reakcija kada je posle stvaranja mogućnosti za uvoz LNG u Litvaniju krajem 2014. godine, ponudio popust od 23% toj državi. Ovaj poslednji slučaj je dokaz da su snabdevači gasom spremni da brane svoj tržišni udeo po cenu davanja boljih uslova kupcima.

⁵⁵ MMBTU je oznaka za milion britanskih termalnih jedinica.

⁵⁶ Luca Franza, “Bone of contention or instrument of peace? The role of gas in the EU’s relations with suppliers”, *Clingendael Spectator*, Vol. 72, No. 2, 2018, <https://spectator.clingendael.org/pub/2018/2/the-role-of-gas/>, 18/07/2018.

⁵⁷ Rusija, Katar i Zapadna Afrika mogu da proizvedu dovoljno gasa da zadovolje evropske potrebe, ali ga sigurno neće prodavati evropskim zemljama zbog povećanja premija u Aziji.

⁵⁸ Pasquale De Micco, “Could US oil and gas exports be a game changer for EU energy security?”, op. cit.

Evropska tražnja za gasom u količinama većim od danas ugovorenih će do 2020. godine iznositi oko 50 mcm, dok će ruski konkurenti biti sposobni da snabdeju tržište sa dodatnih 250 mcm. Konkurencija će primoravati snabdevače da snize cene iz dugoročnih ugovora kako bi zadržali svoj tržišni udeo, kao što je već pokazao primer Litvanije. Rastući troškovi proizvodnje i iscrpljivanje tradicionalnih resursnih baza u zapadnom Sibiru će podrivati konkurentnost Rusije na evropskom tržištu.

U maju 2014, američka vlada potpuno je promenila proces odobravanja izvoznih projekata LNG. Od oktobra 2014. godine, kompanije su zatražile dozvole za izvoz ukupno 400 mcm ili preko 50% današnje ukupne proizvodnje SAD.⁵⁹ Smatra se da je američki LNG konkurentan na azijskom tržištu, dok na evropskom nije. Dodatno, *Standard&Poors* i holandski *CIEP* predviđaju da će cene na američkom tržištu (*Henry Hub*)⁶⁰ rasti i time će se stvariti dodatne prepreke za izvoz za Evropu.⁶¹ Nasuprot tome, *British Petroleum* tvrdi da su Amerikanci spremni da prodaju gas sve dok pokrivaju operativne troškove, čak i ako je to manje od troškova punog ciklusa (ukupnih troškova).⁶² Ovo poslednje proizilazi iz logike da kompanija nije u bankrotu sve dok pokriva operativne troškove. S obzirom da kompanije mogu na taj način funkcionisati za očekivati je da postoji prostor za snižavanje cena. Istovremeno, ukoliko se predviđa povećanje cena na *Henry Hub*-u to će značiti da će se proizvodnja u budućnosti povećati, a to će opet dovesti do nivelacije cena. Imajući u vidu da američki izvozni kapaciteti čine samo jednu sedminu ukupne američke proizvodnje lako je moguće da kompanije primene logiku kratkoročnih marginalnih troškova, za manje količine, odnosno da viškove koje mogu da proizvedu prodaju po ceni koja je moguća, nadoknađujući gubitke iz prodaje većinskog dela produkcije i ostvarujući povećanu ukupnu dobit.⁶³ Prethodno se odnosi na gas iz škrljaca, ali ne treba zaboraviti da SAD proizvode gas i iz konvencionalnih izvora i da su možda mogući SWAP aranžmani među proizvođačima. Prethodno dokazuje prodaja nekoliko brodova američkog LNG u Španiji, Italiji i Poljskoj tokom 2017. godine.

Rusija ne snabdeva iberijsko tržište gasom iz gasovoda, tako da je malo verovatno da će biti zabrinuta zbog američkog LNG-a koji ide prema jugozapadnoj Evropi. Španija i eventualno Velika Britanija (zbog blizine) bi zato bile jedino potencijalno tržište za američki LNG na ekonomskim osnovama. Sva druga tržišta SAD moraju otvoriti na političkim osnovama, dobrovoljno kao što čini Poljska ili pritiskom, kao u

⁵⁹ Stuart Elliott and Fabio Reale, "Natural Gas Special Report", op. cit.

⁶⁰ Cena = cena na *Henry Hub*-u + transportni troškovi + eventualna premija.

⁶¹ Stuart Elliott and Fabio Reale, "Natural Gas Special Report", op. cit.

⁶² "BP Statistical Review of World Energy", op. cit.

⁶³ "Natural gas domestic consumption", op. cit.

slučaju „Severnog toka 2”, na Nemačku. Rusija ima mogućnost smanjivanja cene gasa (time i LNG) kako bi osigurala i zadržala svoj udeo na ključnim evropskim tržištima. Rusija je – poput Saudijske Arabije u nafti – jedina zemlja sa značajnim rezervnim proizvodnim kapacitetom, procenjenim, trenutno, na 170 mcm godišnje, tako da Moskva može da primeni različite strategije.⁶⁴ Ona bi mogla da preplavi tržište jeftinim gasom, smanjujući sopstvene prihode i maksimizirajući novčani tok u vreme kada bi drugi proizvođači širom sveta trpeli uticaj niskih cena. Gaspromova fleksibilnost u količinama koje može da izvozi, a takođe i fleksibilnost cena koju naplaćuje svojim klijentima s obzirom na to koliki su troškovi proizvodnje, postavlja ga u zavidnu poziciju. Imajući u vidu iscrpljivanje ruskih polja strategija „rata cenama” ne bi bila održiva na duži rok. Svakako ograničavajući faktor za ovu strategiju predstavlja samo LNG koji bi mogao da dođe iz Katara (i eventualno Zapadne Afrike) i koji može biti jeftiniji od ruskog, što ovakvoj strategiji daje dozu rizika. Kao mogući signal svoje ambicije da zaštiti udeo na evropskom tržištu, Gazprom je od 2016. godine tražio načine da stekne nove kupce, koristio je nove prodajne tehnike – uključujući i aukcije – ili je pokušavao da zadrži postojeće kupce pristankom na bolje uslove snabdevanja i veću fleksibilnost ugovora.⁶⁵ Evropi ide u prilog da Rusija održi sposobnost snabdevanja redovnim, ali i povećanim (fleksibilnim) količinama. Odgovara joj i da se poveća što više moguće ponuda LNG. Niske evropske cene u odnosu na azijske su posledica održavanja ekvilibrijuma potencijalnih količina za snabdevanje (viškova) među relativno jeftinim ruskim gasom i LNG.

Promene na političkoj sceni koje imaju uticaja na globalnu trgovinu gasom

Ideja uvoza gasa iz Rusije je, donekle ironično, ukorenjena u projektu smanjivanja tenzija koji je započeo sedamdesetih godina prošlog veka i kulminirao je Helsinškim aktom od 1975. godine. Uprkos protivljenju SAD, veće zapadnoevropske zemlje poput Zapadne Nemačke, Francuske i Italije nagodile su se sa Sovjetskim Savezom da kupe znatne količine prirodnog gasa, koji je tada bio „nov” i relativno jeftin energent. U zamenu, čeličane iz Zapadne Evrope isporučile su cevi za gasovode. Precutna strategija u Zapadnoj Evropi bila da se ne dozvoli ruskom gasu da premaši 30% evropske potražnje, a ona kao da se i danas poštuje. Trenutna politička debata (o „Severnom

⁶⁴ Navedena brojka se iz godine u godinu smanjuje zbog iscrpljenosti ležišta. Navedeno prema: Stuart Elliott and Fabio Reale, “Natural Gas Special Report”, op. cit.

⁶⁵ Ibid.

toku 2" i drugim pitanjima) pokazuje da će Rusiji biti teško da značajno poveća tržišni udeo u Zapadnoj Evropi, čak i ako Gasprom ima velike rezervne kapacitete i sve druge prednosti. Najnovije akcije američke administracije govore u prilog tome.

Pitanja vezana za fosilna goriva napuštaju čisto ekonomski domen i ulaze u strateška pitanja. U operativnom smislu, sfera energije ostaje esencijalno geopolitička, s tim da se akcenat stavlja na tzv. energetske glad kombinovanu sa strahom od prekida snabdevanja. Zemlje koje imaju sirovinske resurse u mogućnosti su da utiču direktno, preko energenata, na ekonomski razvoj zemalja uvoznica energije. Energetska bezbednost postala je glavna tema svake strateške debate.⁶⁶ Pre samo nekoliko godina spekulisalo se da iza rata u Siriji stoje Katar i Saudijska Arabija koje su tada promovisale „sunitski gasovod“ (rastojanje od Katara do Evrope kopnom je 3500–4000 km), pri čemu ih je pretekao Iran ugovorom od 2011. godine. Godinu-dve kasnije se spekulisalo da su zainteresovane strane Izrael i Turska koje žele levantinski gas da usmere preko Sirije. Danas su Turska i Izrael na najnižem stepenu političkih odnosa u istoriji, a Katar pod sankcijama zalivskih zemalja i Egipta. Praktično, „put preko Sirije“ neće biti otvoren u dogledno vreme, a kako Saudijska Arabija više nema viškova gasa za izvoz, Katar ostaje jedini zainteresovan da nađe alternativni put i tržište za svoj gas. Iran se u politici sve više okreće ka Rusiji, a Gasprom se dogovara da iranski gas usmeri ka indijskom potkontinentu.

Rusija je sve do Ukrajinske krize privilegovala Zapadnu Evropu kao „sigurnog potrošača“, da bi se okrenula ka Kini kao meri „diverzifikacije klijenata“.⁶⁷ Rusija i Kina su čvrste u nameri da realizuju projekat „Snaga Sibira“ koji će svakako učvrstiti njihove veze. Pored ovog Rusija predlaže i izgradnju gasovoda koji bi snabdevao obe Koreje. Zaoštavanje odnosa SAD i EU sa Turskom ne doprinose perspektivama da gas iz iranskog pravca prostruji ka Evropi. Turska neće zdušno podržavati ni inicijative koje bi ojačale kurdsku autonomiju. Tadžikistan nema novih količina. Iz ovoga sledi da „Južni koridor“ za snabdevanje Evrope može u dogledno vreme da računa samo na azarbejdžanski i nešto kasnije na levantski gas. Nova administracija SAD je uvela ekonomske sankcije Rusiji, EU, Kini, Iranu, Turskoj, Severnoj Koreji, Kambodži i ko zna kome će ih još uvesti ako se nastavi isti trend. Ekonomske sankcije sigurno neće pospešiti ekonomski rast i logično bi bilo za očekivati pad potražnje za gasom, ali i kašnjenje nekih projekata koji bi povećali proizvodnju u budućnosti.

Naredni problem su visoki troškovi budžeta zalivskih zemalja koje daju raznorodne subvencije i obezbeđuju jeftino gorivo za svoje građane. Tu su i

⁶⁶ Marina Glamotchak, „Energetska zavisnost Zapadne Evrope: uspon i pad“, *Međunarodni problemi*, god. LXVII, br. 4, 2015, str. 279–303.

⁶⁷ Ibid.

ekonomsko-političke inicijative poput „Saudi Vizija 2030.” da se promeni struktura ekonomije ovih zemalja što, takođe, zahteva dodatna sredstva. Kada se na to dodaju vođenje rata u Jemenu, stalno naoružavanje najmodernijim oružjem i potpomaganje mnogih država i pokreta po svetu, jasno je da sadašnji nivo prihoda ne mora da bude dovoljan i da treba tražiti nove izvore. Međutim, nove izvore nije lako naći i mnogo je lakše proizvoditi političke i vojne konflikte koji momentalno izazivaju rast cena nafte i gasa, a time i rast prihoda.

Velikim i razvijenim ekonomijama poput SAD, EU i Kine ne odgovara rast cena energenata jer se na taj način usporava opšti rast ekonomije. Rast cena nafte i gasa uvek odgovara naftno-gasnim kompanijama i državama čiji se budžeti dominantno pune iz tog izvora, poput zalivskih zemalja, Rusije, Venecuele, Nigerije, Indonezije, Malezije, a od skoro i dobrim delom Australije. Američke i izraelske pretnje Iranu su svakako naznaka gde bi moglo nastati naredno krizno žarište koje će uticati na tržište gasa, mada je, možda, krize jednostavnije izazvati u krhkim državama koje su u stanju polugrađanskog rata i u delovima kojim još uvek dominiraju naoružani pokreti, kao što su Mozambik i Nigerija.

Najveći destruktivni efekat bi izazvalo produbljivanje krize vezane za Katar koji je pod sankcijama zalivskih zemalja i Egipta, predvođenih Saudijskom Arabijom. Naredna eskalacija bi mogla da bude da npr. Egipat podigne enormno tarife za prolaz katarskih brodova kroz Suecki kanal. Katar je zemlja koja je trenutno najveći svetski snabdevač LNG. Katarska proizvodnja nafte pada, ali raste proizvodnja gasa i 70% izvoza katarskog LNG je vezano dugoročnim ugovorima. Katar je 2015. godine zbog pada cena nafte prvi put bio u budžetskom deficitu, a potom je došla blokada, tako da nije više u poziciji da nameće uslove. Pomenute slabosti su iskoristili kupci, među kojima je indijski *Petronet* gotovo prepolovio cene po kojima kupuje gas – sa \$12–13 MBTU na \$6–7 MBTU. Evropa želi da kupuje katarski gas kako bi smanjila zavisnost od ruskog, dok u Aziji, nasuprot tome, žele da smanje zavisnost od katarskog gasa. Novi konkurenti poput Australije, SAD i uskoro istočne Afrike doprinose jačanju tržišne utakmice.

Uprkos rastućoj konkurenciji, Doha ima veliku prednost u odnosu na druge proizvođače LNG. Ogromna infrastruktura LNG koja je bila izgrađena u protekloj deceniji se isplaćuje i ne planiraju se velike investicije koje zahtevaju dalje kapitalne troškove. Katar ima flotu od 60 LNG brodova, što znači da ima karike u lancu snabdevanja od početka do kraja, a poznato je da transportni troškovi bitno utiču na profit koji mogu ostvariti proizvođači gasa. Jedino je Kataru svejedno da li gas prodaje na dalekoistočnom tržištu ili u Evropi. Katar je prema tome osnovni izvor fleksibilnosti gasnog tržišta. Najveći uticaj koji su događaji oko Katara do sada imali na tržište LNG je bilo u percepciji stabilnosti tržišta. Katar je zato požurio sa objavom o povećanju proizvodnje od 30% na polju „Pars”, a ono bi moglo da bude problematično za planove SAD o povećanju proizvodnje i izvoza LNG, jer bi pad

cena u Kataru odvuкао kupce, prvenstveno iz Azije, na tu stranu. Ukoliko bi Ujedinjeni Arapski Emirati ili Egipat zabranili uvoz gasa iz Katara ili ga sprečili blokadom, potražnja za američkom ili ruskim gasom bi se naglo povećala. Katar trenutno obezbeđuje svoju zaštitu dugoročnim ugovorom o snabdevanju gasom Velike Britanije (ovo je jedan od razloga nižih cena gasa u Velikoj Britaniji od ostatka Evrope), finansiranjem turskog finansijskog sektora, angažovanjem britanskih i američkih savetnika i otvaranjem turske vojne baze na svojoj teritoriji.

Umesto zaključka: faktori nove gasne paradigme

U prethodnom tekstu data je iscrpna analiza prošlih, sadašnjih i budućih događanja na gasnom tržištu. Zaključci o najuticajnijim faktorima koji su određivali, ali i koji će određivati gasnu paradigmu dati su u Tabeli 6. U tabeli je za prelomnu godinu izabrana 2017. kao godina u kojoj su SAD, posle mnogo godina, postale neto izvoznik gasa. Ovaj događaj nagoveštava značajne promene kroz povećanje konkurencije i možda poremećaj postojećeg ekvilibrijuma ponude i tražnje, dalje otvaranje tržišta i osiguranje dominacije gasa u odnosu na druge energente.

Tabela 6: Faktori stare i nove paradigme prirodnog gasa

Pre 2017.	Posle 2017.
<ul style="list-style-type: none"> • Rastuća potražnja za gasom u Evropi • Evropski razvoj „tržišta gasom“ • Tržišta su segmentirana • SAD - veliki uvoznik prirodnog gasa • Ograničeno snabdevanje LNG-om • Dugoročni indeksirani ugovori - dominantni princip je cena bazirana na „naftnoj formuli“ 	<ul style="list-style-type: none"> • Dinamičan rast potražnje u Aziji, prvenstveno u Kini i nešto manje u ASEANu i Indiji • Dodatni pad proizvodnje u Evropi • SAD postaju neto izvoznici gasa zahvaljujući proboju u proizvodnji gasa iz škriljaca (proizvode više gasa od Rusije i prete da u budućnosti postanu veći izvoznik od Rusije) • Širenje tehnologija razvoja nekonvencionalnih polja • Puštanje u rad novih terminala za LNG u Kataru, Australiji i dr. što povećava trgovinu LNG • Plutajuća postrojenja za LNG i druge tehnološke invacije • Otkrivanje obećavajućih rezervi (mediteranska, istočno afrička) • Novi gasovodi za Kinu, Indiju i Evropu • Rast spot tržišta prirodnog gasa • Postepeno napuštanje „naftne formule“ i dugoročnih ugovora • Generalno veći pritisak na strani ponude nego tražnje • Pritisak na povećanje cena zbog troškova proizvodnje • Pojačani pokušaji regulacija „kartelskog tipa“ kroz OPEK, Bečku grupu i sl. • Pojačan uticaj politike kroz EU strategije sigurnosti snabdevanja, prekomponovanje političke scene na Bliskom Istoku, „ugroženost“ Katara, američke protiske i dr.
Tržište prodavaca	Tržište kupaca

Trend napuštanja „naftne formule” i dugoročnog ugovaranja je pred nama. Takođe, čini da će uticaj politike biti jači u narednom periodu, kako kroz delovanje pojedinih moćnih država tako i kroz kartelske oblike organizovanja. Države koje ne budu imale pristup ka više izvora snabdevanja biće isključene iz slobodnog tržišta koje će se sve više razvijati i možda ostati bez mogućnosti da plaćaju realnu cenu za gas. Zbog toga je od velike važnosti izgradnja gasne infrastrukture koja omogućava diversifikaciju pravaca snabdevanja kako kroz nove gasovode, tako kroz interkonekcije, LNG terminale i gasna skladišta. Nije za isključiti ni veće poremećaje izazvane političkim krizama u gasom bogatim regionima. Cene ne bi trebalo više da padaju, već će biti stabilne ili će rasti kao posledica delovanja troškova proizvodnje, posebno u SAD i usled kartelske regulacije tržišta nafte od strane Rusije i Bečke grupe zemalja.

Bibliografija

- “Annual Energy Outlook 2018”, US Energy Information Administration, February 2018, <https://www.eia.gov/outlooks/aeo/>, 20/07/2018.
- Bonhomme, Denis, “Competition: Pipeline gas and LNG in Europe”, GDF SUEZ, Gas Tehnology Institute, 2012, www.gastechnology.org/Training/Documents/LNG17-proceedings/6-3-Denis_Bonhomme.pdf, 05/08/2018.
- “BP Statistical Review of World Energy”, 67th edition, June 2018, <https://www.bp.com/content/dam/bp/en/corporate/pdf/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2018-full-report.pdf>, 20/07/2018.
- Brito, Dagobert and Sheshinski, Eytan, “Pipelines and the Exploitation of Gas Reserves in the Middle East”, 1 April 1997, Baker Institute of Public Policy, Rice University, https://www.bakerinstitute.org/media/files/Research/d644dcc2/TrendsInMiddleEast_PipelinesExploitationGasReserves.pdf, 10/07/2018.
- Cassidy, Natasha and Kosev, Mitch, “Australia and the Global LNG Market”, Economic Analysis Department Reserve Bank of Australia Bulletin, March 2015, www.rba.gov.au/publications/bulletin/2015/mar/pdf/bu-0315-4.pdf, 05/07/2018.
- Cochrane, Paul, “Qatar hits the gas to ride out economic”, *Middle East Eye*, 20 February 2016, www.middleeasteye.net/news/qatars-gaseous-issues-2060064508, 10/07/2018.
- “Consultation on an EU strategy for liquefied natural gas and gas storage”, European Commission, 2018, <https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/LNG%20consultation%20-%20publication.pdf>, 18/07/2018.

- “Construction progress”, Trans Adriatic Pipelin AG, 2018, www.tap-ag.com/pipeline-construction/construction-progress, 17/07/2018.
- Corbeau, Anne-Sophie, Braaksma, Anne, Hussin, Farid, Yagoto, Yayoi and Yamamoto, Takuro, “The Asian Quest for LNG in a Globalising Market”, International Energy Agency, 2014, https://www.iea.org/publications/free_publications/publication/PartnerCountrySeriesTheAsianQuestforLNGinaGlobalisingMarket.pdf, 10/09/2018.
- “Crude Oil Brent”, The Nasdaq Stock Market, <https://www.nasdaq.com/markets/crude-oil-brent.aspx?timeframe=3y>, 05/08/2018.
- Demierre, Jonathan, Bazilian, Morgan, Carbajal, Jonathan, Sherpa, Shaky and Modi, Vijay, “Potential for regional use of east africa’s natural gas”, *Briefing paper*, The Earth Institute, Columbia University, May 2014, http://unsdsn.org/wp-content/uploads/2014/05/140528_East_Africa_report_WEB.pdf, 20/07/2018.
- DiCristopher, Tom, “Shell warns of liquefied natural gas shortage as LNG demand blows past expectations”, CNBC LLC, 26 February 2018, <https://www.cnbc.com/2018/02/26/shell-warns-of-lng-shortage-as-demand-for-liquefied-natural-gas-booms.html>, 20/07/2018.
- Elliott, Stuart and Reale, Fabio, “US LNG vs Pipeline Gas: European Market Share War?”, Natural Gas Special Report, S&P Global Platts, April 2017, <https://www.platts.com/IM.Platts.Content/InsightAnalysis/IndustrySolutionPapers/SR-us-lng-pipeline-gas-european-market-share.pdf>, 18/07/2018.
- Franza, Luca, “Bone of contention or instrument of peace? The role of gas in the EU’s relations with suppliers”, *Clingendael Spectator*, Vol. 72, No. 2, 2018, <https://spectator.clingendael.org/pub/2018/2/the-role-of-gas/>, 18/07/2018.
- Franza, Luca, “Outlook for LNG imports into the EU to 2025”, *Clingendael International Energy Programme (CIEP)*, 2016, www.clingendaelenergy.com/inc/upload/files/CIEP_paper_2016_2D_LNG_web.pdf, 18/07/2018.
- “Gazprom inks documents for cooperation in Iran”, Certificate of State Registration No.022.726, Gazprom, 2017, www.gazprom.com/press/news/2017/december/article386279/, 20/07/2018.
- Glamotchak, Marina, „Energetska zavisnost Zapadne Evrope: uspon i pad”, *Međunarodni problemi*, god. LXVII, br. 4, 2015, str. 279–303.
- “Global Liquid Fuels”, US Energy Information Administration, September 2018, https://www.eia.gov/outlooks/steo/report/global_oil.php, 08/09/2018.
- Jeftić, Zoran i Stojanović, Stanislav, „Različiti tretman bezbednosti”, u: Vladimir Cvetković (ur.), *Rizik, moć, zaštita*, Službeni glasnik i Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2010, str. 623–653.

- “Lukoil presents major trends in global oil & gas markets to 2025”, Lukoil, 24 June 2013, www.lukoil.com/PressCenter/Pressreleases/Pressrelease?rid=50014,25/07/2018.
- Micco, Pasquale De, “Could US oil and gas exports be a game changer for EU energy security?”, Directorate-General for External Policies, The European Parliament, February 2016, [www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/570462/EXPO_IDA\(2016\)570462_EN.pdf,01/07/2018](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/570462/EXPO_IDA(2016)570462_EN.pdf,01/07/2018).
- Milanović, Tijana i Mišev, Gordana, “Aspects of energy security in the natural gas sector of the Republic of Serbia”, International conference EKOB 2018, Centar za bezbednost, menadžment i međunarodnu politiku (CeSMIP), Beograd, 2018, str. 107–112.
- Newman, Nicholas, “The magic of LNG”, *Eniday*, 2016, https://www.eniday.com/en/sparks_en/lng-technology-markets/,05/07/2018.
- “Natural gas domestic consumption”, Global Energy Statistical Yearbook 2018, <https://yearbook.enerdata.net/natural-gas/gas-consumption-data.html,15/07/2018>.
- “Quarterly Report on European Gas Market”, Market Observatory on Energy, Vol. 11, Issue 1, 2018, DG Energy, European Commission, https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/quarterly_report_on_european_gas_markets_q1_2018.pdf,15/07/2018.
- “Pioneering Spirit vessel resumes pipelaying for TurkStream”, Certificate of State Registration No. 022.726, Gazprom, 2018, www.gazprom.com/about/subsidiaries/news/2018/june/article438474/,22/07/2018.
- “Power of Siberia gas pipeline completed by 90.5 per cent, 1,954 kilometers built”, Certificate of State Registration No. 022.726, Gazprom, 2018, www.gazprom.com/press/news/2018/july/article446731/,20/07/2018.
- “Power of Siberia”, Certificate of State Registration No. 022.726, Gazprom, 2018. www.gazprom.com/f/posts/11/958510/map_develop_e2016-07-08.png,20/07/2018.
- “Prospects and challenges until 2050”, The Institute of Energy Economics, 2017, <https://eneken.ieej.or.jp/en/,05/07/2018>.
- “Rosneft and National Iranian Oil Company sign oil and gas strategic cooperation agreement”, Rosneft, November 2017, <https://www.rosneft.com/press/releases/item/188381/,28/07/2018>.

Petar STANOJEVIĆ and Gordana MIŠEV

**NEW TRENDS IN THE INTERNATIONAL POLITICAL DYNAMICS
OF NATURAL GAS TRADE**

Abstract: The paper analyses the global natural gas market in the context of the identification of influential international factors or phenomena that will determine trends in the next foreseeable period. Natural gas is an energy source that, in addition to renewable energy sources, shows a high and continuous growth trend. Almost all countries possess certain means to produce electricity (including renewable energy sources) or obtain it from the immediate environment, while gas and oil are energy products that all countries use but do not have. Trends related to these two energy sources and the factors that influence the creation of their market are numerous and complex. The authors present some important aspects and approaches to energy security issues related to global energy challenges, as well as the risks and threats that the world is exposed to today and in the future. The authors conclude that natural gas as the energy of the future is recording increasing consumption, which requires a profound analysis of trends in this area.

Key words: natural gas, energy products, trends, gas pipelines, security of supply.

UDK: 341.123.042
Bibliid: 0025-8555, 70(2018)
Vol. LXX, br. 3, str. 337–359

Pregledni rad
Primljen 31. avgusta 2018.
Odobren 8. oktobra 2018.
DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP1803337G>

Parlamentarna skupština kao jedan od mogućih modela revitalizacije Generalne skupštine Ujedinjenih nacija

Jelica GORDANIĆ¹

Apstrakt: Rad razmatra proces revitalizacije Generalne skupštine u slučaju formiranja novog organa u sistemu Ujedinjenih nacija – Parlamentarne skupštine. Zasnovana na manjku demokratskog kapaciteta Ujedinjenih nacija, Parlamentarna skupština bi, prema mišljenju uticajnih pojedinaca i nevladinih organizacija, direktnim uključivanjem građana mogla doprineti poboljšanju celokupnog sistema Ujedinjenih nacija. Autorka analizira mogućnosti osnivanja Parlamentarne skupštine, njene potencijalne nadležnosti i ispituje načine na koje bi ovo telo moglo doprineti revitalizaciji Generalne skupštine. Rad ukazuje na to da formiranje Parlamentarne skupštine može doprineti aktuelizaciji agende, poboljšanju kvaliteta rezolucija i smanjenju broja ponavljajućih rezolucija Generalne skupštine, te ostvarenju indirektnog uticaja na povećanje transparentnosti rada Saveta bezbednosti. Autorka vidi nedostatke u pogledu finansiranja i sastava Parlamentarne skupštine kao moguću pretnju za uspostavljanje ovog tela, ali i smetnju po proces revitalizacije Generalne skupštine. Autorka zaključuje da bi osnivanje Parlamentarne skupštine moglo da u određenoj meri doprinese unapređenju rada Generalne skupštine, ali da ne bi pružilo potpuni odgovor na proces revitalizacije ovog organa.

Ključne reči: revitalizacija, Generalna skupština, Parlamentarna skupština, Ujedinjene nacije, demokratski deficit.

¹ Autorka je istraživač-saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-pošta: jelica@diplomacy.bg.ac.rs

Rad je realizovan u okviru projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti” (br. 179029), koji realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu.

Nedostaci sistema Ujedinjenih nacija se nekoliko decenija negativno odražavaju na rad Generalne skupštine. Organ koji je nekada usvajao rezolucije i deklaracije koje su menjale svet, sada, na početku 21. veka je u fazi potpune marginalizacije. U literaturi se Generalna skupština kritikuje kao „neefikasna pričaonica” i „papirnata diplomatija”.² Proces revitalizacije Generalne skupštine predstavlja „politički proces čiji je glavni cilj jačanje uloge Generalne skupštine kao glavnog savetodavnog, političkog i predstavničkog organa Ujedinjenih nacija, uprkos mnogim naporima koji pokušavaju da tu ulogu umanje”.³ Rad Skupštine treba da bude efikasniji, što podrazumeva poboljšanje radnih metoda i aktuelizaciju agende. Imajući u vidu istorijski značaj i širok spektar njenih nadležnosti, države članice poslednjih 17 godina razmatraju načine na koje se može popraviti efikasnost Generalne skupštine. *Ad hoc* radna grupa posvećena revitalizaciji rada Generalne skupštine razmatra četiri oblasti u kojima je neophodno osnažiti Generalnu skupštinu:

- jačanje uloge i nadležnosti Generalne skupštine;
- osnaživanje uloge Generalne skupštine u procesu izbora generalnog sekretara;
- poboljšanje radnih metoda Generalne skupštine;
- jačanje Kancelarije predsednika Generalne skupštine.⁴

Marginalizacija Generalne skupštine, uz izraženu tendenciju jačanja, ali često i prekoračenja nadležnosti Saveta bezbednosti, odrazila se na rad celokupne organizacije Ujedinjenih nacija. Države postepeno gube poverenje u ovu organizaciju i okreću se različitim oblicima regionalne saradnje. Reformisana Generalna skupština bi značajno doprinela vraćanju poverenja u celokupnu strukturu Ujedinjenih nacija, pa se postavlja pitanje da li Generalna skupština može da se ojača potencijalnim uspostavljanjem novog (pomoćnog) organa.

Grupa od preko 300 nevladinih organizacija i uticajnih pojedinaca okupljenih oko organizacije „Demokratija bez granica” (*Democracy Without Borders*) smatra da se Generalna skupština može ojačati uspostavljanem novog tela – Parlamentarne skupštine Ujedinjenih nacija.⁵ Kampanja za formiranje Parlamentarne skupštine pokrenuta je 2007. godine i do sada ima određenu podršku članova nacionalnih parlamenata država članica Ujedinjenih nacija, Evropskog parlamenta i Panafričkog

² M. J. Peterson, *The UN General Assembly*, Routledge, London, 2005, p. 122.

³ “Report of the Ad Hoc Working Group on the Revitalization of the General Assembly”, A/63/959, United Nations General Assembly, 10 September 2009, www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/63/959, 15/08/2018, p. 3.

⁴ Center for UN Reform Education, www.centerforunreform.org/?q=node/34, 17/08/2017.

⁵ O ovoj organizaciji videti detaljnije na: <https://www.democracywithoutborders.org>.

parlamenta.⁶ Zagovornici ideje o osnivanju Parlamentarne skupštine smatraju da se Ujedinjene nacije kao organizacija moraju demokratizovati kako bi odgovorile na izazove 21. veka. Demokratizacija se može ostvariti putem direktnog učešća građana jer „države okupirane vlastitim nacionalnim interesima ne mogu biti pouzdan činilac u ostvarenju ovog cilja”.⁷ U nastavku će biti razmotreni mehanizmi osnivanja Parlamentarne skupštine, njene potencijalne nadležnosti, odnos sa Generalnom skupštinom i načini na koje bi ovo telo moglo doprineti revitalizaciji Generalne skupštine i poboljšanju njenog rada. Pored toga, biće ukazano i na nedostatke i kontroverze koje sa sobom nosi ideja o formiranju Parlamentarne skupštine.

Slabosti demokratskog kapaciteta Ujedinjenih nacija: osnov za uspostavljanje Parlamentarne skupštine

Povelja Ujedinjenih nacija započinje rečima: „Mi, narodi Ujedinjenih nacija...”. Međutim, u sistemu Ujedinjenih nacija nema naroda. Iako se na prvi pogled čini da je Povelja UN posvećena narodima i građanima država članica, u radu nijednog organa nije predviđeno učešće građana. Organizacija Ujedinjenih nacija je organizacija suverenih država, a ne naroda i građana. Odsustvo čvrste veze između građana i organizacije stvara „duboki demokratski deficit”.⁸ Generalna skupština predstavlja jedini od šest glavnih organa Ujedinjenih nacija koji uključuje predstavnike svih država članica, uz poštovanje i potvrdu njihove suverene jednakosti. U ovom organu svaka država članica ima jedan glas, bez obzira na veličinu teritorije, broj stanovnika, bruto domaći proizvod ili bilo koje druge karakteristike. Teoretičari smatraju da Generalna skupština ne predstavlja samo države, već i „sve težnje naroda”.⁹ U radu Generalne skupštine narod kao politički kolektivitet nije neposredno zastupljen, jer je svaka država članica u ovom organu predstavljena putem nacionalnih delegacija. Članovi nacionalnih delegacija su vladini službenici, te samim tim u Generalnoj skupštini predstavljaju zvaničnu

⁶ “Campaign for a United Nations Parliamentary Assembly”, <https://en.unpacampaign.org/supporters/>, 16/08/2018.

⁷ Dieter Heinrich, *The Case for a United Nations Parliamentary Assembly*, Committee for a Democratic United Nations, Berlin, 2010, p. 5.

⁸ Joseph E. Schwartzberg, *Creating a World Parliamentary Assembly – An Evolutionary Journey*, Committee for a Democratic UN, Berlin, 2012, p. 14.

⁹ Marie-Claude Smouts, “The General Assembly: Grandeur and Decadence”, in: Paul Taylor and A. J. R. Groom (eds), *The United Nations at the Millennium: The Principal Organs*, Continuum, London and New York, 2000, p. 21.

politiku matične države i nastupaju u skladu sa njenim interesima. Oni nisu predstavnici građana, jer ih ne biraju građani, nego Vlade država članica. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima u članu 21 predviđa da:

1. Svako ima pravo da učestvuje u upravljanju javnim poslovima svoje zemlje, neposredno ili preko slobodno izabраних predstavnika.
2. Svako ima pravo da na ravnopravnoj osnovi stupa u javnu službu u svojoj zemlji.
3. Volja naroda je osnova državne vlasti: ova volja treba da se izražava na povremenim i slobodnim izborima, koji će se sprovoditi opštim i jednakim pravom glasa, tajnim glasanjem ili odgovarajućim postupkom kojim se obezbeđuje sloboda glasanja.¹⁰

U Ujedinjenim nacijama jasno se čuju samo interesi država koji ne odgovaraju uvek i u potpunosti mišljenjima i stavovima građana. Građani žele brze i efikasne mehanizme rešavanja problema, konflikata i kriznih situacija. Ukoliko bi glas građana bio prisutan u sistemu Ujedinjenih nacija, to bi, prema mišljenjima zastupnika ideje o uspostavljanju Parlamentarne skupštine, dovelo do sagledavanja problema i spornih situacija iz drugačije perspektive i značajno doprinelo prevazilaženju nezainteresovanosti država u pogledu reforme UN.¹¹ Demokratski deficit bi na taj način bio prevaziđen, a učešće građana u radu Ujedinjenih nacija bi predstavljao „simbol nove vrste svetskog poretka za budućnost”.¹² Dosadašnja državo-centrična ideologija bila bi zamenjena demokratskom zajednicom građana koji dele zajedničke interese i vrednosti. Tako koncipirana građansko-centrična perspektiva bi mogla formirati osnovu za efikasnu političku sardnju i značajno poboljšati proces donošenja političkih odluka na globalnom nivou. Uspostavljanje parlamentarnog tela u okviru sistema Ujedinjenih nacija donelo bi ne samo nova mišljenja, nego i „fundamentalno drugačiju vrstu mišljenja u pogledu pitanja koje Ujedinjene nacije treba da razmatraju”.¹³ Današnji stavovi u Ujedinjenim nacijama su stavovi nacionalnih vlada koje iznose diplomate; stav UN parlamentaraca bio bi stav građana koji govore o interesima drugih građana.

¹⁰ “Universal Declaration of Human Rights”, United Nations General Assembly, 10 December 1948, https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf, 23/08/2018.

¹¹ Dieter Heinrich, *The Case for a United Nations Parliamentary Assembly*, Committee for a Democratic United Nations, Berlin, 2010, p. 11

¹² Dieter Heinrich, “A United Nations Parliamentary Assembly”, in: Eric Fawcett and Hanna Newcombe (eds), *United Nations Reform: Looking Ahead After Fifty Years*, Science for Peace University College, University of Toronto, Toronto, 1995, p. 97.

¹³ Dieter Heinrich, *The Case for a United Nations Parliamentary Assembly*, op. cit., p. 10.

Uzor za formiranje Parlamentarne skupštine UN predstavlja Evropski parlament, koji je razvojni put započeo kao Parlamentarna skupština Evropske zajednice za uglj i čelik. Postepeno, njegova ovlašćenja su se proširivala. Mogućnost učešća u zakonodavnom procesu dobija 1962. godine, a sredinom sedamdesetih godina 20. veka uloga Evropskog parlamenta se proširuje na saodlučivanje u pogledu pitanja budžeta. Promene nastaju u i pogledu same strukture ovog organa. U momentu osnivanja Evropski parlament su sačinjavali predstavnici parlamenata država članica. Ova praksa se menja 1979. godine kada se članovi biraju putem neposrednih i demokratskih izbora u svakoj državi članici Evropske zajednice. Evropski parlament je u periodima krize Evropske zajednice osamdesetih godina 20. veka bio nosilac reformi i doprinio jačanju Zajednice. Danas je u sistemu Evropske unije uloga Evropskog parlamenta podjednako važna kao i uloga Evropskog saveta i Saveta ministara.¹⁴ Sam Evropski parlament je pružio podršku uspostavljanju Parlamentarne skupštine Ujedinjenih nacija „u cilju povećanja demokratskog karaktera, demokratske odgovornosti i transparentnosti globalne uprave i omogućavanja boljeg uključenja građana u aktivnosti UN što bi posebno doprinelo uspešnoj primeni UN Agende 2030 i ciljevima održivog razvoja”.¹⁵

Mogući načini osnivanja Parlamentarne skupštine

Zagovornici ideje osnivanja Parlamentarne skupštine predlažu nekoliko načina za uspostavljanje ovakvog tela u sistemu Ujedinjenih nacija. Prvi način je uspostavljanje Parlamentarne skupštine na osnovu člana 109 Povelje koji reguliše mehanizam revizije ovog pravnog akta.¹⁶ Ovim putem Parlamentarna skupština bila bi formirana

¹⁴ O razvoju Evropskog parlamenta videti detaljnije u: Andreas Bummel, *Developing International Democracy – For a Parliamentary Assembly at the United Nations*, A Strategy Paper of the Committee for a Democratic UN, Committee for a Democratic United Nations, Berlin, 2010, p. 35.

¹⁵ “Report on a European Parliament recommendation to the Council on the 73rd session of the United Nations General Assembly” (2018/2040(INI)), European Parliament, 27 June 2018, www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&reference=A8-2018-0230&language=EN, 29/08/2018.

¹⁶ Član 109 Povelje predviđa da:

- 1) U cilju revizije ove Povelje može se održati Opšta konferencija članova Ujedinjenih nacija na dan i u mestu koji će utvrditi glasovima dve trećine članova Generalne skupštine i glasovima ma kojih sedam članova Saveta bezbednosti. Svaki član Ujedinjenih nacija na Konferenciji imaće jedan glas.
- 2) Svaka izmena ove Povelje koju Konferencija preporuči dvotrećinskom većinom glasova, stupice na snagu kad je ratifikuju dve trećine članova Ujedinjenih nacija saglasno svom ustavnom postupku, uključujući i sve stalne članove Saveta bezbednosti.

kao novi organ u sistemu Ujedinjenih nacija. Uspostavljanje Parlamentarne skupštine procedurom predviđenom za reviziju Povelje nije dobro rešenje iz više razloga. Poslednja revizija Povelje (povećanje broja članova Ekonomskog i socijalnog saveta) izvršena je 1971. godine. Ovakav način uspostavljanja Parlamentarne skupštine bio bi i u velikoj meri rizičan jer zahteva ratifikaciju dve trećine članica organizacije, uključujući i stalne članice Saveta bezbednosti. Trenutni sistem Ujedinjenih nacija nije spreman za formiranje još jednog novog organa imajući u vidu postojanje brojnih ključnih pitanja koja zahtevaju hitnu reviziju, kao npr. povećanje broja stalnih članica Saveta bezbednosti, eliminacija ili ograničenje prava veta, brisanje zastarelih članova Povelje o neprijateljskim državama, pitanje odnosa Generalne skupštine i Saveta bezbednosti itd.

Drugi, daleko realniji način uspostavljanja Parlamentarne skupštine reguliše član 22 Povelje koji navodi da Generalna skupština može osnivati one pomoćne organe koji su joj potrebni za obavljanje njenih zadataka. U ovom slučaju Parlamentarna skupština bila bi zamišljena kao pomoćni organ koji bi odgovarao Generalnoj skupštini. Ovo telo bi se, kao pomoćni organ, moglo sastajati jednom godišnje nakon redovnog zasedanja Generalne skupštine i raspravljati o pitanjima i usvajati komentare u pogledu redovnog zasedanja Generalne skupštine. Na zasedanjima Parlamentarna skupština bi mogla razvijati predloge i zauzimati stavove u pogledu pitanja kojima se Generalna skupština bavila na prethodno održanom redovnom zasedanju. Parlamentarna skupština bi tako formirane stavove slala Generalnoj skupštini koja bi mogla o njima raspravljati ili preduzeti određene akcije.¹⁷

Jedan od mogućih mehanizama uspostavljanja Parlamentarne skupštine reguliše i član 57 Povelje koji se odnosi na osnivanje specijalizovanih agencija.¹⁸ Ovakav način osnivanja ne bi bio u skladu ni sa prirodom i ni sa ulogom koju Parlamentarna skupština treba da ima u sistemu Ujedinjenih nacija. Ukoliko bi se

3) Ako se posle stupanja na snagu ove Povelje takva Konferencija ne održi pre desetog zasedanja Generalne skupštine, predlog za sazivanje takve Konferencije staviće se na dnevni red tog zasedanja Generalne skupštine, a Konferencija će se održati ako to bude odlučeno većinom glasova članova Generalne skupštine i glasovima ma kojih sedam članova Saveta bezbednosti.

¹⁷ Erskine Childers and Brian Urquhart, *Renewing the United Nations System*, Dag Hammarskjöld Foundation, Uppsala, 1994, p. 178

¹⁸ Član 57, stav 1 Povelje:

Razne specijalizovane agencije ustanovljene međunarodnim sporazumom i sa širokom međunarodnom odgovornošću, kao što je utvrđeno njihovim osnovnim instrumentima, na ekonomskom, socijalnom, kulturnom, prosvetnom, zdravstvenom i srodnim poljima, povezuju se s Ujedinjenim nacijama u saglasnosti s odredbama člana 63.

osnovala kao specijalizovana agencija, Parlamentarna skupština bi bila organ koji bi imao direktnu saradnju sa Ekonomskim i socijalnim savetom što bi uzrokovalo neželjena funkcionalna ograničenja.¹⁹

Zagovornici ideje o osnivanju Parlamentarne skupštine nisu se osvrnuli na dalje perspektive Starateljskog saveta, organa Ujedinjenih nacija koji od 1994. godine, sticanjem nezavisnosti poslednje teritorije pod starateljstvom, praktično više ne postoji i nema pitanja koja razmatra. Dalja budućnost ovog organa je neizvesna, a brojne članice UN smatraju da ovaj organ treba transformisati tako da štiti zajedničko nasleđe čovečanstva i njegove zajedničke brige – životnu sredinu, eksteritorijalne zone i resurse mora i morskog dna, klimu i prava budućih generacija.²⁰ Imajući u vidu da je jedan od ciljeva osnivanja Parlamentarne skupštine izražavanje mišljenja građana i njihovo učestvovanje u sistemu Ujedinjenih nacija, sve nabrojane oblasti moguće transformacije Starateljskog saveta se direktno tiču građana. Kolizijom ideja o transformaciji Starateljskog saveta i formiranju Parlamentarne skupštine, Ujedinjene nacije bi oživele organ u čijem radu bi mogli učestvovati građani. Imajući u vidu da je Starateljski savet pod kontrolom Generalne skupštine, oživljavanje ovog organa uz uključenje građana može doprineti poboljšanju celokupnog sistema Ujedinjenih nacija i doneti željenu aktuelnost i smanjenje agende Generalne skupštine.

Od svih razmotrenih načina formiranja Parlamentarne skupštine najrealniji je način predviđen članom 22 Povelje, odnosno uspostavljanjem novog pomoćnog organa Generalne skupštine. U ovom slučaju, odluka o formiranju novog pomoćnog organa bi bila potpuno u nadležnosti Generalne skupštine, što znači da bi Parlamentarna skupština bila u odnosu subordinacije prema Generalnoj skupštini. Osnovana kao pomoćno telo sa jasno određenim zadacima, Parlamentarna skupština bi u velikoj meri mogla da doprinese unapređenju dve grupe pitanja koje razmatra *ad hoc* grupa posvećena revitalizaciji rada Generalne skupštine – poboljšanju radnih metoda i jačanju uloge i autoriteta Generalne skupštine.

Parlamentarnu skupštinu ne bi trebalo osnivati kao samostalan organ, jer u praksi dolazi do preklapanja agendi drugog i trećeg komiteta Generalne skupštine, Ekonomskog i socijalnog saveta, pomoćnih tela i brojnih političkih foruma koji su pod nadležnošću Generalne skupštine. O istim pitanjima se raspravlja u različitim organima, što može dovesti do zauzimanja kontradiktornih stavova. U slučaju

¹⁹ Andreas Bummel, *Developing International Democracy – For a Parliamentary Assembly at the United Nations*, A Strategy Paper of the Committee for a Democratic UN, Committee for a Democratic UN, Berlin, 2010, p. 23.

²⁰ "Provisional Verbatim Record of the eighty-second meeting", A/45/PV. 82, United Nations General Assembly, 17 September 1991, <http://undocs.org/en/A/45/PV.82>, 10/09/2017, p. 21.

postojanja dve skupštine u sistemu Ujedinjenih nacija, Generalne i Parlamentarne, postojala bi i opravdana bojazan u pogledu njihovog odnosa, uporednog funkcionisanja i preklapanja nadležnosti.

Funkcije Parlamentarne skupštine

Generalna skupština Ujedinjenih nacija se suočava sa brojnim problemima. Kritike su upućene na račun agende koja je preobimna, sa velikim brojem nerešenih pitanja koja se ponavljaju iz godine u godinu. Određeni broj pitanja decenijama opstaje na agendi Generalne skupštine jer jedan broj članica želi da ih učini stalno aktuelnim. Redovna zasedanja su „određena uglavnom kompleksnošću i brojem međunarodnih problema kao rezultat različitosti država članica, i atmosferom duboko ukorenjenih međunarodnih tenzija u kojima se odvijaju diskusije u Skupštini”.²¹ Ove tendencije su praksu Generalne skupštine učinile neaktuelnom i ponavljajućom. Stanje u pogledu agende se odrazilo i na rezolucije Generalne skupštine koje se karakterišu kao zastarele, neupotrebljive, sa karakteristikom ponavljanja iz godine u godinu.²² Odnos Generalne skupštine i drugih organa nije zadovoljavajući. Ekonomski i socijalni savet je sve više marginalizovan jer se države okreću drugim, efikasnijim načinima ekonomske saradnje poput Industrijske razvojne organizacije UN ili Konferencije UN o trgovini i razvoju.²³ Rad Saveta bezbednosti je netransparentan, bez prakse konsultovanja država članica u pogledu nacрта rezulicija i sprovođenja Aria formula sastanaka. U kojoj bi meri Parlamentarna skupština mogla doprineti revitalizaciji Generalne skupštine? Zagovornici ideje o formiranju Parlamentarne skupštine nacija predlažu prilično razgranata ovlašćenja za ovaj organ. Predloge o potencijalnim funkcijama Parlamentarne skupštine možemo podeliti na dve vrste – šire i umerenije.

Zagovornici širih ovlašćenja Parlamentarne skupštine smatraju da ovo potencijalno telo može podnositi mišljenja i rezolucije Generalnoj skupštini, Savetu bezbednosti, Ekonomskom i socijalnom savetu, generalnom sekretaru i ostalim

²¹ Sydney D. Bailey, *The General Assembly of the United Nations – A Study of Procedure and Practice*, Stevens and Sons, London, 1960, p. 82. Navedeno prema: G.A.O.R.: 8th session 1953, Annexes, Agenda item 54 (A/2402), para 8.

²² Detaljnije videti kod: Diana Panke, *The UNGA – a talking shop? Exploring rationales for the repetition of resolutions in subsequent negotiations*, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 27, No. 3, 2014, pp. 442–458.

²³ M. J. Peterson, *The UN General Assembly*, op. cit., p. 112.

organima Ujedinjenih nacija. Ovaj organ bi mogao održavati konsultacije sa Generalnom skupštinom, Ekonomskim i socijalnim savetom i drugim organima u pogledu važnih pitanja, te upućivati pitanja predsednicima Generalne skupštine, Saveta bezbednosti, Ekonomskog i socijalnog saveta, generalnom sekretaru, kao i čelnicima drugih organa Ujedinjenih nacija. Parlamentarna skupština bila bi ovlašćena da razmatra sve nacрте rezolucija Generalne skupštine i Ekonomskog i socijalnog saveta i da predlaže određene izmene u tom pogledu. Imala bi pravo da podnosi nacрте rezolucija Generalnoj skupštini i Ekonomskom i socijalnom savetu u cilju daljih pregovora u pogledu nacрта ili njihovog usvajanja. Ova grupa predloga za Parlamentarnu skupštinu predviđa i još dve vrlo značajne funkcije – saodlučivanje sa Generalnom skupštinom u pogledu usvajanja budžeta i saodlučivanje u procesu izbora generalnog sekretara.²⁴

Umerenija mišljenja u pogledu funkcionisanja Parlamentarne skupštine predlažu i uže nadležnosti ovog tela. Ova grupa mišljenja smatra da bi Parlamentarna skupština mogla biti konsultovana od strane Generalne skupštine i Ekonomskog i socijalnog saveta. U pogledu ekonomskih i socijalnih pitanja, kao i pitanja iz oblasti ljudskih prava, Parlamentarna skupština bi razmatrala odluke Ekonomskog i socijalnog saveta u cilju uticaja na ovo telo u pogledu korekcije određenih odluka. Umereniji predlozi smatraju da bi Parlamentarna skupština morala imati ovlašćenja da iznosi mišljenja Generalnoj skupštini, Ekonomskom i socijalnom savetu, Savetu bezbednosti, generalnom sekretaru i drugim organima, kao i da upućuje pitanja Generalnom sekretaru, predsednicima Generalne skupštine, Saveta bezbednosti, Ekonomskog i socijalnog saveta i čelnicima drugih organa. Ono u čemu se bitno razlikuju dve vrste predloga je činjenica da umereniji predlozi ne predviđaju značajnije učešće potencijalne Parlamentarne skupštine u pogledu usvajanja budžeta ili u procesu izbora Generalnog sekretara. Umereni predlozi smatraju da bi Generalna skupština morala dozvoliti Parlamentarnoj skupštini iznošenje stavova u pogledu visine budžeta Ujedinjenih nacija i mogućim mehanizmima njegovog poboljšavanja, ali bez ikakvog obavezujućeg dejstva.²⁵

Parlamentarna skupština pre svega treba da ima korektivnu ulogu u pogledu funkcionisanja Generalne skupštine i da saraduje sa Sekreterijatom i generalnim sekretarom u pogledu agende Generalne skupštine. Generalnom sekretaru bi moglo da upućuje predloge pitanja koja bi Generalne skupština raspravljala u okviru redovnih ili vandrednih zasedanja. Ovakva mogućnost bi donela dvostruku dobit. Manjak demokratskog deficita Ujedinjenih nacija bi se premestio jer bi pomoćni

²⁴ Detaljnije videti kod: Andreas Bummel, *Developing International Democracy – For a Parliamentary Assembly at the United Nations*, op. cit., p. 36.

²⁵ Detaljnije kod: Erskine Childers, Brian Urquhart, *Renewing the United Nations System*, op. cit., p. 179.

organ, sačinjen od predstavnika građana, mogao direktno da učestvuje u radu organizacije. Generalna skupština bi razmatrala pitanja koja po mišljenju građana zaslužuju da budu u fokusu globalne političke scene. Ova mogućnost bi pozitivno uticala na agendu Generalne skupštine, koja bi, uključivanjem predloga građana, postala aktuelnija i savremenija. Kao što je već ranije navedeno, agenda Generalne skupštine je preopširna, zastarela, sa velikim brojem pitanja koja se ponavljaju iz decenije u deceniju. Pitanja aparthejda, međunarodne bezbednosti, dekolonizacije, situacije u Avganistanu, Kipru, Istočnom Timoru i Palestini su prisutna na agendi Generalne skupštine i po pet decenija. Višedecenijskim raspravama koje ne daju efikasne rezultate Generalna skupština je sve više marginalizovana u svetskoj javnosti. Pružanjem prilike da se u ovom telu raspravlja o pitanjima koje građani smatraju važnim stalo bi se na put daljoj marginalizaciji ovog organa. Generalna skupština bi postala prepoznatljivija i vidljivija u medijima što bi doprinelo daljem razvoju dva cilja *ad hoc* radne grupe – jačanju uloge i nadležnosti Generalne skupštine i poboljšanju radnih metoda.

Ad hoc radna grupa treba da nastavi napore u pogledu poboljšanja radnih metoda Generalne skupštine, a naročito u pogledu sugestija za smanjenje agende i poboljšanje kvaliteta rezolucija Generalne skupštine. Ukoliko bi se agenda smanjila i osavremenila pitanjima koje građani smatraju važnim, broj rezolucija Generalne skupštine bio bi manji. Nesprovođenje rezolucija umanjuje autoritet Generalne skupštine i čini je „papirnatom diplomatijom“. Ukoliko bi se formirala Parlamentarna skupština, *ad hoc* radna grupa treba da pronađe odgovarajuće mehanizme koji bi unapredili kvalitet rezolucija i omogućili njihovu praktičnu primenljivost. Na ovaj način bi pitanja koja građani smatraju važnim našla primenu u praksi.

Ukoliko bi se agenda Generalne skupštine aktuelizovala, a rezolucije postale primenljivije, ovaj organ bi mogao da se vrati na staze stare slave koje je imao pedesetih i šezdesetih godina 20. veka. Jačanje uloge Generalne skupštine indirektno bi moglo dovesti do demokratizacije i transparentnosti rada Saveta bezbednosti, a samim tim doprineti i jačanju celokupne organizacione strukture Ujedinjenih nacija.²⁶

Potencijalnoj Parlamentarnoj skupštini ne bi trebalo ni u kom slučaju dozvoliti učešće u procesu izbora generalnog sekretara. Ovaj izborni proces se decenijama odvijao iza zatvorenih vrata Saveta bezbednosti i samoj Generalnoj skupštini su trebale decenije da ovaj proces učini transparentnijim i ostvari veći uticaj. Velika većina država članica zahteva transparentnost i veći stepen demokratičnosti u

²⁶ South Centre, For a Strong and Democratic United Nations. A South Perspective on UN Reform, Zed Books Ltd London & New York in association with South Centre, Geneva, 1997, p. 147.

procesu izbora generalnog sekretara.²⁷ Uloga Parlamentarne skupštine u ovom procesu bi mogla biti eventualno savetodavna. Parlamentarna skupština bi mogla iznositi mišljenje u pogledu kandidata nominovanih za funkciju Generalnog sekretara, ali to mišljenje ne bi trebalo da obavezuje ni Generalnu skupštinu ni Savet bezbednosti. Jačanje uloge Generalne skupštine u procesu izbora generalnog sekretara se može najefikasnije popraviti revizijom Povelje. U slučaju da dođe do reforme Ujedinjenih nacija bilo bi dobro osvrnuti se na predloge Hondurasa i Urugvaja iz Dambarton Oksa koji navode da Generalna skupština treba da bira generalnog sekretara bez uticaja drugih organa (predlog Hondurasa) ili da Savet bezbednosti predloži tri kandidata, kako bi Generalna skupština imala mogućnost izbora (predlog Urugvaja).²⁸

U slučaju usvajanja budžeta uloga Parlamentarne skupštine može biti savetodavna, ali ovo telo ne bi trebalo da ima mogućnost saodlučivanja sa Generalnom skupštinom u slučaju usvajanja budžeta. Usvajanje budžeta je jedno od retkih pitanja u pogledu kojeg je Generalna skupština u potpunosti samostalna i ne zavisi ni od preporuke niti prethodne odluke Saveta bezbednosti. Smisao uspostavljanja Parlamentarne skupštine treba da bude uvođenje reda u trenutnu haotičnu strukturu Ujedinjenih nacija. Deljenje budžetske nadležnosti dve skupštine moglo bi uzrokovati neželjene sukobe i otežavati proces usvajanja budžeta. Takođe, podela već postojeće nadležnosti Generalne skupštine sa drugim organom ne bi doprinela revitalizacionom procesu niti bi unapredila nijednu od četiri oblasti koje su u fokusu *ad hoc* radne grupe.

Potencijalno novoformirano telo treba da doprinese rasterećenju rada Generalne skupštine i popravi njen odnos sa drugim glavnim organima sistema Ujedinjenih nacija. Taj cilj se može postići dodeljivanjem manjeg broja jasno definisanih korektivnih i koordinatorskih funkcija. U suprotnom, postojala bi opasnost od formiranja još jednog više pomoćnog tela koje će nastaviti aktuelnu tradiciju tzv. papirnate diplomatije u Ujedinjenim nacijama. Osnovana kao pomoćni organ, sa opsegom aktivnosti koje jednim delom preporučuju umereniji predlozi, Parlamentarna skupština bi aktuelizovala rad Generalne skupštine i doprinela unapređenju radnih metoda. Samo unapređenje radnih metoda bi moglo imati veoma pozitivan efekat za smanjenje marginalizacije Generalne skupštine i jačanje pozicije ovog organa u odnosu na Savet bezbednosti.

²⁷ Mohamed Mounir Zahran, Papa Louis Fall, Enrique Roman-Morey, Selection and Conditions of service of Executive Heads in the United Nations System Organizations, Joint Inspection Unit, Geneva 2009, p. 6.

²⁸ Olga Šuković, *Položaj i uloga Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1967, str. 318.

„Mala skupština” (1947–1950): mogući model za funkcionisanje Parlamentarne skupštine

Zagovornici ideje o uspostavljanju Parlamentarne skupštine nisu u većoj meri izučavali funkcionisanje drugih pomoćnih tela u okviru organizacije Ujedinjenih nacija tražeći u njima potencijalne uzore u pogledu načina rada. Jedan od mogućih uzora za Parlamentarnu skupštinu u tom pogledu može biti rezolucija Generalne skupštine 111 (II) od 13. novembra 1947. godine o uspostavljanju Prelaznog komiteta, popularno nazvanog Mala skupština, koji je postojao od 1947. do 1950. godine. Povelja Ujedinjenih nacija je uspostavila specifičan sistem nadležnosti za dva glavna organa UN – Generalnu skupštinu i Savet bezbednosti. Savet bezbednosti primarno je ovlašćen za održavanje međunarodnog mira i bezbednosti, dok je Generalna skupština dobila u nadležnost sva druga pitanja. Njena nadležnost u pogledu održavanja međunarodnog mira i bezbednosti je sekundarna. Održavanje međunarodnog mira i bezbednosti se već u prvim godinama funkcionisanja Ujedinjenih nacija pokazalo kao neefikasno usled prava veta stalnih članica Saveta bezbednosti. Države članice su zahtevale efikasnije načine održavanja međunarodnog mira i bezbednosti i značajniju ulogu Generalne skupštine u ovoj oblasti putem zasedanja tokom cele godine.

Kao rezultat nezadovoljstva velikog broja država članica, članom 22 Povelje dolazi do uspostavljanja Male skupštine kao prvog velikog pokušaja promene organizacione strukture predstavničkog tela u pogledu političkih pitanja.²⁹ U rezoluciji 111 (II) navodi se da

Generalna skupština, svesna odgovornosti poverenih Poveljom u pogledu održavanja međunarodnog mira i bezbednosti (članovi 11 i 35), razvoja međunarodne saradnje u političkoj oblasti (član 13) i mirnog rešavanja svake situacije koja može ugroziti prijateljske odnose među nacijama (član 14) smatra neophodnim da za efikasno vršenje ovih dužnosti uspostavi Prelazni komitet koji bi razmatrao takva pitanja u periodu zatvaranja tekućeg zasedanja i započinjanja sledećeg i koji bi svojim izveštajem obaveštavao Generalnu skupštinu o tim pitanjima.³⁰

Svaka država članica je imenovala po jednog predstavnika za Malu skupštinu i ona je radila tri godine, odnosno do trenutka kada je usvajanjem rezolucije

²⁹ H. Field Haviland Jr., *The Political Role of the General Assembly*, Carnegie Endowment for International Peace, New York, 1951, p. 7.

³⁰ “Establishment of an Interim Committee of the General Assembly”, A/RES/111(II), United Nations General Assembly, 13 November 1947, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NRO/038/18/IMG/NR003818.pdf?OpenElement>, 22/08/2018.

„Ujedinjeni za mir“ i uvođenjem kategorije hitnog vanrednog zasedanja Generalne skupštine prestala potreba za ovim telom. Iako istorijski neuspešna, Mala skupština je značajan pokazatelj disfunkcije u odnosu Generalne skupštine i Saveta bezbednosti. Njen model funkcionisanja putem razmatranja pitanja u periodu zatvaranja tekućeg zasedanja i započinjanja sledećeg i obaveštavanje Generalne skupštine o tim pitanjima može biti uzor za potencijalnu Parlamentarnu skupštinu.

Parlamentarna skupština bi mogla da bude organ koji je aktivan tokom cele godine. U prvom delu rada, predstavnici Parlamentarne skupštine bi mogli da prate rad Generalne skupštine u svojstvu sličnom svojstvu posmatrača. U drugoj fazi rada Parlamentarna skupština bi mogla da zaseda nakon završetka redovnih zasedanja Generalne skupštine, raspravlja o pitanjima koja je Generalna skupština razmatrala i šalje komentare i dopune. Na ovaj način bi se moglo čuti mišljenje naroda o aktuelnim pitanjima. Generalna skupština bi, nakon dobijenih komentara čula stav građana država članica i svoju pažnju, debate i rasprave korigovala ka pitanjima koje građani smatraju važnim. Ovakav način rada Parlamentarne skupštine bi mogao da donese željene promene u rad Generalne skupštine i agendu učiniti aktuelnijom.

Način izbora članova Parlamentarne skupštine

Jedan od najkontroverznijih aspekata Parlamentarne skupštine odnosi se na način izbora njenih članova. Imajući u vidu polaznu ideju Parlamentarne skupštine da se ukloni manjak demokratskog kapaciteta Ujedinjenih nacija, u sastav ovog tela moraju ući predstavnici svih političkih mišljenja država članica. Budući da nastupaju kao predstavnici naroda, a ne država, delegati u Parlamentarnoj skupštini moraju da budu neutralni u pogledu rada i iznošenja svojih stavova. Već smo rekli da je Evropski parlament uzor za formiranje i funkcionisanje ovog tela. Zagovornici ideje o uspostavljanju Parlamentarne skupštine smatraju da izbor parlamentaraca treba da se odvija postepeno, po etapama, kao u slučaju Evropskog parlamenta. Nakon uspostavljanja Parlamentarne skupštine, parlamentarci bi se birali iz redova članova nacionalnih parlamenata. U kasnijoj fazi, kao u slučaju Evropskog parlamenta, članove bi birali građani na neposrednim demokratskim izborima.³¹

Prvi deo izbora parlamentarca (iz redova članova nacionalnih parlamenata) sa sobom nosi određene prednosti, ali i krupne nedostatke. U sastav ovog tela bi ušli predstavnici opozicionih grupa, koji bi mogli biti nezavisni u iznošenju svojih stavova.

³¹ Andreas Bummel, *The composition of a Parliamentary Assembly at the United Nations*, Committee for a Democratic UN, Berlin, 2010, pp. 12–16.

Međutim, neutralost i nezavisnost se ne može očekivati od parlamentaraca koji dolaze iz vladajućih struktura svojih država. Izbor parlamentaraca putem neposrednih demokratskih izbora je na prvi pogled bolje rešenje, ali ne i idealno. Činjenica da će predstavnici opozicionih grupa ući u sastav Parlamentarne skupštine čini ovu ideju neprivačnom za veliku većinu država članica Ujedinjenih nacija. Vrlo je teško za očekivati postizanje saglasnosti dve trećine članica Ujedinjenih nacija – koliko je potrebno za formiranje ovog tela prema članu 22 Povelje – u pogledu formiranja tela u čiji će sastav ući predstavnici opozicionih grupa. Način izbora članova predstavlja jednu od najvećih slabosti i nepraktičnosti ideje o formiranju Parlamentarne skupštine.

Sastav Parlamentarne skupštine

Generalna skupština je karakteristična po svojoj univerzalnosti u pogledu članstva. Zagovornici ideje o osnivanju Parlamentarne skupštine saglasni su sa svojstvom univerzalnosti ovog potencijalnog tela, istovremeno izražavajući bojazan u pogledu njegove brojnosti. Imajući u vidu da je osnovna ideja Parlamentarne skupštine eliminacija demokratskog deficita Ujedinjenih nacija putem uključivanja građana, ovo telo mora pre svega biti praktično, delotvorno i efikasno. Preveliki broj članova značajno bi umanjio njegovu efikasnost. Komitet za demokratske Ujedinjene nacije smatra da bi ovo telo trebalo imati između 700 i 900 delegata.³² Imajući u vidu da Generalna skupština, sastavljena od 193 države članice decenijama pokazuje izrazito negativnu tendenciju efikasnosti koja vodi ka marginalizaciji, sasvim je opravdano zapitati se da li će telo sastavljeno od 900 delegata doprineti procesu revitalizacije Generalne skupštine.

Najveće vrline Generalne skupštine, univerzalnost članstva i sistem „jedna država-jedan glas”, u praksi, ali i teoriji, izazvale su brojne probleme. Porastom broja članova organizacije, nastala je na primer situacija da Kina kao najmnogoljudnija država ima u Generalnoj skupštini jedan glas, odnosno isto kao Tuvalu i Nauru, mikrodržave Okeanije, koje broje desetak hiljada stanovnika. Porastom broja članova UN jedan deo teorije se šezdesetih i sedamdesetih godina 20. veka zalagao za izmenu sistema „jedna država-jedan glas” ili za davanje posebnog statusa mikro državama.³³ Prijem u punopravno članstvo mikrodržava uneo je brojna nezadovoljstva i nelogičnosti u pogledu glasanja u Generalnoj skupštini. Tako npr. grupa država koje sačinjavaju

³² Ibid., p. 21.

³³ Detaljnije videti kod: Maurice H. Mendelson, “Diminutive States in the United Nations”, *The International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 21, No. 4, 1972, pp. 609–630.

manje od četiri odsto svetskog stanovništva može da obezbedi prostu većinu u Generalnoj skupštini, dok države koje sačinjavaju osam odsto svetskog stanovništva mogu bez većih problema obezbediti dvotrećinsku većinu.³⁴

Statistika pokazuje i paradoksalne rezultate i u pogledu glasanja u Generalnoj skupštini i izdavanja na ime budžeta organizacije. Prema podacima iz 2003. godine (koji nisu značajno drugačiji ni danas) udeo 45 država članica na ime budžeta Ujedinjenih nacija je 0,001%; 64 države članice izdvajaju od 0,001 do 0,003%, te svi zajedno budžetu Ujedinjenih nacija doprinose sa 0,073%. Budući da 127 država članica koje budžetu doprinose od 0,001% do 0,039% mogu da osiguraju dvotrećinsku većinu u Generalnoj skupštini, iako učestvuju u budžetu OUN sa 0,9%. Dakle, teoretski, neophodnu dvotrećinsku većinu u Generalnoj skupštini mogu postići države čija su izdvajanja na ime budžeta manja od jedan odsto.³⁵ Imajući u vidu navedene podatke, od suštinske je važnosti da se u sistem Parlamentarne skupštine uključe novi korektivni parametri koji bi srazmernije odražavali stvaran odnos predstavljanja. U pogledu sastava ovog organa neophodno je voditi računa o broju stanovnika države članice, udelu u budžet organizacije i bruto domaćem proizvodu. Zagovornici ideje o osnivanju Parlamentarne skupštine predlažu nekoliko modela sastava ovog potencijalnog organa.

Model proporcionalne raspodele

Model proporcionalne raspodele uzima u obzir dva kriterijuma – jednakost država članica i udeo u svetskoj populaciji. Broj delegata predviđen ovim modelom je 800. Prema ovom sistemu, svaka država članica treba da ima osiguran broj od dva delegata u potencijalnoj Parlamentarnoj skupštini, izabrana na osnovu principa jednakosti država. Ostali broj delegata birao bi se na osnovu udela u svetskoj populaciji. Ovakav sistem raspodele delegata najviše odgovara najmogoljudnijim državama sveta – Kini, Indiji, Indoneziji, Brazilu i SAD. Ove države bi, prema predloženom modelu proporcionalne raspodele zajedno imale 26,3% članova u potencijalnoj Parlamentarnoj skupštini.³⁶

³⁴ William J. Dixon, "The Evaluation of Weighted Voting Schemes for the United Nations General Assembly", *International Studies Quarterly*, Vol. 27, No. 3, September 1983, p. 295, prema: R. I. Perusse, "One Man, One Vote and the United Nations", Annual Meeting of the International Studies Association, Cincinnati, 1982.

³⁵ George Schwartzberg, *Revitalizing UN – Reform Through Weighted Voting*, Institute for Global Policy, New York, 2004, pp. 9–11.

³⁶ Detaljnije videti kod: Andreas Bummel, *The composition of a Parliamentary Assembly at the United Nations*, op. cit., pp. 25–27.

Model „broj stanovnika, budžetska davanja i suverenitet“

Model „broj stanovnika, budžetska davanja i suverenitet“ zasnovan je na predlozima reformisanja procesa glasanja u Generalnoj skupštini putem uvođenja novih, korektivnih kriterijuma, odnosno uvođenjem sistema ponderisanja glasova. Studije koje su razmatrale uvođene ponderisanja glasova u Generalnu skupštinu smatraju da treba uzeti u obzir tri kriterijuma:

- demografski princip, prema kome je veličina populacije odlučujući faktor;
- ekonomski princip, koji podrazumeva izdvajanja na ime budžeta; i
- pravni princip koji se odnosi na kriterijum jednakosti država članica.³⁷

Ponderisanje bi se moglo sprovesti po formuli $WV = (P + C + M)/3$, pri čemu P predstavlja svetski procenat populacije države članice, C označava izdvajanja na ime budžeta, a M predstavlja broj članica organizacije, koji se može povećavati ili smanjivati, zavisno od porasta ili smanjenja organizacije.³⁸

Ovaj model na prvi pogled deluje kao prilično sveobuhvatno rešenje za sastav potencijalne Parlamentarne skupštine. Ipak, imajući u vidu da navedeni model uključuje kriterijum davanja na ime budžeta Ujedinjenih nacija, najviše će odgovarati državama sa najvećim budžetskim izdacima. Tako bi države grupe G20 koje zajedno sačinjavaju 77,6% ukupnog svetskog bruto domaćeg proizvoda i 62% stanovnika, u Parlamentarnoj skupštini mogle imati 53,5% mesta.³⁹ Ovakav model će opravdano naći na protivljenja država sa malim udelom u budžetu Ujedinjenih nacija koje neće biti dovoljno predstavljene u Parlamentarnoj skupštini formiranoj na ovaj način. Pored toga, ovakav model Parlamentarne skupštine sa sobom otvara važno pitanje da li je opravdano da u sistemu koji treba da bude inovativno demokratski jedan od odlučujućih kriterijuma raspodele mesta budu davanja na ime budžeta.

Studija koju je sprovela Komisija za proučavanje organizacije mira kao početne kriterijume raspodele mesta u Parlamentarnoj skupštini predlaže broj stanovnika, budžetska davanja i suverenitet, ali uz značajnu ispravku. Prema ovoj studiji, treba poći od principa jednakosti država članica te svakoj članici mogućiti jednak broj delegata – po tri. Svakoj državi koja ima broj stanovnika veći od jedan odsto u udelu svetske populacije omogućava se po još jedan delegat za svaki procenat udela. Pored toga, svakoj državi koja ima udeo u ukupnom budžetu UN veći od jedan odsto, za svaki novi procenat se omogućava novi delegat. Studija predlaže da se broj delegata

³⁷ George Schwartzberg, *Revitalizing UN – Reform Through Weighted Voting*, op. cit., p. 13.

³⁸ Ibid., p. 14.

³⁹ Andreas Bummel, *The Composition of a Parliamentary Assembly at the United Nations*, op. cit., p. 29.

ograniči na 25, kako bi se smanjio jaz između mnogoljudnih i mikrodržava i obezbedila odgovarajuća ravnoteža u sistemu potencijalne Parlamentarne skupštine.⁴⁰

Formula kvadratnog korena

Jedna od metoda primenljiva za sastav Parlamentarne skupštine je i matematička formula kvadratnog korena, koja podrazumeva da glasačka moć svake države u svetskom parlamentu bude srazmerna kvadratnom korenu broja ljudi u milionima na svakoj listi za glasanje.⁴¹ Na ovaj način broj delegata iz jedne države bi se računao kao kvadratni koren od ukupnog broja stanovnika podeljeno sa milion. Ova formula potencijalnog sastava Parlamentarne skupštine sa sobom nosi veliki broj nedostataka, a vrlo mali broj prednosti. Prema ovoj formuli 21 država sa manje od 200.000 stanovnika ne bi uopšte imala predstavnika u Parlamentarnoj skupštini, dok bi 35 država populacije od 200.000 do 2,25 miliona imale samo jednog predstavnika. Jedina prednost ovog metoda je nešto manji broj delegata u Parlamentarnoj skupštini – 732.⁴² Imajući u vidu navedene nedostatke, metod formule kvadratnog korena se apsolutno ne može koristiti kao model prilikom formiranja Parlamentarne skupštine usled suštinske nepravdičnosti prema državama sa malim brojem stanovnika. Kao i prethodni model „broj stanovnika–budžetska davanja–suverenitet” i ovaj model se kosi sa inovativnom idejom Parlamentarne skupštine kao predstavničkog tela u kome se može čuti mišljenje svih naroda.

Sistem jednakosti svih članova i skoro univerzalno članstvo u Generalnoj skupštini su među najznačajnijim dostignućima u praksi međunarodnog organizovanja država. Međutim, ovakvi sistemi imaju više smisla u telima sa ograničenijim brojem članova ili regionalnim organizacijama. Porastom broja članova Ujedinjenih nacija rastao je i broj članova Generalne skupštine. Prijemom u članstvo afričkih i azijskih država šezdesetih i sedamdesetih godina 20. veka rad Generalne skupštine se usmerio na ekonomska i socijalna pitanja. Daljim porastom članstva pojavile su se paradoksalne situacije u pogledu glasanja i postizanja neophodne većine. Nezadovoljne ovakvim tendencijama, države članice su predlagale uvođenje ponderisanja glasova ili posebnih uslova u pogledu članstva mikro država. Previše lakim, pa čak i nerealno lakim postizanjem neophodne većine, rad Generalne skupštine se obesmišljava.

U cilju nastavka revitalizacije Generalne skupštine, posebno pitanja jačanja njene uloge i nadležnosti, *ad hoc* radna grupa treba da razmotri uvođenje

⁴⁰ Detaljnije videti kod: *ibid.*, pp. 30–31.

⁴¹ *Ibid.*, p. 27, prema: L. S. Penrose, “The Elementary Statistics of Majority Voting”, *Journal of the Royal Statistical Society*, Vol. 109, No. 1, 1946, pp. 53–57.

korektivnih kriterijuma u pogledu glasanja. Ideja zagovornika uspostavljanja Parlamentarne skupštine je dobar korak u tom pravcu. Na ovaj način nevladine organizacije i uticajni pojedinci šalju jasnu poruku o stanju u pogledu glasanja u Generalnoj skupštini i predlažu uvođenje korektivnih mehanizama u Parlamentarnu skupštinu kako bi se izbegle paradoksalne zamke Generalne skupštine.

Finansiranje Parlamentarne skupštine

Budžet predstavlja jedan od najvećih problema jer su Ujedinjene nacije više puta tokom istorije bile na rubu bankrota zbog neizmirivanja budžetskih doprinosa država članica. Finansijske potrebe organizacije su daleko veće od trenutnih mogućnosti, pa bi formiranje Parlamentarne skupštine predstavljalo veliki pritisak na budžet organizacije. Zagovornici ideje o osnivanju Parlamentarne skupštine smatraju da rad delegata mora biti finansijski obezbeđen u pogledu smeštaja i putovanja. Prema procenama Komiteta za demokratske UN, za Parlamentarnu skupštinu trebalo bi godišnje izdvojiti od 100 do 120 miliona evra.⁴³ Budžet Ujedinjenih nacija za 2018–2019. godinu iznosi 5,4 milijarde dolara.⁴⁴ Imajući u vidu da se budžet usvaja na dvogodišnjem nivou, stavka od 120 miliona evra nije zanemarljiva.

Finansiranje Parlamentarne skupštine iz redovnog budžeta UN donelo bi određene prednosti, ali i značajne nedostatake. Ovakav vid finansiranja može biti prihvatljivo rešenje za države čija su izdavanja na ime budžeta organizacije minimalna. Međutim, pojedina tela u okviru sistema Ujedinjenih nacija od samog osnivanja imaju poteškoće u pogledu finansiranja. Tako npr. Kancelariji predsednika Generalne skupštine neophodna je pomoć u ljudstvu i finansijama, jer sve troškove predsednika snosi njegova matična država. Ovakvo rešenje u pogledu finansiranja Kancelarije predsednika Generalne skupštine u praksi se pokazao kao problematično za manje bogate države koje postepeno gube interesovanje za nominovanje građana na ovu funkciju.⁴⁵ Kritičari mogu opravdano da postave pitanje da li je bolje potencijalni budžet za Parlamentarnu skupštinu usmeriti za

⁴² Ibid.

⁴³ Andreas Bummel, *Developing International Democracy – For a Parliamentary Assembly at the United Nations A Strategy Paper of the Committee for a Democratic UN*, op. cit., pp. 33–34.

⁴⁴ "Fifth Committee Recommends \$5.4 Billion Budget for 2018–2019 Biennium as It Concludes Main Part of Seventy-Second Session", United Nations Meetings Coverage and Press Releases, 23 December 2017, <https://www.un.org/press/en/2017/gaab4270.doc.htm>, 25/08/2018.

⁴⁵ Jelica Gordanić, "Strengthening the Institutional Memory of the Office of the President of the General Assembly", *The Review of International Affairs*, Vol. 68, No. 1168, 2017, p. 109.

poboljšavanje funkcionisanja drugih organa koji u sistemu Ujedinjenih nacija postoje od njenog osnivanja.

Druga mogućnost predstavlja finansiranje rada Parlamentarne skupštine putem dobrovoljnog finansiranja od strane država članica, što je praksa koju je razvila Generalna skupština krajem četrdesetih godina 20. veka radi podrške razvojnim aktivnostima.⁴⁶ Velika većina specijalizovanih agencija se finansira na ovaj način. Loša strana sistema dobrovoljnog finansiranja je stvaranje odnosa donor–primalac. Države koje izdvajaju značajne sume novca na ime dobrovoljnog finansiranja često zahtevaju da njihovi državljani budu predstavljeni u Sekretarijatu ili budu na čelima specijalizovanih agencija. Ovakva praksa uzrokuje tenzije među državama članicama koje čak, prema pojedinim mišljenjima, mogu da dovedu do raspada Ujedinjenih nacija.⁴⁷ Imajući u vidu ovakvu praksu, mogućnost dobrovoljnog finansiranja nosi opasnosti po objektivni rad Parlamentarne skupštine.

Imajući u vidu osnovnu ideju ovog tela – učestvovanje građana u radu Ujedinjenih nacija i činjenicu da izabrani predstavnici moraju biti neutralni u odnosu na politiku svoje države, teško je za očekivati da će vlade država članica izdvajati novac za budžet tela čiji rad im može naškoditi. Ovo otvara prostor i za različite zloupotrebe parlamentaraca od strane drugih država i stvara mogućnosti korupcije. Ovakva praksa, nažalost, nije zaobišla ni Generalnu skupštinu. Upućivanjem finansijske pomoći slabo razvijenim državama, velike sile su „kupovale glasove” u Generalnoj skupštini.⁴⁸ Shodno sadašnjoj finansijskoj situaciji Ujedinjenih nacija, finansiranje potencijalne Parlamentarne skupštine može da bude jedna od najvećih prepreka u pogledu formiranja ovog tela. Parlamentarna skupština bi eliminisala demokratski deficit Ujedinjenih nacija, ali bi finansiranje ovog tela mogao uzrokovati problem u pogledu neutralnosti delegata. Upravo iz tog razloga Parlamentarna skupština ne bi smela da dobija širok spektar nadležnosti. Mali broj jasno određenih, korektivnih funkcija bi smanjio mogućnosti korupcije i doprineo osnaživanju Ujedinjenih nacija i revitalizaciji Generalne skupštine.

Zaključak

Dosadašnji predlozi teoretičara i *ad hoc* radne grupe u pogledu jačanja Generalne skupštine zasnivali su se na jačanju radnih metoda, uz predloge

⁴⁶ Volker Lehmann, Angela McClellan, *Financing the United Nations*, Facts Sheet, FES New York, April 2006, <http://library.fes.de/pdf-files/iez/global/50425.pdf>, 20/08/2018.

⁴⁷ Erskine Childers, Brian Urquhart, *Renewing the United Nations Systems*, op. cit., p. 152.

reformisanja zasnovanih na reviziji Povelje UN. Sprovođenje preporuka *ad hoc* radne grupe je sporo i na duži rok ne daje rezultate, dok za reviziju Povelje ne postoji politička volja država članica. Ideja o uspostavljanju Parlamentarne skupštine Ujedinjenih nacija nudi drugačiji, inovativan pristup u pogledu osnaživanja Generalne skupštine i jačanja celokupnog sistema Ujedinjenih nacija. Ovo telo, ukoliko se formira procedurom predviđenom članom 22 Povelje, može da doprinese boljem funkcionisanju Generalne skupštine. Parlamentarna skupština bi kao pomoćni organ korigovala rad Generalne skupštine, skretala pažnju na pitanja koja građani smatraju važnim i učinila rad Generalne skupštine aktuelnim, što bi vremenom dovelo do rasterećenja agende i za određeni period doprinelo smanjenju broja ponavljajućih rezolucija i povećavanju njihove primene. *Ad hoc* radna grupa ovaj problem nastoji da reši već 17 godina, ali bez značajnijeg rezultata. Parlamentarna skupština bi kao pomoćni organ mogla da unapredi rad *ad hoc* grupe u pogledu poboljšanja radnih metoda Generalne skupštine i jačanja njene uloge.

Ovaj potencijalni organ ne bi trebao da deli nadležnosti sa Generalnom skupštinom. Veliki broj pitanja Generalna skupština već deli sa Savetom bezbednosti i za poboljšanje njene uloge u izbornim procesima optimalnije rešenje je revizija Povelje i demokratizacija rada Saveta bezbednosti. Poboljšanje rada Generalne skupštine bi imalo efekat preliivanja i na ostale organe Ujedinjenih nacija, pre svega Sekreterijati i Savet bezbednosti. Uspostavljanjem Parlamentarne skupštine bi se formirala i „snažna nova veza između UN i nacionalnih parlamenata koja bi mogla da ojača svest i pruži podršku svim aspektima aktivnosti UN”.⁴⁹ Parlamentarnu skupštinu ni u kom slučaju ne treba formirati kao samostalan niti čak kao polusamostalan organ. Postoji opravdana bojazan da bi ovakvo rešenje uzrokovalo još veći nesklad u sistemu Ujedinjenih nacija. Parlamentarnu skupštinu bi trebalo osnovati isključivo kao pomoćni organ. Samo bi takvo telo moglo da osavremeni agendu, poboljša kvalitet rezolucija i poveća medijsku vidljivost Generalne skupštine.

Najveći nedostaci ideje o osnivanju Parlamentarne skupštine su modaliteti njenog finansiranja i sastav. Kako bi uspešno funkcionisala i ostvarivala ciljeve koje predlažu zagovornici ove ideje, Parlamentarna skupština bi trebala imati što manje članova. Imajući u vidu skoro univerzalno članstvo u okviru organizacije Ujedinjenih nacija, Parlamentarnu skupštinu ne može da sačinjava mali broj delegata. U slučaju osnivanja ovog tela, brojnost bi mogla da bude najveća prepreka u pogledu efikasnog funkcionisanja. Takođe, problem u pogledu finansiranja ovog tela teško će biti prevaziđen. Imajući u vidu da u sastav ovog potencijalnog tela moraju ući predstavnici različitih političkih grupa država članica, finansiranje ovog tela putem redovnog budžeta biće veliki izazov za države članice. Finansiranje putem dobrovoljnih budžetskih davanja bi stvorilo prostor za brojne zloupotrebe i korupciju.

Ideja o uspostavljanju Parlamentarne skupštine ima vrednost i države članice bi trebalo da je ozbiljno uzmu u razmatranje. Budući da je reč o novoj ideji, uobličenoj 2007. godine putem Kampanje za formiranje Parlamentarne skupštine, zagovornici ove ideje imaju još vremena da je razvijaju, modifikuju i šire svest o njenom značaju. Parlamentarna skupština, ukoliko se formira kao pomoćno telo, može da doprinese revitalizaciji Generalne skupštine, posebno aspektima jačanja uloge i nadležnosti i poboljšanja radnih metoda. Međutim, Parlamentarna skupština ne predstavlja konačan odgovor na pitanje revitalizacije Generalne skupštine zato što je, u konačnom, revizija Povelje osnovni odgovor na pitanje najefikasnije revitalizacije Generalne skupštine.

Bibliografija

Monografije i članci

- Bailey Sydney D., *The General Assembly of the United Nations: A study of Procedure and Practice*, Stevens and Sons, London, 1960.
- Bowman, James S., Participation in the Expanding United Nations: Mini-States, *Polity*, Vol. 5, No. 2, 1972, pp. 191–208.
- Bummel Anderas, *Developing International Democracy – For a Parliamentary Assembly at the United Nations*, Committee for a Decocratic United Nations, Berlin, 2010.
- Bummel Anderas, *The Composition of a Parliamentary Assembly at the United Nations*, Committee for a Democratic UN, Berlin, 2010.
- Carter David B. and Stone Randall W., “Democracy and Multilateralism: The Case of Vote Buying in the UN General Assembly”, *International Organizations*, Vol. 69, Issue 1, 2015, pp. 1–33.
- Childers Erskine, Urquhart Brian, *Renewing the United Nations System*, Dag Hammarskjold Foundation, Uppsala, 1994.
- Dixon William J., “The Evaluation of Weighted Voting Schemes for the United Nations General Assembly”, *International Studies Quarterly*, UN General Assembly, Vol. , No. 3, 1983, pp. 295–314.
- Gordanić Jelica, “Strengthening the Institutional Memory of the Office of the President of the General Assembly”, *The Review of International Affairs*, Vol. 68, No. 1168, 2017, pp. 102–116.
- Haviland Field H. Jr, *The Political Role of the General Assembly*, Carnegie Endowment for International Peace, New York, 1951.

- Henrich Dieter, "A United Nations Parliamentary Assembly", in: Eric Fawcett and Hanna Newcombe (eds), *United Nations Reform: Looking Ahead After Fifty Years*, Science for Peace University College, University of Toronto, Toronto, 1995, pp. 95–99.
- Heinrich Dieter, *The Case for a United Nations Parliamentary Assembly*, Committee for a Democratic United Nations, Berlin, 2010.
- Lehmann, Volker and McClellan, Angela, *Financing the United Nations*, FES New York, April 2006, <http://library.fes.de/pdf-files/iez/global/50425.pdf>, 20/08/2018.
- Mendelson, Maurice H., "Diminutive States in the United Nations", *The International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 21, No. 4, 1972, pp. 609–630.
- Panke Diana, "The UNGA – A talking shop? Exploring rationales for the repetition of resolutions in subsequent negotiations", *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 27, No. 3, 2014, pp. 442–458.
- Peterson M. J., *The UN General Assembly*, Routledge, London, 2005.
- Schwartzberg Joseph E, *Creating a World Parliamentary Assembly An Evolutionary Journey*, Committee for a Democratic UN, Berlin, 2012.
- Smouts Marie-Claude, "The General Assembly: Grandeur and Decadence", in: Paul Taylor and A. J. R. Groom (eds), *The United Nations at the Millennium: The Principal Organs*, Continuum, London and New York, 2000, pp. 20–60.
- Schwartzberg George, *Revitalizing UN – Reform Through Weighted Voting*, Institute for Global Policy, New York, 2004.
- South Centre for a Strong and Democratic United Nations, *A South Perspective on UN Reform*, Zed Books, Geneva, 1997.
- Zahrán Mohamed Mounir, Fall Papa Louis and Roman-Morey, Enrique, *Selection and Conditions of service of Executive Heads in the United Nations System Organizations*, Joint Inspection Unit, Geneva, 2009.
- Šuković Olga, *Položaj i uloga Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1967.

Dokumenti

- "Charter of the United Nations", www.un.org/en/sections/un-charter/un-charter-full-text/, 10/09/2018.
- "Establishment of an Interim Committee of the General Assembly", A/RES/111(II), United Nations General Assembly, 13 November 1947, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/038/18/IMG/NR003818.pdf?OpenElement>, 22/08/2018.

- “Provisional Verbatim Record of the eighty-second meeting”, A/45/PV. 82, United Nations General Assembly, 17 September 1991, <http://undocs.org/en/A/45/PV.82>, 10/09/2018.
- “Report of the Ad Hoc Working Group on the Revitalization of the General Assembly”, A/63/959, United Nations General Assembly, 10 September 2009, www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/63/959, 15/08/2018.
- “Report on a European Parliament recommendation to the Council on the 73rd session of the United Nations General Assembly” (2018/2040(INI)), European Parliament, 27 June 2018, www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&reference=A8-2018-0230&language=EN, 29/08/2018.
- “Universal Declaration of Human Rights”, United Nations General Assembly, 10 December 1948, https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf, 23/08/2018.

Jelica Gordanić

PARLIAMENTARY ASSEMBLY AS A MODEL FOR THE REVITALISATION OF THE UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY

Abstract: The paper analyses the revitalization of the General Assembly of the United Nations in the context of the establishment of the Parliamentary Assembly, a potentially new organ within the UN system. The United Nations system deals with the lack of democratic capacity. Establishment of the Parliamentary Assembly which consisted of the citizens of UN members could eliminate the lack of democratic capacity and improve the entire UN structure. The author analyzes the possibilities of establishment of the Parliamentary Assembly, its potential jurisdiction and examines its potential contribution to the revitalization of the General Assembly. The paper points out that the establishment of the Parliamentary Assembly can contribute to the actualization of the agenda, improve the quality of resolutions and reduce the number of repetitive resolutions of the General Assembly. Moreover, it could achieve an indirect impact on democratization and transparency of the work of the Security Council. The author considers funding and the composition of the Parliamentary Assembly as possible threats for the establishment of this organ. These facts also represent the threats for the process of revitalization of the General Assembly. The author concludes the potential establishment of the Parliamentary Assembly can contribute to the revitalization of the General Assembly to a certain extent. The key answer in the revitalization of the General Assembly is a revision of the United Nations Charter.

Key words: revitalization, General Assembly, Parliamentary Assembly, United Nations, democratic deficit.

PRIKAZI

Dekonstrukcija geopolitike: značaj ideja i značenje prostora u savremenim rusko-američkim odnosima

Gerard Toal, *NEAR ABROAD – PUTIN, THE WEST, AND THE CONTEST OVER UKRAINE AND THE CAUCASUS*, Oxford University Press, Oxford, 2017, 387 str.

Monografija *Blisko susedstvo – Putin, Zapad i takmičenje oko Ukrajine i Kavkaza* autora Džerarda Toala (Gerard Toal) neophodna je literatura za svakoga ko se iz ugla kritičke geopolitike i socijalnog konstruktivizma bavi savremenim međunarodnim odnosima, posebno odnosima između SAD i Rusije. Reč je o doprinosu proučavanju pitanja kako su nerešeni teritorijalni sporovi uticali na pogoršavanje odnosa SAD i Rusije nakon 11. septembra 2001. godine i oblikovanje evropske bezbednosne arhitekture i svetskog poretka. Posebna pažnja posvećena je istraživanju nastanka geopolitičkog sukoba između Rusije i SAD povodom nerešenih teritorijalnih pitanja Rusije sa „bliskim susedstvom” – konkretno Gruzijom i Ukrajinom – koje je proširenjem Evropske unije (EU) i Severnoatlantskog saveza (NATO) postalo i njihovo „blisko susedstvo”.

Toal navodi šta za Rusiju, a šta za Zapad i same države koje se na ovom prostoru nalaze znači pojam „blisko susedstvo”. U zavisnosti od toga ko posmatra, sintagma „blisko susedstvo” može da označi ruske imperijalne ambicije i nostalgiju za ruskom imperijom, nevoljnost Rusije da u potpunosti prizna puni suverenitet novonastalih postsovjetskih republika, rusku želju da zadrži sferu uticaja ili mogućnost da se na novi način urede odnosi novonastalih republika sa susedima ka kojima su gravitirali pre nego što su postali deo Sovjetskog Saveza – baltičke zemlje ka nordijskim, zemlje Centralne Azije i Kavkaza ka Turskoj i Kini, Gruzija i Ukrajina ka Poljskoj i Centralnoj Evropi. Takođe, u pojedinim slučajevima „blisko susedstvo” nije imalo teritorijalnu konotaciju već se odnosilo na specijalne bliske odnose koji su se razvili između postsovjetskih zemalja poput Gruzije i Ukrajine, i posebno njihovih lidera, sa SAD nakon 2001. godine. Ovi lideri, lično vezani za SAD, težili su stvaranju međudržavne zajednice demokratskog izbora koja bi ih izdvojila iz ruske orbite i povezala sa EU i NATO. U tom smislu, suština pogoršanja odnosa SAD i Rusije je prema mišljenju autora knjige rezultat suprotstavljenih geopolitičkih zamisli o tome koje je mesto Gruzije i Ukrajine u odnosu na SAD, NATO i EU, sa jedne i Rusiju i „blisko susedstvo”, sa druge strane.

Nezadovoljan preovlađujućim liberalnim i realističkim objašnjenjima ruskog ponašanja u „bliskom susedstvu”, autor ovom pitanju pristupa iz ugla „kritičke geopolitike” i razvija kritičku geopolitičku analizu zasnovanu na tri osnovna

konceptualna stuba odnosno, bolje rečeno, dekonstrukcijom tradicionalnih geopolitičkih koncepata. Prvi je pojam „geopolitičko polje” koji u okviru kritičke geopolitike obuhvata ne samo određeni geografski prostor, već i društvene odnose, dinamiku i glavne aktere koji se uzajamno determinišu. To znači da glavni politički i intelektualni akteri konstruišu ideju o tome šta određeni prostor predstavlja, koja zatim usmerava spoljno političke izbore jedne države. Drugi konceptualni stub kritičke geopolitike je razmišljanje u terminima „geopolitičkih kultura”. Svaka država ima geopolitičku kulturu koju čini preovlađujući osećaj identiteta, prostora i misije u svetu, čime ona daje odgovore na tri suštinska pitanja jedne države: ko smo mi, kako opstajemo i kako napredujemo. Toal posebno naglašava da u knjizi geopolitika ne predstavlja poseban pristup ili teoriju međunarodne politike, već način na koji države vide svet, kako ga prostorno dele i stvaraju strategije o svojim najvažnijim zadacima koji su bezbednost, modernizacija i samoočuvanje identiteta. Kritičko razmišljanje o geopolitici je razmišljanje o geopolitici kao kulturi, a ne datosti. I poslednji, treći konceptualni stub kritičke geopolitike je „geopolitički uslov” koji se odnosi na tehnološke uslove koji menjaju način na koji se geopolitički odnosi u geopolitičkom polju obavljaju i kako se geopolitička kultura iskazuje. Ovo se pre svega odnosi na upotrebu medija i strategija komunikacija.

Autor u osam poglavlja razmatra pitanje odnosa Rusije prema Gruziji i Ukrajini, sam tok konflikata i ruski, gruzijski i američki narativ o tome šta ovi konflikti zapravo jesu i u kakvom su cilju preduzeti.

U prvom poglavlju autor pokušava da odgovori na pitanje zašto je Rusija napala svoje susede. Prema njegovom mišljenju, odgovor se ne može tražiti samo u okvirima „tanke geopolitike” koja sukobe u „bliskom susedstvu” objašnjava u kategorijama imperijalizma i borbe za slobodu „zarobljenih naroda”, već i u akcijama islamskih terorista, obojenim revolucijama, širenju NATO-a i EU, padu cene nafte i gasa i ruskoj unutrašnjoj političkoj dinamici. U drugom poglavlju, autor analizira nastanak „bliskog susedstva”, ruske geopolitičke kulture i njen karakter formiran na osnovu ideja o tome šta postsovjetska Rusija treba da bude – liberalna evropska Rusija integrisana u Zapad, obnovljena imperijalna Rusija na osnovama teritorijalnog revizionizma, panslavizma i evroazijstva ili nezavisna pragmatična Rusija prepoznata kao velika sila. Između ostalih, autor svrstava Burbulisa i Kasparova u zastupnike prvog viđenja; Lužkova i Dugina, Rogozina i Malofejeva (o kojima detaljnije piše) u zastupnike drugog; a Vladimira Putina i Jevgenija Primakova u zastupnike trećeg tipa viđenja Rusije.

Treće, četvrto i peto poglavlje razmatraju sukob u Gruziji. Autor nas najpre upoznaje sa tokom donošenja odluke u Bušovoj administraciji o budućnosti članstva Gruzije i Ukrajine u NATO-u na samitu u Bukureštu 2008. godine, kao i kasnijim usaglašavanjem ovog stava sa skeptičnijim saveznicima, posebno Nemačkom.

Razloge za ovakav potez američke administracije autor nalazi u američkoj normativnoj geopolitičkoj kulturi (dugogodišnjem stavu SAD o „zarobljenim nacijama“, Bušovoj „Agendi za slobodu“), afektivnim elementima (dobrim odnosima SAD i Gruzije još za vreme Ševernadzea i vezama gruzijskog predsednika Sakašvilija sa američkom i izraelskom administracijom) i gruzijskom narativu „žrtve“ u kojem se poistovećuje sa baltičkim državama ili Izraelom. Toal zatim opisuje tok donošenja odluke gruzijskog predsednika da interveniše u Južnoj Osetiji samo šest meseci nakon bukureštanskog samita. Autor navodi američku i izraelsku ulogu u treniranju i opremanju gruzijske vojske, značaj gruzijskog učešća u operacijama u Avganistanu i Iraku, angažovanje privatne američke kompanije koja je 1995. godine planirala vojnu akciju „Oluja“ kojom je uništena Republika Srpska Krajina u Hrvatskoj, i sastanke Sakašvilija i Stipe Mesića 2006. godine kako bi stekao iskustva u borbi protiv „sponzorisanog separatizma“. U pogledu narativa, gruzijska retorika je najpre imala oblik borbe protiv kriminala, da bi zatim nakon intervencije Rusije sukob bio okarakterisan kao borba protiv ruske agresije, a za slobodu i demokratiju u Evropi. Sa druge strane, Rusija je najpre kvalifikovala intervenciju kao samoodbranu u skladu sa članom 51 Povelje UN, jer se radilo o napadu na ruske državljane i mirovnjake, zatim kao „odgovornost da se zaštiti“ civilno stanovništvo od potencijalnog genocida i na kraju, kao zaustavljanje proširenja NATO-a. Američki narativ ovog sukoba je da se radilo o ruskoj agresiji i promeni režima, prekomernoj sili i Gruziji kao žrtvi kojoj je potrebna američka pomoć.

Poglavlja šest i sedam se bave destabilizacijom na Krimu i jugoistoku Ukrajine. Opisujući politička previranja u Ukrajini i „Evromajdan“, u čijoj su organizaciji učestvovali čak i Sakašvili i američki senator Džon Mekej, autor navodi da je za Rusiju razlog za intervenciju predstavljao državni udar u Kijevu 2014. godine i slom režima, što je moglo predstavljati bezbednosnu pretnju po Rusiju i Ruse. Za razliku od geopolitičkih razloga očuvanja ruskih pomorskih baza na Krimu, zvanični ruski narativ bio je spašavanje ukrajinskog predsednika i Krima iz haosa nastalog nasilnom smenom vlasti i ukrajinskih fašista, kao i povratak Krima istorijskom domu. Sa druge strane, Toal kao razloge za destabilizaciju jugoistoka Ukrajine navodi „revizionistički geopolitički projekat Moskve“ – Novorusija i mogućnost njenog povezivanja sa Pridnjestrovijem zbog potrebe stvaranja „tampon zone“ u slučaju članstva Ukrajine u NATO-u, krizu oligarhijskih i bezbednosnih struktura na ovom području koje su održavale moć Janukoviča i proteste lokalnih društvenih grupa koje su, iako povezane sa Moskvom, imale i svoje motive. Autor smatra da je odluka Putina da na odlazak Janukoviča anektira Krim označila prelazak sa dotadašnje geopolitike Rusije kao velike sile koja nemenja teritorijalni poredak ka revizionističkoj imperijalnoj geopolitici koja teži promeni postojećeg poretka (drugi tip viđenja Rusije). U američkom narativu tri geopolitička okvira opisuju sadašnju

konforntaciju između Istoka i Zapada: 1) „okupirane teritorije” (zamrznuti konflikti uz pomoć kojih Rusija ucenjuje svoje susede), 2) „sfera uticaja” (koju Rusija želi da uspostavi kroz vojne intervencije) i 3) „slobodni svet” (što je cilj za koji se Ukrajina i Gruzija bore). Autor zastupa tezu da se zone zamrznutih konflikata ne mogu nazivati okupiranim zonama budući da je lokalno stanovništvo želelo jaču vezu sa Rusijom. Putinova revanšistička geopolitička kultura nema teritorijalni cilj – oživljavanje Sovjetskog Saveza ili širenje teritorije Rusije – već učvršćivanje postojeće ruske snage i teritorijalnog integriteta. Toal opisuje savremenu Rusiju kao autoritarnu državu u kojoj ne postoji ravnoteža vlasti jer jedna grana državnog aparata – Federalna služba bezbednosti – ima neumerenu moć. Opstanak režima na vlasti je, po autoru, najvažnije pitanje ruske elite.

Na kraju Toal zaključuje da su sve navedene razlike u poimanju geopolitičkog polja i geopolitičke kulture, uz razvoj tehnološkog geopolitičkog uslova, dovele do toga da se ono što je počelo kao „geopolitika solidarnosti i jedinstva” između SAD i Rusije 2001. godine razvije u „geopolitiku uzajamnog antagonizma i paranoje”. Knjiga *Blisko susedstvo – Putin, Zapad i takmičenje oko Ukrajine i Kavkaza* predstavlja iscrpan i nezaobilazan deo uvida u to kako se ova transformacija odnosa odvijala.

Marina T. KOSTIĆ

Srbija i svet u 2017. godini

Dušan Proroković i Vladimir Trapara (urs), SRBIJA I SVET U 2017. GODINI, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2018, 244 str.

Institut za međunarodnu politiku i privredu izdao je povodom sedam decenija postojanja zbornik *Srbija i svet u 2017. godini* u nastojanju da pruži široj čitalačkoj publici analizu spoljnopolitičkih stavova i delovanja Srbije u složenom globalnom sistemu međunarodnih odnosa na početku 21. veka. Kroz tri tematske celine zbornika čitalac je u mogućnosti da stekne sliku i uvid kako u tekuće stanje regionalnih i globalnih odnosa Republike Srbije, tako i u njene aktivnosti na planu međunarodne ekonomije i bezbednosti. Urednici dr Dušan Proroković i dr Vladimir Trapara, obojica iz Instituta za međunarodnu politiku i privredu, odabrali su dvanaest radova iz pera ukupno šesnaest autora kako bi doprineli potpunijem shvatanju spoljnopolitičke pozicije Srbije na međunarodnoj sceni u 2017. godini.

U prvoj tematskoj celini sačinjenoj od pet članaka, autori istražuju stvarni značaj spoljnopolitičke uloge Srbije u njenom neposrednom okruženju i saglasni su u stavu da naša zemlja ima pretežan uticaj u stabilizaciji, odnosno destabilizaciji regiona. Srđan Perišić u članku „Srbija i briselski projekat Zapadni Balkan” zastupa ideju da je projekat tzv. Zapadnog Balkana kao političke, ekonomske i geografske periferije Evropske unije zapravo pokušaj da se države regiona – preciznije Srbija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Albanija – i Kosovo kao međunarodni protektorat tretiraju kao politički entiteti bez granica organizovani u carinsku uniju radi dalje harmonizacije sa EU i ekonomskog napretka. Perišić osporava upotrebnu vrednost ovog projekta i smatra da on ne može da dovede Srbiju do blagostanja. Takođe, autor postavlja pitanje da li bi se carinskom unijom automatski zatvorila tema o srpskom suverenitetu nad Kosovom i Metohijom, obzirom na to da bi Srbija stupila u uniju u kojoj je Kosovo punopravan član, kao i koje bi bile implikacije za Republiku Srpsku kao deo Bosne i Hercegovine. Perišić smatra i da bi ovakav projekat Zapadnog Balkana ograničio Srbiju u daljem produbljavanju saradnje sa drugim velikim silama, prvenstveno sa Rusijom i Kinom. Pored toga, autor ističe da ovaj projekat stavlja pod isti krov već zategnute odnose između Beograda i Prištine, kao i Srbiju i Albaniju čiji odnosi ne cvetaju već dugi niz godina.

Na kompleksnost odnosa Srbije i Albanije ukazuje i članak Nebojše Vukovića, koji analizira ideju Velike Albanije u kontekstu razmatranja o ratovima četvrte generacije koji se vode političkim, psihološkim i medijsko-simboličkim instrumentima. Na ovu analizu se nastavlja rad Milana Subotića i Ivana Dimitrijevića o novom talasu nacionalno-verskog ekstremizma u regionu kao strukturnoj prepreci

na putu ka pomirenju, dobrosusedskim odnosima uzetim u kontekstu evrointegracija i značajnom izazovu regionalnoj bezbednosti. Dragomir Radenković piše o tome kako višedecenijski etnonacionalizam, ekstremizam pod okriljem religije i tzv. hibridni ekstremizam temeljno ugrožavaju manjine na prostoru Balkana. Autor iznosi tezu da je politika Srbije za zaštitu manjinskih prava u 2017. godini doprinela unapređenju odnosa sa susednim zemljama i ojačala njenu poziciju u regionu i može pozitivno da utiče na dalji proces integracije u Evropsku uniju.

U drugoj tematskoj celini posvećenoj međunarodnoj ekonomiji i energetske bezbednosti, svega u dva članka je prikazano kako globalna ekonomska kriza i energetska bezbednost utiču na spoljnu politiku Srbije i oblikuju njen odnos sa velikim svetskim igračima, kao što su Evropska unija i Rusija. Dok Dejan Miletić i Emina Jeremić-Marković analiziraju tekuće probleme ekonomske realnosti Srbije, Duško Dimitrijević razmatra poziciju Srbije u odnosu na savremene trendove u energetske bezbednosti.

Treća celina zbornika *Srbija i svet u 2017. godini* posvećena je položaju Republike Srbije u međunarodnim odnosima i primeni proklamovanih principa njene spoljne politike. Pet radova koji čine ovu tematsku celinu fokusirani su na prirodu bilateralnih odnosa sa Rusijom, posebno na njihovu važnost za međunarodni položaj naše zemlje, i na odnose Srbije i Evropske unije, posebno sa osvrtom na Zajedničku spoljnu i bezbednosu politiku EU. Autori članaka ne isključuju ni danas poznate istorijske događaje vezane za politiku nekadašnje Jugoslavije koja se, kao i Srbija danas, nalazila na „udaru“ velikih sila. Pružajući istovremeno otpor i tražeći balans, Srbija se i danas nalazi „između dve vatre“ dok pokušava da ostvari nacionalne interese, a situaciju dodatno otežava težnja Srbije da postane punopravna članica Evropske unije, koja pak želi da ograniči njenu saradnju sa Rusijom i donekle Kinom. Srećko Đukić podseća da je Vlada Republike Srbije potpisivanjem Briselskog sporazuma 2013. godine dala prioritet evrointegracijama, ali se nije odrekla ni strateškog partnerstva sa Ruskom Federacijom. Postavlja se opravdano pitanje da li politika „i Brisel i Moskva“ može da ojača spoljnopolitički položaj Srbije ili će Beograd morati da napusti održavanje ravnoteže i da se približi jednoj od te dve strane. Srbija je iskusila i negativne i pozitivne posledice takve politike, kao npr. kada je većina zemalja članica EU priznala jednostrano proglašenu nezavisnost tzv. Kosova, odnosno kada je Rusija uložila veto u Savetu bezbednosti upravo po pitanju kosovske državnosti. Urednici su u treću celinu uključili i dva razmatranja iz polja političke filozofije posvećena etičkim izazovima međunarodne politike i (ne)saglasnosti vrednosno-političkih obrazaca Evropske unije i Srbije. Ovo su samo neka od pitanja na koje autori zbornika pokušavaju da daju odgovore, a ujedno i da upute čitaoce na složenost međunarodnih prilika u kojima se Srbija danas nalazi.

Interesantno je da je analiza odnosa Srbije i Rusije kod pojedinih autora vidno opterećena vrednosnim stavom u vidu proruskih težnji, dok sa druge strane drugi autori ostaju po tom pitanju neutralni ili, pak, teže iskazuju vrednosno opredeljenje usmereno na Zapad. Na osnovu ovoga bi se moglo reći da su urednici ovog zbornika možda nastojali da čitaocima približe kako se naša politička svakodnevnica odražava i na naučna istraživanja. Kako god, izneta argumentacija i zaključci pružaju čitalačkoj publici dovoljno materijala za razumevanje aktuelne spoljnopolitičke pozicije Republike Srbije.

Zbog višenamenskog značaja, uređivački poduhvat dr Dušana Prorokovića i dr Vladimira Trapare tematski zbornik *Srbija i svet u 2017. godini* toplo preporučujem ne samo akademskoj, nego i široj čitalačkoj publici zainteresovanoj za bolje razumevanje aktuelnih tokova svetske politike i kako se Srbija sa sadašnjim dvojakim spoljnopolitičkim opredeljenjem snalazi u vrtlogu globalnih i regionalnih procesa. Vrednost ove publikacije možda će najbolje prepoznati studenti osnovnih, master i doktorskih studija međunarodnih odnosa i međunarodne bezbednosti.

Ana KOSTIĆ

UPUTSTVO ZA AUTORE

AUTORI SU DUŽNI DA SE U PRIPREMI RUKOPISA PRIDRŽAVAJU SLEDEĆIH UPUTSTAVA:

1. Rukopisi na srpskom ili engleskom jeziku treba da budu obima 6000–8000 reči (uzeto bez liste referenci) u *Word*-u (.doc i .docx). Obim prikaza knjiga može da bude 800–1500 reči.

2. Autorske priloge treba pisati latiničnim pismom, fontom *Times New Roman* veličine 12, sa paginacijom u donjem desnom uglu.

3. Naslov treba što vernije da opiše sadržaj članka i poželjno je korišćenje reči prikladnih za indeksiranje i pretraživanje. Naslov pisati velikim slovima, zadebljano (*bold*), veličina slova 14. Ispod naslova teksta stoji ime i prezime autora članka *Italic*-u.

4. U napomeni koja u vidu fusnote stoji uz ime i prezime, autor navodi naziv institucije u kojoj je zaposlen, njeno sedište i svoju elektronsku adresu. U ovoj fusnoti autor može da ukaže čitaocima da pojedini pogledi izneti u članku odražavaju njegov lični stav, a ne institucije u kojoj je zaposlen.

5. Ispod naslova stoji apstrakt na srpskom jeziku obima 150–200 reči, koji treba da pruži kratak informativan prikaz članka predstavljanjem osnovnih hipoteza, cilja, metoda i rezultata istraživanja i to tako da se može koristiti prilikom indeksiranja u referentnim periodičnim publikacijama i bazama podataka. Ispod apstrakta autor prilaže najviše 10 ključnih reči na srpskom jeziku koje najbolje opisuju sadržaj članka. Podsećamo da je dobar izbor ključnih reči preduslov za ispravno indeksiranje rada u referentnim periodičnim publikacijama i bazama podataka.

6. Osnovni tekst i prateće fusnote treba da budu poravnati u skladu sa opcijom *justify*, dok podnaslovi treba da budu napisani izborom opcije *center*.

7. Podnaslovi se pišu velikim slovima, dok se pod-podnaslovi pišu malim slovima u *italic*-u; u oba slučaja veličina slova je 12.

8. Početni red u svakom pasusu nikako ne uvlačiti.

9. Latinske, starogrčke i druge ne-engleske reči i izrazi u tekstu navode se u *italic*-u (npr. *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire* itd).

10. U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, s tim što se prilikom prvog pominjanja u tekstu mora u zagradi navesti kako glase u originalu. Imena i prezimena koja potiču iz naroda koji ne koriste latinično pismo treba navesti u latinizovanoj transkripciji (npr. kineska, japanska ili arapska imena i prezimena).

11. U tekstu koristiti samo sledeći oblik navodnika — „i”. Kada se unutar ovih znakova navoda nalaze i dodatni, unutrašnji navodnici treba to učiniti na sledeći način: 'i'.

12. Fusnote je neophodno pisati na dnu strane (opcija *Footnote*), a oznake za fusnote stavljati isključivo na kraju rečenice.

13. Podatke o citiranoj bibliografskoj jedinici treba u fusnotama navesti u skladu sa sledećim pravilima:

a) Monografije

Puno ime i prezime autora, naslov monografije (u *italic-u*), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, str. ukoliko se navodi jedna ili više strana izvora na srpskom jeziku, odnosno p. ukoliko se citira jedna strana izvora na engleskom ili pp. ukoliko se citira više stranica.

Ukoliko se navodi više stranica koristi se srednja crta bez razmaka pre i posle (npr. str. 123–245; pp. 22–50).

Primeri:

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, str. 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, pp. 221–256.

b) Članci u zbornicima radova

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv zbornika radova (u *italic-u*), izdavač, mesto izdanja, godina izdanja, str. (ili pp.) od–do. Kada se navodi zbornik radova na srpskom jeziku koji je priredila jedna osoba, iza imena priređivača se u zagradama stavlja (ur.) ili (prir.), a kada ima više urednika stavlja se (urs), bez tačke. Kada se navodi zbornik radova na engleskom jeziku koji je priredila jedna osoba, iza njenog imena se stavlja (ed.), a kada ima više urednika stavlja se (eds), bez tačke.

Primeri:

Zlatko Isaković, „Međunarodni položaj Makedonije”, u: Momir Stojković (ur.), *Savremeni procesi i odnosi na Balkanu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Centar za međunarodne studije Fakulteta političkih nauka, Beograd, 1997, str. 123–124.

Michael Herman, "Ethics and Intelligence After September 2001", in: Len V. Scott and Peter D. Jackson (eds), *Understanding Intelligence in the Twenty-First Century: Journeys in Shadows*, Routledge, London and New York, 2004, p. 180.

c) Članci u naučnim časopisima

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (u *Italic-u*), broj toma, broj izdanja, str. (ili pp.) od–do. Brojevi stranica se odvajaju srednjom crticom (–), bez razmaka.

Primeri:

Boris Krivokapić, "Etničke manjine u Finskoj", *Međunarodni problemi*, vol. L, br. 3–4, 1998, str. 489.

Liesbet Hooghe, "Images of Europe: Orientations to European Integration among Senior Officials of the Commission", *British Journal of Political Science*, Vol. 29, No. 2, April 1999, pp. 55–76.

d) Članci u dnevnim novinama i časopisima

Navesti ime autora (ili inicijale ukoliko su samo oni navedeni), naslov članka pod znacima navoda, ime novine ili časopisa (u *italic-u*), datum arapskim brojevima, broj strane.

Primer:

John Gapper, "Investor votes should count", *The Financial Times*, 17 April 2006, p. 9.

e) Navođenje dokumenata

Navesti naziv dokumenta (pod znacima navoda), član, tačku ili stav na koji se autor poziva, časopis ili službeno glasilo u kome je dokument objavljen (u *italic-u*), broj toma, broj izdanja, mesto i godinu izdanja.

Primeri:

"Resolution 1244 (1999)", Security Council of the United Nations, 10 June 1999.

"Single European Act", Articles 118A and 118B, 130A-130E, in: *Community Social Policy*, Current Status 1 January 1996, European Commission, Brussels, Luxembourg, January 1996, pp. 2–4.

„Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine”, *Službeni list APV*, br. 17/91, Novi Sad, 18. jun 1991, str. 12.

f) Navođenje izvora sa Interneta

Za izvor pronađen na Internetu treba navesti tačan datum kada mu je autor pristupio, pošto se adrese sadržaja povremeno menjaju.

Primeri:

“The role of the Ombudsman in future Europe and the mandates of Ombudsmen in future Europe”, speech by the European Ombudsman, Nikiforos Diamandouros, to the 9th Round Table meeting of European Ombudspersons and the Council of Europe Commissioner for Human Rights, 31 March 2005, Copenhagen, www.ombudsman.europa.eu/speeches/en/2005-03-31.htm, 01/01/2015.

Guri Rosén, “Secrecy versus Accountability: Parliamentary Scrutiny of EU Security and Defence Policy”, *ARENA Working Paper*, No. 1/2014, February 2014, Centre for European Studies, University of Oslo, www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-publications/workingpapers/working-papers2014/wp1-14.pdf, 24/12/2014, p. 3.

Kristof Clerix, “Ilkka Salmi, the EU’s spymaster”, *Mondial Nieuws*, online edition, 4 March 2014, www.mo.be/en/interview/ilkka-salmi-eu-s-007, 20/05/2014.

g) Ponavljanje ranije navedenih izvora

Kada se pozivamo na izvor koji je već ranije navođen u tekstu posle drugih izvora, obavezno treba staviti ime i prezime autora, naslov izvora, zatim op. cit. i na kraju broj strane na koju se referira. Kada se ponovo navodi izvor naveden u prethodnoj fusnoti, koristi se *ibid.* – uz naznaku broja strane ukoliko je novi navod iz tog izvora.

Primeri:

Liesbet Hooghe, “Images of Europe: Orientations to European Integration among Senior Officials of the Commission”, op. cit., p. 58.

Ibid., p. 59.

14. Članak može sadržati tabele i druge priloge (poput geografskih karata, grafikona, i sl.) s tim što je neophodno da se navede njihov broj i potpun naslov (npr. *Tabela br. 1: Pregled etničke strukture Kosova i Metohije od 1945. do 2005. godine* ili *Prilog br. 3: Karta naselja sa srpskim kulturnim spomenicima na Kosovu i Metohiji*). Ukoliko je prilog preuzet od nekog drugog autora ili iz nekog dokumenta neophodno je ispod njega navesti izvor.

15. Na kraju članka autor daje spisak korišćene literature, a bibliografske jedinice navodi prema prethodno predstavljanim pravilima za citiranje izvora, s tim što se prvo navodi prezime pa ime autora. Redosled bibliografskih jedinica na spisku literature se utvrđuje prema prvom slovu prezimena autora ili naslova dokumenta.

16. Nakon spiska korišćene bibliografije autor daje rezime na engleskom jeziku obima oko 300 reči i ključne reči. Molimo autore da obrate pažnju na pravopis i stil engleskog

jezika jer se tekstovi sa rezimeima pisanim na engleskom ispod akademskog jezičkog standarda neće prosleđivati na recenziranje.

POSEBNE OBAVEZE AUTORA RUKOPISA

17. Autori garantuju da priloženi rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljivanje u drugoj publikaciji. Autori takođe garantuju da nakon objavljivanja u *Međunarodnim problemima*, rukopis neće bez saglasnosti Instituta kao vlasnika autorskih prava biti objavljen u drugoj publikaciji na bilo kom jeziku.

18. Autori garantuju da prava trećih lica neće biti povređena i da izdavač neće snositi nikakvu odgovornost ako se pojave bilo kakvi zahtevi za naknadu štete. Autori snose svu odgovornost za sadržaj priloženih rukopisa i moraju da pribave dozvolu za objavljivanje podataka od svih strana uključenih u istraživanje. Autori koji žele da u rad uključe slike ili delove teksta koji su već negde objavljeni dužni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava i da prilikom podnošenja rada dostave dokaze da je takva saglasnost data. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.

19. Autori garantuju da su sve osobe koje su značajno doprinele sadržaju rukopisa navedene kao autori. Autori se moraju pridržavati etičkih standarda o naučnoistraživačkom radu, a rukopis ne sme da sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i da krši prava drugih.

20. U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da odmah o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.

21. Upozoravamo autore da se za svaki rukopis proverava da li je plagijat, odnosno da li sadrži:

- doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili smišljeno parafraziranje (u cilju prikrivanja plagijata) delova tekstova drugih autora bez jasnog ukazivanja na izvor ili obeležavanje kopiranih fragmenata (na primer, korišćenjem navodnika);
- kopiranje jednačina, slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava za njihovo korišćenje.

Ako se ustanovi da je rad koji je objavljen u časopisu *Međunarodni problemi* plagijat od autora će se zahtevati da upute pisano izvinjenje autorima izvornog rada.

Rukopisi za koje se ustanovi da sadrže plagirane delove biće automatski odbijeni i autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Rukopisi koji nisu usaglašeni sa smernicama sadržanim u Uputstvu za autore neće biti razmatrani niti uzeti u postupak recenziranja.

Rukopise slati na elektronsku adresu: srdjan@diplomacy.bg.ac.rs.

Uređivački odbor

UREĐIVAČKA POLITIKA

Međunarodni problemi su najstariji naučni časopis na Balkanu posvećen međunarodnim odnosima. Prvi broj je objavljen u aprilu 1949. godine, samo godinu dana nakon osnivanja njegovog izdavača – Instituta za međunarodnu politiku i privredu iz Beograda.

Uređivačka politika prati osnovne istraživačke oblasti Instituta – političke, bezbednosne, ekonomske i pravne aspekte međunarodnih odnosa, sa posebnim težištem na razmatranju kontroverznih pitanja savremene teorije i prakse međunarodnih odnosa. *Međunarodni problemi* objavljuju neobjavljene originalne naučne radove, pregledne radove i prikaze knjiga i naučnih skupova. Radovi moraju biti napisani na srpskom ili engleskom jeziku, sa apstraktima i rezimeima.

Časopis izlazi četiri puta godišnje i kategorisan je kod resornog ministarstva kao vrhunski časopis nacionalnog značaja (M51). Zahvaljujući naučnoj objektivnosti i stečenom ugledu, čitalačka publika obuhvata brojne naučne institute, univerzitete, biblioteke, te domaća i strana diplomatska predstavništva u zemlji i inostranstvu.

OBAVEZE IZDAVAČKOG SAVETA, UREDNIKA I UREĐIVAČKOG ODBORA

Izdavački savet je savetodavno telo koje aktivno doprinosi razvoju časopisa. Zadaci i dužnosti članova Saveta su: podrška razvoju časopisa, promocija časopisa, podsticanje stručnjaka u naučnom istraživanju političkih, bezbednosnih, ekonomskih i pravnih aspekata međunarodnih odnosa da se uključe u rad časopisa kao autori i/ili recenzenti, pisanje uvodnika, recenzija i komentara o radovima.

Glavni i odgovorni urednik *Međunarodnih problema* donosi konačnu odluku o tome koji će se rukopisi objaviti. Prilikom donošenja odluke glavni i odgovorni urednik rukovodi se uređivačkom politikom vodeći računa o zakonskim propisima koji se odnose na klevetu, kršenja autorskih prava i plagiranje.

Glavni i odgovorni urednik i njegov zamenik zadržavaju diskreciono pravo da primljene rukopise procene i odbiju bez recenziranja, ukoliko utvrde da ne odgovaraju sadržinskim i

formalnim standardima pisanja naučnoistraživačkog rada i tematskim zahtevima uređivačke politike. Radovi koji ne zadovoljavaju tehničke standarde propisane Uputstvom za autore, čak i u slučaju da je sadržaj korektan, biće vraćeni autorima na usklađivanje. U redovnim okolnostima, redakcija obaveštava autora o tome da li je prihvatila tekst i pokrenula postupak recenziranja u roku od sedam dana od datuma prijema rukopisa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da budu u bilo kakvom sukobu interesa u vezi sa rukopisima koje razmatraju. Iz postupka izbora recenzenata i odlučivanja o sudbini rukopisa isključuju se članovi Uređivačkog odbora kod kojih postoji sukob interesa. Ako takav sukob interesa postoji, o izboru recenzenata i sudbini rukopisa odlučuje glavni i odgovorni urednik. Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora su dužni da blagovremeno prijave postojanje sukoba interesa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i Uređivački odbor dužni su da sud o rukopisu donesu na osnovu njegovog sadržaja, bez rasnih, polnih/rodnih, verskih, etničkih ili političkih predrasuda.

Urednici i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznete u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju da se koriste za sticanje lične koristi.

Urednici i članovi redakcije dužni su da preuzmu sve razumne mere kako bi identitet recenzenata ostao nepoznat autorima pre, tokom i nakon postupka recenzije i kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima.

OBAVEZE AUTORA

Autori garantuju da rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljivanje na drugom mestu. Istovremeno predavanje istog rukopisa u više časopisa predstavlja kršenje etičkih standarda. Takav rukopis se momentalno isključuje iz daljeg razmatranja. Autori takođe garantuju da nakon objavljivanja u časopisu *Međunarodni problemi* rukopis neće biti objavljen u drugoj publikaciji na bilo kom jeziku bez saglasnosti nosioca autorskih prava.

U slučaju da je poslati rukopis rezultat naučnoistraživačkog projekta ili da je, u prethodnoj verziji, bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja (pod istim ili sličnim naslovom), detaljniji podaci o projektu, konferenciji i slično, navode se u fusnoti na samom početku teksta. Rad koji je već objavljen u nekom časopisu ne može biti preštampan u *Međunarodnim problemima*.

Autori su dužni da se pridržavaju etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad. Autori garantuju da rukopis ne sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i ne krši prava drugih. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

Nakon prihvatanja rukopisa, a pre objavljivanja, autori uplaćuju na račun izdavača kotizaciju u iznosu od 3000 dinara (25 EUR za uplate iz inostranstva).

Sadržaj rada

Rad treba da sadrži dovoljno detalja i referenci kako bi se recenzentima, a potom i čitaocima omogućilo da provere tvrdnje koje su u njemu iznesene. Namerno iznošenje netačnih tvrdnji predstavlja kršenje etičkih standarda. Prikazi skupova i knjiga moraju da budu precizni i objektivni.

Autori snose svu odgovornost za sadržaj predatih rukopisa i dužni su da, ako je to potrebno, pre njihovog objavljivanja pribave saglasnost svih lica ili institucija koje su neposredno učestvovala u istraživanju koje je u rukopisu predstavljeno.

Autori koji žele da u rad uključe ilustracije, tabele ili druge materijale koji su već negde objavljeni obavezni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.

Autorstvo

Autori su dužni da kao autore navedu samo ona lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa, odnosno dužni su da sva lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa navedu kao autore. Ako su u bitnim aspektima istraživačkog projekta i pripreme rukopisa učestvovala i druga lica koja nisu autori, njihov doprinos treba pomenuti u napomeni ili zahvalnici.

Navođenje izvora

Autori su dužni da ispravno citiraju izvore koji su bitno uticali na sadržaj istraživanja i rukopisa. Informacije koje su dobili u privatnom razgovoru ili korespondenciji sa trećim licima, prilikom recenziranja prijave projekata ili rukopisa i slično, ne smeju se koristiti bez izričite pisane dozvole izvora.

Plagijarizam

Plagiranje, odnosno preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza i predstavljanje kao svojih, predstavlja grubo kršenje naučne i izdavačke etike. Plagiranje

može da uključuje i kršenje autorskih prava, što je zakonom kažnjivo. Plagijat obuhvata sledeće:

- Doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili smišljeno parafraziranje (u cilju prikrivanja plagijata) delova tekstova drugih autora bez jasnog ukazivanja na izvor ili obeležavanje kopiranih fragmenata (na primer, korišćenjem navodnika);
- Kopiranje slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava.

Rukopisi kod kojih postoje jasne indicije da se radi o plagijatu biće automatski odbijeni i autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Ako se ustanovi da je rad koji je objavljen u časopisu plagijat, isti će biti povučen u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*, a autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Sukob interesa

Autori su dužni da u radu ukažu na finansijske ili bilo koje druge sukobe interesa koji bi mogli da utiču na iznesene rezultate i interpretacije.

Greške u objavljenim radovima

U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da momentalno o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.

Predavanjem rukopisa redakciji *Međunarodnih problema* autori se obavezuju na poštovanje navedenih obaveza.

OBAVEZE RECENZENATA

Recenzenti su dužni da stručno, argumentovano, nepristrasno i u zadatim rokovima dostave uredniku ocenu naučne vrednosti rukopisa.

Recenzenti evaluiraju radove u odnosu na usklađenost teme rada sa profilom časopisa, relevantnost istraživane oblasti i primenjenih metoda, originalnost i naučnu relevantnost podataka iznesenih u rukopisu, stil naučnog izlaganja i opremljenost teksta naučnim aparatom.

Recenzent koji ima osnovane sumnje ili saznanja o kršenju etičkih standarda od strane autora dužan je da o tome obavesti urednika. Recenzent treba da prepozna važne

objavljene radove koje autori nisu citirali. On treba da upozori urednika i na bitne sličnosti i podudarnosti između rukopisa koji se razmatra i bilo kojeg drugog objavljenog rada ili rukopisa koji je u postupku recenzije u nekom drugom časopisu, ako o tome ima lična saznanja. Ako ima saznanja da je isti rukopis razmatra u više časopisa u isto vreme, recenzent je dužan da o tome obavesti urednika.

Recenzent ne sme da bude u sukobu interesa sa autorima ili finansijerom istraživanja. Ukoliko postoji sukob interesa, recenzent je dužan da o tome momentalno obavesti urednika.

Recenzent koji sebe smatra nekompetentnim za temu ili oblast kojom se rukopis bavi dužan je da o tome obavesti urednika.

Recenzija mora biti objektivna. Sud recenzenata mora biti jasan i potkrepljen argumentima.

Rukopisi koji su poslani recenzentu smatraju se poverljivim dokumentima. Recenzenti ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznesene u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju se koristiti za sticanje lične koristi.

POSTUPAK RECENZIJE

Primljeni radovi podležu recenziji. Cilj recenzije je da glavnom i odgovornom uredniku pomogne u donošenju odluke o tome da li rad treba prihvatiti ili odbiti i da kroz proces komunikacije sa autorima poboljša kvalitet rukopisa.

Recenzije su dvostruko anonimne – identitet autora je nepoznat recenzentima i obrnuto. Identitet recenzenata ostaje nepoznat autorima i obrnuto pre, tokom i nakon postupka recenzije. Urednici garantuju da će pre slanja rukopisa na recenziju iz njega biti uklonjeni lični podaci autora (pre svega, ime i afilijacija) i da će se preduzeti sve razumne mere kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima. Tokom čitavog procesa, recenzenti deluju nezavisno jedni od drugih. Recenzentima nije poznat identitet drugih recenzenata. Ako odluke recenzenata nisu iste, urednici mogu da traže mišljenje drugih recenzenata.

Rok za okončanje postupka recenziranja je 30 dana od datuma kada recenzenti prime rukopis.

Izbor recenzenata spada u diskreciona prava glavnog i odgovornog urednika i njegovog zamenika. Recenzenti moraju da raspolažu relevantnim znanjima u vezi sa oblašću kojom se rukopis bavi i ne smeju biti iz iste institucije kao autor, niti to smeju biti autori koji su u skorije vreme objavljivali publikacije zajedno (kao koautori) sa bilo kojim od autora podnesenog rada.

Urednici šalju podneti rukopis sa obrascem recenzije dvojici recenzenata koji su stručnjaci za naučnu oblast kojom se rad bavi. Obrazac recenzije sadrži niz pitanja na koja treba odgovoriti, a koja recenzentima ukazuju koji su to aspekti koje treba obuhvatiti kako bi se donela odluka o sudbini jednog rukopisa. U završnom delu obrasca, recenzenti moraju da navedu svoja zapažanja i predloge kako da se podneti rukopis poboljša.

Tokom postupka recenzije urednici mogu da zahtevaju od autora da dostave dodatne informacije (uključujući i primarne podatke), ako su one potrebne za donošenje suda o naučnom doprinosu rukopisa. Urednici i recenzenti moraju da čuvaju takve informacije kao poverljive i ne smeju ih koristiti za sticanje lične koristi.

U slučaju da autori imaju ozbiljne i osnovane zamerke na račun recenzije, urednici će proveriti da li je recenzija objektivna i da li zadovoljava akademske standarde. Ako se pojavi sumnja u objektivnost ili kvalitet recenzije, urednici će tražiti mišljenje drugih recenzenata.

RAZREŠAVANJE SPORNIH SITUACIJA

Svaki pojedinac ili institucija mogu u bilo kom trenutku da urednicima i/ili Uređivačkom odboru prijave saznanja o kršenju etičkih standarda i drugim nepravilnostima i da o tome dostave neophodne informacije i dokaze.

Provera iznetih navoda i dokaza

- Glavni i odgovorni urednik će u dogovoru sa Uređivačkim odborom odlučiti o pokretanju postupka koji ima za cilj proveru iznesenih navoda i dokaza;
- Tokom tog postupka svi izneseni dokazi smatraće se poverljivim materijalom i biće predloženi samo onim licima koja su direktno uključena u postupak;
- Licima za koja se sumnja da su prekršila etičke standarde biće data mogućnost da odgovore na iznete optužbe;

Odluke u vezi sa utvrđenim kršenjem etičkih standarda donosi glavni i odgovorni urednik u saradnji sa Uređivačkim odborom i, ako je to potrebno, grupom stručnjaka. Predviđene su sledeće mere, a mogu se primenjivati pojedinačno ili istovremeno:

- Objavljivanje saopštenja ili uvodnika u kom se opisuje slučaj kršenja etičkih standarda;
- Slanje službenog obaveštenja rukovodiocima ili poslodavcima autora/recenzenta;
- Bezuslovno odbijanje rukopisa ili povlačenje već objavljenog rada u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*;
- Autoru se trajno zabranjuje da objavljuje u časopisu *Međunarodni problemi*;

- Upoznavanje relevantnih stručnih organizacija ili nadležnih organa sa slučajem kako bi mogli da preduzmu odgovarajuće mere.

Prilikom rešavanja spornih situacija Uređivački odbor se rukovodi smernicama i preporukama Odbora za etiku u izdavaštvu (*Committee on Publication Ethics – COPE*, <http://publicationethics.org/resources/>).

POVLAČENJE VEĆ OBJAVLJENIH RADOVA

U slučaju kršenja prava izdavača, nosilaca autorskih prava ili autora, povrede profesionalnih etičkih kodeksa, tj. u slučaju slanja istog rukopisa u više časopisa u isto vreme, lažne tvrdnje o autorstvu, plagijata, manipulacije podacima u cilju prevare, kao i u svim drugim slučajevima grubog kršenja etičkih standarda, objavljeni rad se mora povući. U nekim slučajevima već objavljeni rad se može povući i kako bi se ispravile naknadno uočene greške.

Standardi za razrešavanje situacija kada mora doći do povlačenja rada definisani su od strane biblioteka i naučnih tela, a ista praksa je usvojena i od strane časopisa *Međunarodni problemi*.

AUTORSKA PRAVA

Autori prenose sva autorska prava na časopis *Međunarodni problemi*. Kada je rukopis prihvaćen za objavljivanje, autori prenose autorska prava na izdavača. U slučaju da rukopis ne bude prihvaćen za štampu u časopisu, autori zadržavaju sva prava. Spisak prava koje autori prenose na izdavača detaljno je uređen Ugovorom o prenosu autorskih prava, koji autor potpisuje nakon što je članak prihvaćen za objavljivanje.

ODRICANJE ODGOVORNOSTI

Stavovi izneti u objavljenim radovima ne izražavaju stavove uredništva i Uređivačkog odbora. Autori preuzimaju pravnu i moralnu odgovornost za ideje iznete u svojim radovima. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECONOMICS (IIPE) was founded in 1947, and it is now the oldest research institution that deals with international relations in the Balkans. From a small group of researchers, who laid down foundations of the Yugoslav research of international relations, the IIPE has gradually turned into institution with a special place in the academic and diplomatic life of the country. The IIPE's mission is to delve into the dynamics of world politics, with focus on the international system at the beginning of the 21st century seen through the lens of diplomacy, security, integration, law, global economy, cultural and religious diversity. The IIPE provides analysis and knowledge to the Serbian Ministry of Foreign Affairs and other government bodies as a ground for foreign policy making and its effective implementation abroad. The IIPE issues journals, books, collection of papers and organises conferences, round tables, panel discussions, and lectures with participation of prominent scholars, diplomats, political figures, heads of states and governments, foreign ministers, etc. The IIPE has the largest library in Serbia dedicated entirely to study of international affairs, and represents the exclusive depository library of the UN's, EU's and NATO's publications and documents.

iipe@diplomacy.bg.ac.rs • <http://www.diplomacy.bg.ac.rs>

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Narodna biblioteka Srbije, Beograd

327

MEĐUNARODNI problemi = International problems
: časopis Instituta za međunarodnu politiku
i privredu / glavni i odgovorni urednik Branislav
Đorđević. - God. 1, br. 1 (1949)- . - Beograd : Institut
za međunarodnu politiku i privredu, 1949-

Tromesečno.

Drugo izdanje na drugom medijumu:

Međunarodni problemi (Online) = ISSN 2406-0690

ISSN 0025-8555 = Međunarodni problemi

COBISS.SR-ID 6012674

**NOVIJA IZDANJA
INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU**

- UPOTREBA SILE U MEĐUNARODNIM ODNOSIMA, Žaklina Novičić (ur.),
broširano, 2018, 286 str.
- Dragoljub Todić, UJEDINJENE NACIJE, MEĐUNARODNI UGOVORI I ŽIVOTNA SREDINA,
broširano, 2018, 372 str.
- Dobrica D. Vesić, KONSTRUKTIVNA I KREATIVNA DESTRUKCIJA – U EKONOMIJI
I MENADŽMENTU, broširano, 2018, 222 str.
- BUDUĆNOST SARADNJE KINE I SRBIJE, Ivona Lađevac (ur.), broširano, 2018, 150 str.
- Dragan Petrović, KRALJEVINA SHS I SOVJETSKA RUSIJA (SSSR) 1918–1929,
tvrd povez, 2018, 402 str.
- SRBIJA I SVET U 2017. GODINI, Dušan Proroković, Vladimir Trapara (ur.),
broširano, 2018, 244 str.
- Ivana Božić Miljković, EKONOMIJE BALKANSKIH ZEMALJA NA POČETKU XXI VEKA,
broširano, 2018, 204 str.
- KOSOVO: *SUI GENERIS* OR A PRECEDENT IN INTERNATIONAL RELATIONS,
Dušan Proroković (ur.), tvrd povez, 2018, 344 str.
- INITIATIVES OF THE 'NEW SILK ROAD' – ACHIEVEMENTS AND CHALLENGES,
Duško Dimitrijević, Huang Ping (ur.), broširano, 2017, 530 str.
- SPAJAJUĆI ISTOK I ZAPAD – SPOMENICA PROFESORA PREDRAGA SIMIĆA,
Jasminka Simić (prir.), tvrd povez, 2017, 624 str.
- MEĐUNARODNO JAVNO PRAVO I MEĐUNARODNI ODNOSI – BIBLIOGRAFIJA 1834–2016.,
Đorđe Lopičić, Jelena Lopičić Jančić (prir.), tvrd povez, 2017, 912 str.
- Dragan Petrović, KRALJEVINA JUGOSLAVIJA I SSSR 1935–1941,
broširano, 2017, 496 str.
- BALKANSKA MIGRANTSKA RUTA: IZMEĐU POLITIKE PRAVA I BEZBEDNOSTI,
Slobodan Janković, Zoran Pavlović, Dragana Dabić (ur.), broširano, 2017, 406 str.
- Ana Pantelić, SUZBIJANJE SIROMAŠTVA U ZEMLJAMA U RAZVOJU,
tvrd povez, 2017, 369 str.
- Aleksandar Jazić, VANREDNE SITUACIJE I SAVREMENI TRENDOVI RAZVOJA SISTEMA ZAŠTITA,
broširano, 2017, 128 str.
- Ivan Dujčić, NOVI SVET I EVROPA: OD POČETKA PROCESA GLOBALIZACIJE
DO GLOBALNE FINANSIJSKE I MIGRACIONE KRIZE, broširano, 2017, 322 str.
- Vladimir Trapara, VREME „RESETOVANJA“: ODNOSI RUSIJE I SJEDINJENIH DRŽAVA
U PERIODU OD 2009. DO 2012. GODINE, broširano, 2017, 414 str.
- SOCIAL AND ECONOMIC PROBLEMS AND CHALLENGES IN CONTEMPORARY WORLD,
Proceedings, Branislav Đorđević, Taro Tsukimura and Ivona Lađevac (eds.),
broširano, 2017, 264 str.
- Ljubomir Šubara, Milenko Dželetović, EVRO I MONETARNA INTEGRACIJA EVROPE,
broširano, 2017, 436 str.
- DANUBE AND THE NEW SILK ROAD, Proceedings, Duško Dimitrijević (ed.),
broširano, 2016, 560 str.

Upotreba sile u međunarodnim odnosima, Žaklina Novičić (ur.), 2018.

Dragoljub Todić, Ujedinjene nacije, međunarodni ugovori i životna sredina, 2018.

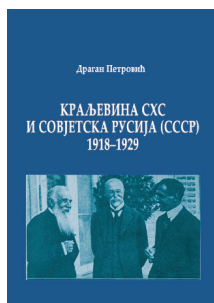
Dobrica D. Vesić, Konstruktivna i kreativna destrukcija – u ekonomiji i menadžmentu, 2018.

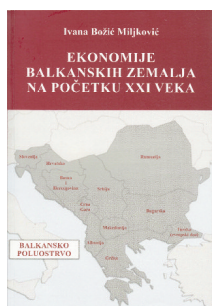
Budućnost saradnje Kine i Srbije, Ivona Lađevac (ur.), 2018.

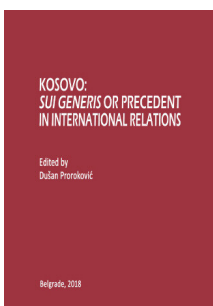
Srbija i svet u 2017. godini, Dušan Proroković, Vladimir Trapara (ur.), 2018.

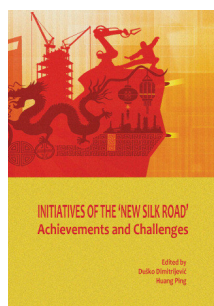
Dragan Petrović, Kraljevina SHS i Sovjetska Rusija (SSSR) 1918-1929, 2018.

Ivana Božić Miljković, Ekonomije balkanskih zemalja na početku XXI veka, 2018.

Kosovo: sui generis or precedent in international relations, Dušan Proroković (ur.), 2018.

Initiatives of the 'New Silk Road' – Achievements and Challenges, Duško Dimitrijević, Huang Ping (ur.), 2017.

Nova izdanja Instituta